

A 0594

MEUM

ra

C. A. FYFFE

A GÖRÖG NÉP
TÖRTÉNETE

Ara 60 kr

Budapest.

Athenaeum s. Könyvtár Kiadósa.

755. J. t. / 637.

Az Athenaeum Kézikönyvtára

egy-egy tudományszak vagy annak egyes részletének feldolgozását felölelő első rangu hazai és idegen írók továbból eredő munkákat fog tartalmazni.

Az Athenaeum Kézikönyvtára tárgya szerint 2 csoportra oszlik, melyek elseje mint **Történelmi és Irodalmi**, a másik pedig mint **Gyakorlati ismeretek Kézikönyvei** jelenik meg.

Az első sorozatba felvették azon munkák is, melyek az utóbbi években mint „**Történelmi Kézikönyvek**“ adattak ki. Ezek folytatása gyanánt ugy a hazai mint idegen irodalom, művészet, társadalom és magánélet történelmét tárgyazó kisebb-nagyobb Kézikönyvek fognak rövid időközökben napvilágot látni.

Az Athenaeum Kézikönyveinek minden kötete **csinos kötésben** jelenik meg; a kötetek ára terjedelmük szerint 60 kr., 90 kr. és 1 frt 20 kr.

Eddig megjelent:

- I. **A magyar szépirodalom története** a legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig. Irta *Kardos Albert*. Kötve. Ára 1 frt 20 kr.
- II. **Római régiségek**. Irta *Wilkins A. S.* manchesteri tanár. Nyolcz ábrával. 3. kiadás. Kötve. Ára 60 kr.
- III. **A római nép története**. Irta *Creighton*, oxfordi tanár. Tíz történeti térképpel. Kötve. Ára 60 kr.

A 594

AZ ATHENAEUM KÉZIKÖNYVTÁRA.

IRODALMI ÉS TÖRTÉNELMI SZOROZAT. IV.

25541 /
a p 0 2 7 4 2 9

391 = 37 362
392 = 36 36

~~Handwritten text, heavily crossed out with red lines.~~
mar
3.2
MELT

Dⁿ Vasváry László

A GÖRÖG NÉP TÖRTÉNETE.

IRTA

C. A. FYFFE

oxfordi tanár.

Jelzes: KK.

Leltári (rakodási) szám 945

E 1984

ÖT TÖRTÉNETI TERKÉPPEL 1975.

Leltározva 2010

ELLENŐRIZVE: 1993.

MÁSODIK KIADÁS.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1892.

I. FEJEZET.

A görögök ős kora.

1. **Görögök és Italiabeliek.** — Európa népei közül a görögökről és Italia népeiről birjuk a legtöbb történeti adatot a Krisztus születése előtt való korból. Volt ugyan más nép is az ős Európában; nagy népek voltak pl. a gallok és a germanok is. Honnan van mégis, hogy míg az ókori történet oly sokat beszél nekünk a görögökről és az italiabeliekről, oly keveset szól a többi népekről? Mert a görögök és italiabeliek megtanultak városokban élni, kereskedés útján meggazdagodtak és czélszerű törvényeket és kormányzást hoztak be, a többi népek pedig vadak és tudatlanok maradtak. Ha tudnók is ez időbeli történetüket, nem érdekelné az bennünket. Keveset hallanánk egyebet örökös csatározásoknál és vándorlásoknál; és századok multával is csak ugyanazon vad állapotban látnók őket élni, mint annak előtte. Azonban míg az éjszaki népek műveletlenek maradtak, a görögök és italiabeliek már a mai népek módjára kezdtek élni, és nagy tetteket vittek véghez, melyeknek a hatása mai nap-ság is érezhető. A görögök mentették meg Európát Ázsia népeinek fenyegető uralmától, és egy boldogabb, változatosabb életet honosítottak meg a körülöttük lakó népek között. Nem mintha a görög nép tökéletesebb lett volna, mint akár egy másik régi vagy modern nép. Voltak neki nagy hibái bőségesen, és történetének jó része az egyenetlenség és erőszakoskodás története. De ezen hibákkal egyetemben a kitünő tulajdonságok legszembevetőbb példáival találkozunk majd; és míg hibáik közösek az ókor többi népeivel, jó tulajdonságaik által sok tekintetben fel-

emelkedtek minden egyéb nemzet fölött. Egy nemzet sem vitt oly különféle dolgokat véghez, mint a görög nép. Ő volt az első nép, mely minden dolog valóját és alapját kutatni kezdte. A művelt emberek még napjainkban is élvezettel olvassák a görög költők és írók hátramaradt munkáit; és a művészek beismerik, hogy ők soha szebbet nem képesek létrehozni a görög szobrászat maradványainál. Az emberek azért mindig érdeklődni fognak a görögök iránt, nem csak mert ők magok olyan hirnevesek, olyan nagyérdeműek, hanem azért is, mert majd minden a mi nekünk a legeslegértékesebb, mint a tudás vágya, az ékesszólás hatalma, a zene és ábrázoló művészet a görögöktől származott reánk.

2. **A görögök rokonsága más népekkel.** — Pedig a görögök nem is voltak mint akár az arabok vagy khinaiak egészen idegen származásuak azon éjszaki népektől, a kik akkor még oly műveletlen életet éltek. Réges régen, sokkal előbb mintsem a legrégebb könyvet megírták volt, egy nép élt a Kaszpi tenger és Nyugot-India hegységei között, melynek nemcsak a görög, hanem sok más európai nép, valamint az indusok is, maradékai. A szók, melyeket ezek a népek bizonyos dolgok megjelölésére használtak, igen nagyon hasonlítanak egymáshoz; és ez megmutatja, hogy volt egy idő, midőn mindnyája egyszármazásu és egynyelvű nép volt. Így például az *atya* mindezen nyelvekben csekély változatban egy és ugyanazon szóval fejeztetik ki: angolban *father*; németben: *vater*; görögben *πατήρ* (ejtsd: *patér*); latinban: *pater*; régi ind nyelven: *pita*. Idő folytán a nemzet nagyobbodtával egyes részek elváltak belőle, és különböző irányba vándorolván külön-külön nemzeteket képeztek. Mindig jobban és jobban szaporodtak, egyik nagyobbra nőtt a másikánál; régi közös nyelvük is annyira megváltozott, hogy az egy közös anyanyelvből minden nemzetnek külön nyelve vált ki. Egyik része ama nagy népnek Indiában, másika Éjszak-Európában telepedett le: egyes ágai viszont Italiát, Görögországot és Kis-Ázsiát foglalták el. Az italiabeliek és görögök a germanok és indusok elválta után még sokáig egy

népet képeztek; azért is nyelvük sokkal inkább hasonlít egymáshoz, mint akármelyike akár a germanok, akár az indusok nyelvéhez. Néhány Kis-Ázsia nyugoti partjain letelepedett nép, úgy látszik, már eredetileg is közelebbi rokonságban volt a görögökhöz, és igen régi időben csakugyan költözködött át néhány Görögország partjaira, és ott királyságokat alapított. Később meg görög törzsek telepedtek le az ázsiai parton; azért is, ámbár az európai Görögország volt a görög nép tulajdonképeni hazája, Ázsia nyugoti partját szintén Görögországnak nevezték, minthogy az ott lakó nép görög volt és részt vett Görögország történetének minden nevezetesebb eseményeiben. A görögök nem görögöknek nevezték magukat, hanem Helléneknek (*Ἕλληνες*), és minden tartománynak, a hol Hellének laktak Hellás (*Ἑλλάς*) volt a neve, volt legyen az akár Európában, akár Ázsiában, akár Afrikában. Meglátjuk majd, milyen vállalkozó egy nép volt a görög nép, és miként alapított gyarmatokat a közép tenger különböző tartományaiban, valamint a Fekete tenger partjain.

3. Görögország több államra volt fölosztva. — Nagy különbség van a régi Görögország és egy mostani állam között, minő például Magyarország. Egész Magyarország egy kormányzás alatt áll, nevezetesen a király uralma alatt, a ki az országgyűlés közbenjárásával uralkodik, és az országgyűlés alkotta törvények kötelezők az egész népre nézve. Minden város saját ügyeinek egy részét önmaga intézi, így például a város kivilágításáról, az utcák tisztításáról maga rendelkezhetik, de egy város sem vonhatja ki magát az országos törvények hatalma alól. Egy közös hadserege van nálunk az egész országnak, és Magyarországnak egy része sem gondolna arra, hogy külön is válhatna a többtől. De Görögország nem volt a mienkéhez hasonló egy állam. El volt szakadozva apró területekre, mindegyike önálló kormánynyal. Néhány csöpp város már egy önálló, szomszédaitól egészen független államot képezhetett. Volt legyen hacsak néhány mérföld a terjedelme és néhány száz lakosa, már külön törvénykezéssel, külön kormánynyal és hadsereggel bírt, bár e hadsereg alig ért föl számra egyetlen egy magyar ez-

redde. Kisebb területen, mint egy-egy megye, találkozott több független város, a melyek majd háboruban, majd ismét békességben éltek egymással. Azért, ha azt mondjuk, hogy Kis-Ázsia nyugoti partja Görögországnak része volt, nem úgy értjük, mintha ez a parti tartomány és európai Görögország egy törvénykezés, közös kormány alatt állott volna, mert tulajdonképen mind a kettő több apró és független államra volt darabolva, hanem csak azt mondjuk, hogy a nép, a mely Kis-Ázsia nyugoti partján lakott, szintugy görög volt, valamint az, a mely európai Görögországban élt. Ugyanazon nyelvet beszélte mind a kettő, közösek voltak szokásaik, és egyik a másikat Hellénnek nevezte ellentétben a világ minden más népével, a kiket ők *barbaroknak* neveztek, azaz »érthetetlen népek«, mivelhogy nem értették a nyelvüket.

4. Görögország hegyektől van szeldelve. — Görögország sohasem volt tehát mint Magyarország egy álladalom, hanem apró államokra volt fösosztva. Homérosz hosszú sorát számlálja el a királyoknak, a kik hadserégükkel részt vettek Trója ostromában, és Görögország történetének egész folyamán csak apró államokkal fogunk találkozni. Mi ennek az oka? Az, hogy Görögország már természettől, hegyesei által szét volt darabolva. Magyarország hegyes vidékein is könnyen juthatunk egyik helysegből a másikba, mert a hegyek nem oly magasak, sem oly járatlanok mindenütt, hogy ne lehetne utakat építeni fölöttük. Görögországban ellenben oly sok valóban áthághatatlan hegység van, hogy a köztük fekvő termékeny és lakott völgyek közt a közlekedés csakugyan lehetetlen, vagy legalább is rendkívül nehéz, és a régibb időkben, mikor még a hajózás sem volt valami nagyon elterjedve, alig is közlekedett egyik völgy lakója a másikéval. Ezen körülmény fontossága Görögországra nézve leginkább nyilvánlik, ha összevetjük Egyiptommal vagy Babylonnal. Egyiptom gazdag síkság a Nilus mind a két partján. A Nilus fölfelé a szél, lefelé az áramlat segélyével hajókázható, úgy hogy rendkívül könnyű Egyiptom egyik részéből a másikba jutni. Ez okból Egyiptom a legrégebbi időktől fogvást egy államot képezett egy hatalmas fejedelem uralkodása alatt, a

minők a *pharaok* voltak, a kiket a biblia említ. Ugyanez áll a gazdag síkságról Babylon környékén az Eufratesz folyó mellett. Nem volt itt semmi ok, a mely egyik részt a másiktól elválasztotta volna; egy király uralkodott egy nagy földön és hatalmas hadsereget volt képes fölláztatni. A király hatalma és bőkezősége féken tartá a népet, a mely ellentállásra a királyi hatalom ellen nem is gondolt. A királyok ennek folytán alattvalóik független zsarnokaivá lettek, minő például Nebukadnezar volt, és a nép nem sokkal több volt rabszolganál. Görögországban épen ellenkezőleg állt a dolog. Nincs ott az egész országban egyetlenegy nagyobb síkság sem. A hegységek számtalan apró tartományocskákra osztják az országot, és minden egyes tartományban a király csak a családfők legelőkelőbbje volt. Neki nem volt elég gazdagsága, hogy pompás palotában lakjék, mint a kelet királyai, és nem is hitethető el a néppel, hogy isten szülötte, valamint nem is állíthatta föl nagy hadseregét, hogy megtámadja a szomszéd országokat és rabszolgaságban tartsa népét.

5. Görögök és föníciaiak. — Azért is kezdetben a görögöket apró törzsekre darabolva találjuk. Lakhelyük európai Görögország és a közelfekvő szigetesoport volt, Kis-Ázsia nyugoti partjait szintén közel rokon törzsek tartották elfoglalva. A gazdagabbak közülük baromtenyésztései foglalkoztak, nagy szántóföldjeik és szőlőkertjeik voltak, míg a szegényebbek csak kicsi földbirtokkal rendelkeztek, vagy a gazdagok részére tett munkájuk után éltek. Azonban a tengerparton egy új és élénkebb életmód volt keletkezöben. Itt a görögök először is a föníciaikkal jöttek érintkezésbe, a kik kereskedők voltak Tyrusból és Sidonból (l. a térképet 10. l.) és már nagy kereskedést folytattak különféle országokkal, midőn a görögök még csak egyszerű földmivelők voltak. A föníciaiak jóval a görögök előtt ismerték a betűket és a súly- és térmértékeket. Többféle fölfedezést részint ők maguk tettek, részint a keleti népektől tanultak. Megtanulták, mikép lehet egy kis tengeri csiga héjából szönyegeket és diszruhákat biborra festeni, hogy kell bányákat ásni és az érczet földolgozni. Midőn a Libanon erdeiből a legjobb fákat már ki

vágták és hajóépítésre alkalmas fát keresni indultak, nagy mennyiségű cserfát, fenyőt és bükkfát találtak a sziget-tenger partjain. Kitalálták, hogy az örökzöld görög cserfa gyökere alkalmas a bőrcserzésre, gubacsából festéket készítettek, és nem ritkán ugyanazon erdős vidéken rezet, vasat

Reax. Homián. J.

és ezüstöt is ásattak. Így aztán a föníciaiak mindig gyakrabban és gyakrabban meglátogatták a görög partokat megrakodva Tyrusban és Sydonban áruikkal, a melyeket ott fáért, gapjuért, sőt épen férfiak és nőkért is kicseréltek, a kiket

azután rabszolgáknak árusítottak el. Idővel a görögök a föniciaiak minden találmányát megismerték: átvették írásukat, súly- és térmértékeiket; hajókat is készítettek a föniciaik módjára és elkezdtek a part hosszában hajózáni. Eleinte inkább rablás mint kereskedés volt czélja e hajózásnak. A tengeri rablást nem tartották bűnnek. Egy csapat bátor férfi a part mentében kivitorlázott a tengerre hajójával és megtámadta az első utjába eső kereskedő hajót, vagy kikötött és a partmenti városokat kirabolta. A tengeri rablóktól való féltükben aztán az ilyen helységek lakosai gyakran odahagyták régi lakásukat, és a parttól bizonyos távolságban telepedtek le.

6. Homéros költeményei. — Két nagy költemény maradt ránk Görögország legrégebb korából, amelyek szerzőjének a görögök egy embert *Homéros*-t tartottak. Egyike ezen költeményeknek az *Iliás* Trója, másként Ilion ostrománál végbevitt hősi tetteket énekei meg. Paris, Priamos, Ilion királyának a fia a hagyomány szerint elrabolta Helenát, Menelaós spártai király nejét; visszaszerzéseért az egyesült görög nemzetségek megtámadták Tróját, és tíz évi ostrom után elfoglalták. A görögök legnagyobb hőse az Iliásban, Achilleus, a Trójabeliek közt meg Hektor. A másik költemény az *Odysszeia* Odysseusnak, Ithaka királyának, a ki különben a legokosabb ember hírében állt a görögök közt, vándorlásairól és viszontagságairól szól, a melyekkel Trójából visszamenet kellett megküzdenie. Az Iliás a háboruskodás képét tárja elének; az *Odysszeia* a családi nyugalmas életet ábrázolja Odysseus házában, és sokat beszél csudás helyekről és népekről, a milyenekről valószínűleg az első görög hajósok terjesztették otthon meséiket, és a milyenekről mi is olvashatunk a tündérmesékben. Ámbár Homéros költeményei nem valóban megtörtént dolgokat tárgyálnak, belőlük mégis következtethetjük, mikép élhettek volt a görögök ezen költemények keletkezésének korában. Minden tartományban egy-egy király (*βασιλεύς*) uralkodott, a ki egyzsersmind főpap is volt, és a nyilvános áldozatokat és imádságokat végezte. A királyon kívül volt még bizonyos számú

főember(szintén βασιλεὺς), a kiket a király tanácsba (βουλῆ) gyűjtött, hogy meghallgassa tanácsukat a végbevinni szándékolt ügyeket illetőleg. Minden főembernek joga volt megmondani a maga véleményét, és bár a király nem volt megkötve véleményadásuk által, mégis könnyen megérthető, hogy tetteleg is korlátozták a király hatalmát. Ha a király elhatározása készen volt, összegyűjtötte a piaczon (ἀγορά) az egész népet, és kijelentette neki, mit szándékozik véghezvinni. A főembereknek joguk volt az összegyűlt néphez beszélni, de nem volt szabad senkinek a köznépből szólani, vagy bármi módon véleményét nyilvánítani. Homéros költeményeiben azért édes keveset hallunk a nép felől; a főemberek és nem a nép befolyása tartá vissza a királyt a zsarnoki uralomtól. Mikor egyszer Thersités, egy közember merészkedett véleményét nyilvánítani, Odysseus keményen elverte, és a nép Odysseus pártjára állott. Mint minden nép életének legrégebbi kora, a homérosi korszak is a háboru és erőszakoskodás korszaka volt. Rabló hadjáratok, úgy vizen valamint a szárazon, napirenden voltak: ha valamelyik nép nem volt képes védeni magát, ki volt téve a veszedelemnek, hogy vagyónát elrabolják, őt magát meg rabszolgaságba hurczolják. A háboruk iszonyu kegyetlenek voltak, és Achilleusnak nem egy hőstette, melyet az Iliás leír, mai fogalmaink szerint valóban borzasztó. A csel nem volt bűn, sőt inkább dicséretes, ha ügyes volt a kivitele. Másrészt meg sok szép és előnyös tulajdonsága is van a homérosi korszaknak. Egycsalád tagjai szeretik és tisztelik egymást. A szülők nagy tiszteletben részesülnek. A férj nejét jobban tiszteli, mint az akkori élő népek legnagyobb részénél, vagy akár magában Görögországban is a későbbi időben szokás volt. Mély és őszinte barátság példáival találkozunk, és nem ritkán igaz érzelem uralkodik úr és szolgálja között is.

7. Régebbi királyságok. Kréta, Trója. — Igen keveset tudunk ezen legrégebbi korszak történetéből. Az események megbízható tudomása nem terjed oly messzire vissza, és abban, a mit hagyomány útján tudunk, kevés a valóság. Egyike a hagyománybeli nagy királyoknak Minos, Kréta királya.

Minos, a görögök elbeszélései szerint, egy igazságos és hatalmas király volt, a ki minden görög tenger és sziget ura lett, és véget vetvén a tengeri rablásnak, a hékét és biztonságot így helyreállítá. Azt hitték, hogy halála után az alvilágban a lelkek bírása lön, mert oly szigoruan és igazságosan uralkodott. Az ugyan bizonyos, hogy ezen régi időben egy király sem volt, a kinek igazán olyan nagy hatalma lett volna, mint Minosról beszélük; de könnyen lehetséges, hogy Krétában előbb meghonosult a hajózás, mint egyébütt Görögországban, és hogy a krétai királyok tettek is valamit a tengeri rablás megfékezésére.

Kis-Ázsia partjain egyike a legelső királyságoknak Tróás, vagy Trója volt a Hellespontos déli végében, a legdélibb részén ama két útnak, a mely a fekete tengert összeköti a közép tengerrel. A vár és város néhány mérföldnyire feküdt a tengerparttól befelé ott, a hol a hegység kezd emelkedni. A Trója ostromára vonatkozó elbeszélések talán csak szép mesék, de abban nem lehet kételkedni, hogy a legrégebb időben ott csakugyan állt egy város. Ne gondoljuk ám, hogy ama régi városok is oly nagy helységek voltak, mint akár a mostaniak. Valamivel több alig voltak falakkal körülvett falvaknál.

8. A Peloponnésos királyai. — Sok rege szól ama nagy családokról is, melyek Thébében és a Peloponnésosban uralkodtak, csatáikról és viszontagságaikról. Elseje ezen királyoknak e regékben Agamemnon, Mykénai királya, a kiről Homéros írja, hogy a görögöket vezérelte Trója ostrománál. Egész bizonyosan állithatjuk ugyan, hogy a görögök sohasem voltak egymással szövetségben oly módon, a mint azt Homéros írja le, de pármilyen legyen is az igaz, a mit Agamemnonról mond, annyi bizonyos, hogy voltak Mykenában és Árgolis egyéb városaiban hatalmas királyok, minthogy erősségeiknek romjai még mai napság is fönállanak. Ezen erődívenyek nem a későbbi görögök építkezésének módjára vannak építve, hanem rengeteg nagy szikladarabokból rakvák oly irtóztató nagyságban, hogy a görögök azt hitték, hogy építőik okvetetlenül óriások voltak, és kyklops épületeknek,

azaz oriások munkájának nevezték el. Tirynsben, Argolis tartományban vannak kyklops falak huszonöt láb vastagságban egy átjáróval belsejükben, és] Mykenaiban szintén vannak ilyen falak csak gondosabban építve és két nagy köből faragott oroszlánnyal a bejárásnál. Nem messze ettől van egy tágas földalatti épület, a melynek a belseje hajdan bronztáblákkal volt fődve. Ez kincstár volt és a királyok temetkező helye.

9. A Dórok meglepednek a Peloponnésoson.

Gyarmatok Ázsiában.— Ámbár a királyok Argolisban ilyen erős várakat építettek, uralmuk mégis tönkre ment. Egy bátor harczedzett törzs, a *dórok* odahagyták hazájukat éjszaki Görögországban, és délnek indultak termékenyebb vidéket keresni. Betörték a Peloponnésosba, és erősebbeknek mutatkoztak mint azok a törzsek, a melyek akkoriban ott éltek, mint t. i. az achaiok és ionok. Sok ion népség nem akart meghódolni, szövetkeztek tehát atyafiakkal, a kik Attikában, Áthén környékén éltek, és áteveztek Kis-Ázsiába, hol a tengerpart közepe táján, és a szemközti szigetekeken meglepedve Milétost, Efesost és egyéb városokat, az ion gyarmatokat alapították. Áthén követelte, hogy őt tekintsék az ion gyarmatok anyavárosának, ámbár többen közülük nem is származtak Áttikából. Ugyszinte sok achai ember átevezett a Peloponnésosból, és hazát alapított magának Lesbos szigetén, és Kis-Ázsia nyugoti partjainak éjszaki részében. Az ezen területen lévő városok még se achai hanem aiol gyarmatoknak neveztettek. Sokan a dórok közül a mint hírét vették a kedves éghajlatnak és termékeny tartománynak a tengeren túl, maguk is hajóra keltek és Krétában és Kis-Ázsia nyugoti partjainak déli részén telepedtek meg. Az általuk alapított városokat dór gyarmatoknak nevezték, a melyeknek a legnevezetesebbike Rhodos volt. A dórok betörése a Peloponnésosba véget vetett az achai királyok uralmának, a kikről Homéros szól, és nagy városok alapítását eredményezte Kis-Ázsiában. De nem szabad föltennünk, hogy akár a foglalás, akár a költözködés egyszerre történt talán évszázadok folytak mind a kettő végbementéig.

10. A Dórok a Peloponnésosban. — A dórok ma-

guk nem voltak elegendő számmal, hogy elterjeszkedhessenek az egész Peleponnésoson. Az éjszaki parton, a korinthusi öböl szélein békében engedték élni az Achaiokat. Ezt a tartományt azért Achaiának nevezték; állt pedig tizenkét városból. Hasonlóképen nem foglalták el a dórok Árkádia hegyes vidékét a Peloponnésos közepén. Árkádia megmaradt régi állapotában és kevesebb változáson ment át, mint akár melyik más része Görögországnak, úgy hogy e miatt az Árkádokat parasztnak, t. i. a hátramaradtaknak, gunyolták. A nyugoti parton Elis tartományt az Aitolok, egy Görögország éjszaki részéből származott törzs foglalta el. A Peloponnésos egyéb részein a dórok uralkodtak, és a dór betöréssel szűnik meg a régi költői, regeszerű, és kezdetét veszi a valódi megbízható történelem.

11. A hadseregek és népgyűlések szervezete. —

A görög államok igen kicsinyek lévén nem tartottak a polgári osztálytól különvált állandó katonaságot, mint a milyen a mi hadseregünk, hanem háboru esetén minden polgár, a ki a megkívánt kort elérte, katona volt. Szinte abból, hogy a görög államok olyan kicsinyek voltak, következett, hogy az egész polgárság, mindnyájan, a kiknek joguk volt részt venni a kormányzásban, egy helyen összegyűlhetnek. Egy mostani nagy államban, a minő például Magyarország, lehetetlen volna minden polgárnak egy helyen összegyűlnie; azért is a városok és kerületek megbízható férfiakat, képviselőket választanak, a kik mindnyájukat helyettesítik az országgyűlésen. Ezt képviseleti kormányformának nevezik; általa lehetségessé válik egy nagy ország szabad és jó kormányzása. Külömböző az ilyen képviseleti kormányzástól, ha minden polgár tényleg összegyűl, mint a görög államokban, de ez az eset csak akkor lehetséges, ha az állam rendkívül kicsiny.

12. Görög istenek és hősök. — A görögök egy egész sereg istent imádtak, és minden helyen más és más istenek álltak különös tiszteletben. Azt hitték ugyanis, hogy minden egyes isten csak egy bizonyos helyről vagy dologról gondoskodik, egyébbel pedig nem törődik. Így például Athéné istennő Athen városának volt védő asszonya, és nagyobb tisz-

teletben részesült e helyt, mint más istennő. Néhány isten erede tileg a természet egy-egy tárgyát jelölte, például Apollon eredetileg a nap volt; hanem a görögök isteni személyeket csináltak belőlök, és végbevitt tetteikről regéket beszéltek. Kivéve, hogy örököltük voltak és nagyobb hatalommal rendelkeztek, a görög istenek egészen olyanok voltak, mint az emberi lények, és képmásaik férfiak és nők formájára faragott szobrok voltak, csakhogy sokkal nagyobb és szebb alakok. A görögök sohasem tiszteltek állatokat, mint az Egyiptomiak, nem is ábrázolták isteneiket olyan réműleteseknek, mint az indusok. Az istenek királya Zeus volt. A hősök (*ἥρωες*) nem voltak istenek, hanem egy az embereknél erősebb nemzedék, a kik réges-régen éltek, és csudás, emberi erőt túlhaladó tetteket vittek véghez. Az istenekről és hősökrol szóló regéket mythosoknak (*μῦθος*) nevezik. Minden városnak voltak a maga isteneiről regéi, a melyek összeállítatván egy nagy, igen nagy könyv lett belőlük; az ilyen gyűjteményt, a melyben valamennyi mythos megvan, *mythologia* neveznek. A görögök hite szerint a mythosok valóban megtörtént dolgok voltak, sőt alig volt valami, a minek az okát nem az istenekrol vagy hősökrol szóló regével magyarázták volna meg. Minden városnak megvoltak a maga mythosai, melyek az illető város szokásait magyarázták. Például, ha egy spártai embert megkérdeztek volna, miért van az hogy Spártában mindig két király uralkodik, azt felelte volna: Mert Aristodemos hérosnak, a ki a spártaiakat ide vezette, két fia volt.

Az isteneket imádsággal és áldozatokkal tisztelték, de az isteni tiszteletben nem vehetett, mint nálunk, mindenki részt. Minden helységben volt néhány család, a mely bizonyos isteni tiszteletet maga végezett, és a ki nem volt ezen családok tagja, nem vehetett részt ugyanazon isteni tiszteletben.

13. A legrégebb vallási szövetségek. — A szövetségek legrégebb formáiról, a mely a görög államok közt volt, kell még szólanunk. Jóval előbb, mint sem még akár szövetségek, akár békeszerződések lettek

volna, egyes közellakó törzsek szövetségzek egy bizonyos istennek egy meghatározott helyen való tiszteletére, és megegyeztek, hogy templomát, vagy a számára kijelölt helyet, szent helynek tekintik még háboruskodás esetén is, és megvédik együttesen minden támadástól. Időnkint valószínűleg e helyeken szent ünnepeket tartottak, a melyekben az illető törzsek mind résztvettek; nem ritkán az egyes törzsektől kiküldött bizottságok is találkozhattak itt, a kik megvizsgálták, valjon a templom és birtok eléggé gondosan kezeltetik-e, valjon nem szenvedett-e valami bánalmat. Fokonkint, megegyezvén a templomot illető határozatokban, az ekként egyesült törzsek talán másféle határozatokban is megegyeztek, mint például, hogy tartózkodni fognak háboruskodás után a kegyetlenkedéstől, és végül talán örökös békesszerződést is kötöttek, és el is határozták, hogy egymást mindennemű ellenség ellen megvédelmezzik. Ezen szerződés hű megtartására majd esküvel is kötelezték magukat, a melyet közös istenük előtt tettek. Ily módon keletkezhetek az első szövetségzek az egyes államok közt. Ilyen szövetségben egy állam rendszeren hatalmasabb volt a többinél; ezen államról mondották azután, hogy ő bírja a hegemoniát, azaz a vezértisztet (*ἡγεμονία*) a szövetséges társak fölött. Azért, tehát mert az első szövetségek vallási szövetségzekből származtak, és isten előtt tett esküvel erősítették meg, a későbbi görögöknél is szokásos volt, hogy valahányszor egy új szövetség alakult köztük, egy közös áldozatot vagy ünnepet tartottak, a melyben a szövetség minden tagja részt vett.

14. A delfoi amfiktyonia. — Egy nagy vallási szövetségzet volt Görögország éjszaki részében a régi időkben. Tizenkét törzs szövetségzett a delfoi Apollon imáadására és itteni temploma megvédésére, és évenként kétszer minden törzs képviselőket küldött Delfoiba, a kiknek feladata volt a templomot illető ügyek rendezése. Ebből a szövetségzetből, melynek neve delfoi amfiktyonia volt, nem nőtt ki tényleges szövetség, és az illető törzsek tovább is csak úgy háboruskodtak egymással, mint annak előtte. De megesküdtek,

hogy háboru esetén két dolgot nem tesznek, nevezetesen, nem rombolják le egymás városait és ostrom esetén nem zárják el a várostól a folyó vizet. A követségek gyűlését *amfiktyoni tanácsnak* nevezték, a mi annyit jelent: a szomszédok (*ἀμφικτύονες*) tanácsa.

15. A delfoi josló hely. — A delfoi templom ezen tizenkét törzsnek közös szent helye és az amfiktyoni tanács székhelye lévén, a legnevezetesebb templom lett egész Görögországban. Jóslatokat adtak itt, az az Apollon feleleteit azok számára, a kik tanácsát kikérni ide jöttek. A templom papjai igen okos emberek voltak, tudták mi van készülöben különböző helyeken, és nem ritkán igen jó tanácsokat osztogattak jóslataikban. A templom híre elterjedt egész Görögországban, sőt még idegen földön is. A régibb idökben úgy látszik a papok javára váltak Görögországnak azért, hogy az isten nevében mindenütt az igazságosság és becsületesség eszméjét hirdették, és hogy éreztették a szétosztott görög államokkal, hogy egy népnek tagjai, és hogy van egy közös isteni törvény, a melynek mindnyájának engedelmeskednie kell. A mint azonban a papok az egyes államok viszálykodásaiba keveredtek jóslataikkal, és a háboru és kormányzás ügyeibe is beleavatkoztak, hatalmas férfiak, a kiknek terveik kivitelében a josló hely támogatására szükségük volt, megvesztegették a papokat, hogy pártjukra álljanak. Így aztán az oraculum elveszíté hitelét; sőt a perzsa háboruk alatt, a melyekről majd szólni fogunk, még jobban ártott magának, midön megadásra szólítá fel a görög népet, a helyett, hogy bátor ellenállásra buzdította volna.

II. FEJEZET.

A Peloponnésos 500-ig Kr. e. — Gyarmatok.

I. A Dórok és az ős lakosság. — A Peloponnésos meghódítása csak lassankint mehetett végbe, mert sok erős hely volt benne, és a dórok számra nézve sokkal kevesebben voltak a bennszülött lakoságnál. A dórok csapatokra oszlottak, és mindenik csapat egy kis független állammá alakult. Nem ütték el az elfoglalt tartományok lakosságát, hanem mint al-

sőbbrendű fajjal bántak velük és nem engedtek nekik részt az uralkodásban. Spartában az őslakosság soha sem nyerte ismét vissza hatalmát, de különben legtöbb helyt a dórok soká nem voltak képesek mindent a hatalmukba ragadni. Ezen fe-

Rajz Homolka J.

jezeten el fogjuk majd azt is beszélni, mikép bántak egymással a dórok és a meghódított népek a különböző államokban.

2. Spárta. — Egyik dór csapat Lakedaimon, másként Spárta városát foglalta el, szántóföldjeivel (σπαρτή a. m. szántóföld, σπειραι γéből) a Taigetos hegy lábánál, az Eurotás

folyó mindkét partján husz mértföldre annak torkolatától. Ez a népség most egy kis hadsereghez hasonlított, a mely ellenséges földet tart megszállva. Köröskörül a bennszülött achai népség lakott. Ha netán több földre volt szükségük, azt csak fegyver erejével nyerhették meg. Lépésről-lépésre előbbre tolták így határaikat. Megtámadták és meghódították szomszédjaikat, a dórokat és achaiokat egyaránt, egyiket a másik után, miglen meg nem hódították az Eurotás mindkét partján egész a torkolatáig elterülő földet. A föld javarészét maguknak tartották meg, a maradékot megagyták régi tulajdonosainak.

3. A perioikosok és a helóták. — A meghódított nép két részbe lön osztva: a *perioikosokra* (*περιουκοι*, köröskörül lakók), a kik a bennszülött népekből állottak, és helótákra (*ἑλωτες*, talán *ἔλω* igéből a. m. fogolylyá ejteni), a kik rabszolgák voltak és a spártaiak földjeit művelték. A perioikosok mint katonák be voltak osztva a spártai hadseregbe, de nem volt szavuk a kormányzásban; alattvalóként bántak velük úgy, hogy még a házasság sem volt nekik megengedve a spártaiakkal, de megtartották birtokukat, és különben jó bánásmódban részesültek. A helóták sorsa sokkal rosszabb volt. Számos helóta családot kényszerítettek a spártai emberek birtokain élni, nem volt nekik megengedve a szabad költözködés, hanem kötelesek voltak a rájuk rótt földrészt művelni, és évenként bizonyos mennyiségű gabonát, bort és olajt Spártába vinni a birtokosnak. A fölös jövedelem megmaradt nekik. Mégse voltak azonban egészen olyanok, mint a köznemes rabszolgák, mert nem lehetett őket eladni, vagy az országból kiűzni. Nem igen rég még, hogy ugyanezen sorsa volt Magyarországnak nagy számu lakosának is, Oroszországban pedig a legutóbbi időkben szünt meg csak. A helóták különben nem voltak meg elégedve elnyomott állapotukkal, mint talán egy olyan nép, a mely mindig szolgaságban sinlett; jól tudták ők, hogy a spártaiak betörése előtt szabadok voltak, hogy ők is csak úgy görögök, mint uraik. Olyannyira gyűlölték a spártaiakat, hogy közmondásos volt, hogy a helóta örömmel megenné elevenen a spártai embert. A spártai urak

Az Athenaeum irod. és nyomdai r. l. kiadásában megjelent:

TEGNÉR:

A FRITHIOF-MONDA.

Fordította: Győry Vilmos.

Ekwall Kanut 12 fénynyomatu képével, szerző arcképével és mintegy 50 szövegképpel. — Diszes kiállításban. 4-rét.

Pompás diszkötésben. — *Ára 12 frt.*

MADÁCH:

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA.

Zichy Mihály 20 fénynyomatu képével. — Második kiadás.

Pompás diszkötésben. — *Ára 15 frt.*

PETŐFI SÁNDOR

ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI.

Hazai művészek rajzaival diszitett ötödik képes diszkiadás.

A költő arcképével. Pompás diszkötésben. — *Ára 12 frt.*

ZICHY GÉZA:

A LEÁNYVÁRI BOSZORKÁNY.

Költői beszély tizenkét énekben. Zichy Mihály 13 gyönyörű

rajzával. Pompás diszkötésben. — *Ára 10 frt.*

MARCI CHRONICA.

Márk krónikája a magyarok viselt dolgairól. Az ősidőktől az 1830. évig. Latin szöveg és fordítás Szabó Károlytól.

Nagy 4-rétben. A legdiszesebb nyomdai kiállításban. Az eredeti kéziratban levő miniature-képek színes és aranyozott hű másolataival. — *Ára fűzve 24 frt helyett 12 frt.*

Pompás diszkötésben, ezüstözött címerrel *ára 20 frt.*

A legjobb, legmagyarabb és legolcsóbb
Ismerettár

AZ ATHENAEUM
KÉZI LEXIKONA.

Az összes ismeretek enciklopédiája

különös tekintettel Magyarországra.

Szakférfiak közreműködésével szerkeszti:

Dr. ACSÁDY IGNÁCZ,

a m. t. akadémia I. tagja.

Több mint 30 térképpel, számos színes és fekete táblával.

Az új lexikon az emberi tudomány és ismeret összes ágait fel fogja ölelni. Irodalom, történelem, jog- és államtudomány, közgazdaság és pénzügy, életrajz, bölcsészet, földrajz, természetrajz, természettan, csillagászat, vegytan, orvostan, katonai tudományok, zene, sport, a mérnöki, gépészeti, technikai tudományok minden ága és általában minden hasznos tudnivaló szótárszerűen, ábéczé sorrendben, a tudomány mai színvonalának megfelelően a legújabb vívmányok, haladások, kutatások és adatok felhasználásával, lesz a munkában tárgyalva. Ép oly hasznára lesz minden szakembernek, mint az egész művelt olvasó közönségnek, mert egyaránt számba veszi mindnyájok igényeit.

A Kézi Lexikon első sorban magyar olvasók számára készül s minden részében, egész tartalmában magyar lesz, a mellett, hogy figyelembe veszi a külföld, az egész művelt világ összes szellemi s anyagi

folyton tartottak is a helóták lázadásától és egy csapat fiatal spártai volt mindig kiküldve, a mely őrizze őket és titkon meggyilkolja azokat, a kiket különösen bátraknak és veszedelmeseknek tartottak.

4. Spárta katonai állam. — A dórok a Peloponnésos elfoglalása után úgy éltek, mint egy fegyverben álló hadsereg; és bár legtöbb helyt később békésebb életet folytattak és a városi élethez hozzászoktak, Spártában a helyzet kényszerítette őket, hogy megmaradjanak katonás életmódjuk mellett, sőt még szigorubbá kellett azt tenniök. Míg a Poloponnésos egyéb részeiben a dórok mindinkább megtanulták a békés foglalkozást, a spártaiak örökös háboruban éltek. Oly formán voltak, mint egy hadilábon álló hadsereg. Csak úgy hódíthatták meg szomszédjaikat, és biztosíthatták magukat a helóták ellen, ha mindig harczkészen voltak. A parti tartományokban az őslakók kereskedelem által meggazdagodtak és a dórok uralmának véget vehettek, de Spártában nem volt kereskedelem, és a spártaiak elhatározták, hogy az uralmat semmi áron sem bocsátják ki kezükből, noha a lakosságnak alig képezték csak tized részét is. Azért azon voltak, hogy a lehető legerősebb legyen fegyverképességük. — Városuk nem volt kereskedő város, mint Görögország többi városa, mindvégig inkább egy nagy faluhoz hasonlított, mint egy nagy városhoz; nem voltak kiválóbb épületei, fekvésénél fogva meg elég erős volt, sem-hogy bástyákra lett volna szüksége. Sparta törvényei és életmódja, melyet a hagyomány szerint Lykurgos állapított vala meg, nem volt egyéb a háboruskodásra való előkészületnél. Nem volt szabad fölnevelni az olyan gyermeket, a mely nem volt elég erős és egészséges. Heted-éves korukban a gyermekeket kivették a családból és állami tiszték felügyelete alatt neveltették. A testgyakorlásban és fegyverforgatásban kellett magukat gyakorolniok, szóval meg kellett tenniök minden gyakorlatot, a melyet egy katonának kell tennie háboru esetén. Megtanultak minden fáradalmat panasz nélkül tűrni; szükén szabták ki nekik eledelüket, hogy kényszerítsék őket a vadászásra, és

nem ritkán vérig korbácsolták őket a templomban az oltár előtt. — Tanulmányról vagy tudományról ezen időben egyáltalán nem volt még szó; de mikor már kezdetét is vette, a spártaiak épen semmit se törődtek vele. Még sem egészen vadak módjára nevelték föl gyermekeiket; harci dalokra és költeményekre megtanították őket. Így nevelték tehát a spártai embert gyermekkorában, de mikor férfivá nőtt föl, nem sokkal kényelmesebb lett élete. A helyett, hogy otthon élt volna családjával, naponkint gyakorlatokra kellett mennie, közös asztalnál étkeznie és sátrakban aludnia. Tizenöt ember étkezett egy-egy asztalnál; az ebéd nagyon egyszerű és takarékos volt, a főétek a fekete árpaleves lévén. Még az asszonyokat is testi gyakorlatokra fogták. A nőkben szintúgy meg volt a nemes érzelem, mint a férfiakban, és jobb bánásmódban is részesültek, mint Görögország akár melyik részében. Szerették a bátor férfiakat, gyűlölték a gyávákat és a spártai anya szívesebben hallotta, hogy fia elesett a csatában, mint hogy gyáván megszökött a veszedelem elől. — Szigoruan meg volt tiltva minden spártai embernek valaminemű kereskedés folytatása, és minthogy földjeiket a heloták művelték, egészen a hadi mesterségnek élhettek. Sőt hogy minden áron meggátolják a kereskedést más államokkal, vaspénzt verettek, a melynek a külföldön nem volt semmi értéke.

6. Kormányforma: királyok, gerusia, eforok. — Lassacskán egész Görögországban megszűnt a királyi uralom és a nemesek uralkodtak, de Spartában, mint a mely minden változást gyűlölt, a királyok uralma megmaradt. De mindig két király uralkodott náluk egyszerre, és ez meggátolta, hogy a királyi hatalom túlhatalmasodjék. A főemberek tanácsa, a melyet Homéros is megemlít, náluk 28 hatvan évet meghaladott emberből állott és *gerusia*-nak (*γέρων* öregember) neveztetett, és egészen úgy, mint Hómérnál olvassuk, hogy a nép összegyűlt a piaczon, hogy meghallgassa, mit akar beszélni a király, a spártai polgárok is összegyűltek valami új törvényt megerősíteni. De csak az eljárásának volt joga szólani; a polgárok csak *igen*-nel vagy *nem*-

mel szavazhattak, különben pedig kevés részük volt az állam kormányzásában. Ennyiben egészen megegyezett a spártai alkotmány a homérosival, azon különbséggel, hogy itt két király uralkodott. Idővel azonban még egy új állami hivatal keletkezett, az eforoké (ἐφοροί- főlvigyzók), a mely tényleg a maga kezébe vette az állam kormányzását. Az eforokat a népgyűlés választotta, és ők vigyáztak minden spártaira, még a királyokra is. Ők kötötték meg idegen népekkel a szerződéseket, ők indítványoztak minden törvényjavaslatot. Nem voltak senkinek felelősek tetteikért, és épen azért titkosabb is volt Spárta kormányzása, mint akármelyik más államé Görögországban.

6. Argos. — Eleinte nem Spárta volt a legerősebb dór állam. A régi achai időkben a legnagyobb Mykénai királysága volt, a Peloponnésos éjszakkéleti részében. Volt még az éjszakkéleti részen más dór telepítvény is, minő Korinthos és Sikyon; ezek mindannyian szövetségben voltak Argossal, közös istenük és a szövetség védő ura Apollon volt. Évenként közösen áldozatokat küldtek Apollon templomának, a mely Argosban állt, és Argost ismerték el a szövetség fejének. Argos maga is nagy terjedelmű földet birt, a mely délfelé terjedt a keleti part mentében. A mint tehát a spártaiak hódításaikkal keletnek terjeszkedtek, összehúzódsba jutottak az Argosbeliekkel, és ez időtől fogva Argos és Spárta vetélytársak voltak és ellenséges viszonyban álltak egymással. Az Argosbeliek elvesztették először déli tartományukat, később a partvidékből, a mely Kynuriának neveztetett, szorultak ki úgy, hogy Spártának birtokába jutott minden föld, a mely a Taigetos hegység és a keleti tenger közt elterült. Ezt a tartományt nevezik Lákonianak (Λακωνική). Ugyanekkor hanyatlott Argos befolyása szövetségesei fölött is, és Spárta emelkedett Argos helyébe a Peloponnésos első államává.

7. A olymipiai játékok. — A Peloponnésos nyugoti részében Zeusnak egy régi szentsége volt Olympiában, az Alfeios folyó partján. Tizennyolcz város áldozott itt egyetemben, és minden negyedik évben nagy ünnepélyezé-

seket tartottak. Elis és Pisa városai verekedtek az ünnep rendezése fölött; Spárta Elis pártját fogta, és neki adta át a rendezés jogát. E szövetség Spárta és Elis' közt állam nagyobb jelentőségű volt egy közönséges szövetségnél két állam között, mert Spártának terve az volt, hogy az ünnepen Olympia egész Görögország találkozó helye legyen, Spárta meg az ünnep védő ura lévén, ez által mintegy vezérlő államnak ismertessék el egész Görögországban. Mindent megtettek, hogy az ünnep a lehető legnagyobb vonzó erővel bírjon. Versenyfutásokat és mindennemű athlétikai versenyeket rendeztek, a melyekben minden görög ember résztvehetett; hírvívókat küldöttek szét egész Görögországban, kihirdetve az ünnep napját, és meghíván minden görögöt, hogy vegyen részt a versenyjátékokban (*ágyónes*). Kezdetben a verseny csak futásból állott; az ökölvívást, birkózást, valamint a ló- és kocsiversenyeket csak később hozták be. Majd az országutakat, a melyek a különböző tartományokon keresztül Olympiába vezettek az ünnepet megelőző és követő néhány napon át közös védelem alá helyezték, hogy a nép biztonságban mehessen oda és vissza, végül pedig azt határozták, hogy az egész hónapon át, a melybe az ünnep esik, általános béke legyen egész Görögországban. Így azután az olympiai játékok és a velük összefüggő törvények éreztették a görögökkel, hogy ők egy népet képeznek, habár oly sok egymástól független államra voltak oszolva. Általános szokássá vált minden államban követeket küldeni az olympiai játékokra, és áldozatokat hozni ott az istennek, és minden állam leginkább azon volt, hogy követeinek föllépeése fényben és pompában tulszárnyalja a másikat. Ezer meg ezer görög ember jelent meg nézőnek; Olympia sik-sága a játékok alatt egy nagy táborhoz hasonlított. A győztesek Görögország legirígyeltebb férfiai voltak. Jutalmuk nem volt ugyan egyéb egy vadolajkoszorunál, és mégis ez a legnagyobb kitüntetés volt, a mit egy görög ember élnyervehetett. A leghatalmasabb fejedelmek is dicsőségüknek tartották, ha szerepelhettek az olympiai játékon, és minden állam büszke volt rá, ha egy polgára a győztesek sorában

volt. Ilyennemű ünnep még három volt Görögországban, de egyik sem volt oly nagyszerű mint az olympiai.

8. Spárta elfoglalja Messéniát. — Közvetlenül szomszédságában Spártának, nyugotra tőle volt Messénia, melynek lakossága szint oly kemény dór törzs volt, mint a spártai. Két nagy és véres háborút kellett bevégezniök, miglen Messéniát meghódították (Kr. e. 750—650.) Areos Arkádja és Sikyon féltükben, hogy Messénia elfoglalásával rájuk kerül a sor, segítséget küldtek neki; Korinthos és Elis Spártát támogatták. Majd az egész Poloponnésos belekeveredett tehát a háborúba, vagy az egyik, vagy a másik részen küzdvén. A spártaiak bátorsága már lohadóban volt, a midőn egy athéni származású költő, Tyrtaios, jött hozzájuk és a már lankadó erőt énekeivel új kitérésre ösztönözte. Harci dalok és tánczok nevezetes alkatrészét képezték a spártai nevelésnek; nem úgy könyvekből olvasták költeményeiket, hanem karban énekeltek a király sátra előtt, és a csatába indultukban. Spárta nem tágított; mitse használt a Messéniabeliek bátor ellenállása, kénytelenek voltak meghódolni. Földjük javarészét a spártaiak vették el, a megmaradt részt ők művelték, de nem mint perioikosok, hanem mint helóták. Azonban elnyomatásukban sem feledkeztek meg soha sem a Messéniabeliek régi szabadságukról. Háromszáz év mulván, a mikor Epaminondas, a híres thébai hadvezér, megtörte a spártaiak hatalmát, Messénia szabadságát is helyreállította. Egy várost építettek, és Messénia ismét mint szabad görög állam szerepelt. (Kr. e. 369.) De addig háromszáz év alatt Messénia nem vett részt Görögország nyilvános életében.

9. Tegea. — Meghódítván Messéniát Spárta most a Peloponnésos egész déli részén egyik tengertől a másikig uralkodott. Majd Arkádia déli határait támadta meg. De itt egy olyan tartományra és népre akadtak a spártaiak, melyet nem voltak képesek uralmuk alá hajtani. Tegea város polgárai szétverték s nagy részben elfogták hadseregüket, az elfogottakat munkára hajtották földjeikre, ugyanazon lánczokba verve, a melyeket ők hoztak a Tegeabeliek szá-

mára. Minden reménye Arkádiát elfoglalhatni így megghiúsult, és Spárta örömmel szövetségesének fogadta Tegeát (Kr. e. 560.-ban); a Tegeabeliek meg szívesen elismerték Spártát a Peloponnésos első államának, és követték mint vezérüket. Az Alfeios forrásánál egy emlékkövet emeltek, a melyre a szerződés föl volt vésvé. Tegea mindig hive maradt Spártának, és katonáit, a kik bátorságukat fényesen bebizonyították, a spártai és a szövetséges hadseregben mindig a bal szárnyra állították, a mi nagy megtiszteltetés volt akkori időben.

10. A Peloponnésos éjszak-keleti része. Oligarchiák. — Forduljunk most a Peloponnésos éjsz.-keleti szögletében fekvő államokhoz, nevezetesen Sikyon, Korinthos és Megarához. Mindezen államokban, valamint Spártában, dórok laktak vegyesen a föld régibb lakosságával, de ők eltérülték a királyi uralmat, és a kormányhatalmat néhány előkelő család ragadta magához. Az ilyen kormányformát a görögök oligarchiának, azaz kevesek uralmának (*ὀλιγοί, ὀλιχία* szavak összetétele) nevezték. Spártát kivéve majdnem minden görög államban úgy történt, hogy a királyi hatalom mindinkább kisebbedett, és az előkelő családoknak mindig nagyobb szerep jutott a nyilvános ügyek vezetésében, míg végtére egészen megdőntötték a királyságot. Ezek a családok vagy nemzetségek magukat a hősoktól származtatták; elkülönítve éltek, mint valami szent származású emberek, a néptől; külön isteni szolgálatokat végeztek, melyekben a népnek nem volt szabad résztvenni, és csak ők ismerték a törvényeket, melyek nem voltak megírva, hanem hagyományból szálltak nemzetségről-nemzetségre. A köznépet nem tartották polgártársaiknak, hanem azon hitben voltak, hogy ők maguk képezik az államot, és nem akarták elismerni, hogy kívülük egyáltalán másnak is volna valami joga. Rendesen nagy birtokaik voltak, míg a köznép vagy apró kis földbirtokát művelte, vagy kézi munkájából, vagy kereskedésből élt. A nemesek gyakran külön területen is laktak egymás között.

11. Sikyon. — Ilyen viszonyok uralkodtak Sikyonban; a dór nemések a hegyeken laktak, míg a síkságot az Asopos folyó partjain és torkolatánál a tengerparton a köznép foglalta el. A nemések őket Aigialeusoknak, azaz a tengerpart lakóinak hívták, és eleinte nem engedték meg nekik, hogy akár katonáskodjanak, akár bárminemű polgári jogokat gyakoroljanak. Idővel azonban nagy szükségük levén a katonákra az Aigialeusokat is szolgálathá fogták, és buzogánnyal fegyverezték föl őket, míg ők maguk kardot és lándzsát hordoztak. De míg a nemések birtokaik jövedelme után éltek, a köznép ipar és kereskedés útján meggazdagodott, és Kr. e. 676. körül, egy gazdag Aigialeus, Orthagoras, a köznép élére állt és kiszorította a kormányból a neméseket. Orthagoras az egész állam uralkodójává tette magát, királyi hatalommal uralkodott, és az uralmat fiára hagyta. Maradékai, az Orthagoridák száz évig uralkodtak Sikyonban. Ők a köznép pártját fogták, és eltörölték a dórok minden előjogát. Ekként tört meg Sikyonban a dór uralom, és a várost most már nem az oligarchia, hanem egy ember kormányozta.

12. A tyrannos szó jelentéséről. — Olyan fejedelmek mint Orthagoras és utódai nem nevezettek királyoknak (*βασιλεύς*) hanem tyrannosoknak (*τύραννος*). Ez a görög szó (*τύραννος*) nem olyan fejedelmet jelent, a ki a mi fölfogásunk szerint tyrannus módjára, az az zsarnokilag uralkodik, hanem olyat, a ki törvényellenesen jutott a kormányra. Így mondták Pheidonról, Argos egyik királyáról is, hogy tyrannossá tette magát, a mi azt jelentette, hogy korlátlan királyi hatalmat gyakorolt, míg Argosban a királyi hatalom szokás és törvények által korlátozva volt. Egy perzsa királyt, akárminő zsarnok volt légyen is, nem neveztek tyrannosnak, minthogy Perzsia szokásai és törvényei szerint a király majdnem korlátlan hatalmat gyakorolt, azaz minden tette kénye-kedvétől függött. Másrészt meg az Orthagoridák mindnyájan tyrannosoknak nevezettek, ha még olyan bölcsen és kegyesen uralkodtak volna is, mivel uralmuk ellenkezett Sikyon törvényeivel. Azért ha

tyrannos helyett néha a zsarnok szót fognók is használni, azt nem szabadoly értelemben venni, mint a magyarban szokták.

13. Az első szent háboru. — Egyike Sikyon tyrannosainak Kleisthenés meg akarván nyerni a delfioi josló hely jó akaratát, Athénnal és más államokkal szövetségelt a josló hely érdekében viselendő háboru folytatására. Krissa város lakosai ugyanis, a kik Delfoi és a tengerpart között laktak, mindenkit, a ki városukon át Delfoiba ment, egy bizonyos pénzösszeg lefizetésére kényszerítettek. Ezért Kleisthenés és szövetségesei megtámadták Krissát, elfoglalták és lerombolták és a Krissabeliek földjét a delfioi istennek ajánlották föl, hogy oda várost többé ne legyen szabad építeni. Ezt a háborut az első szent háborúnak nevezték el; tíz évig tartott 595—585. Kr. e.

14. Korinthos. — Korinthosban ugyanazon sorrendben váltakozott a kormányforma, mint Sikyonban, — a királyság, az oligarchia és a tyrannis. A királyság megbuktával az államot kétszáz előkelő család, a Bacchiadák kormányozták. Korinthos jó fekvésénél fogva az Isthmoson (tengerszoros) egyike volt Görögország legelső kereskedő városának. — Görögország minden részéből jövő országutak találkoztak itt, és a Korinthosbeliek egy fautat készíttettek a szoroson, a melyen kisebbszerű hajókat, olyanformákat, mint a mi nagyobb csónakaink, csúszttattak egyik tengertől a másikig, hogy elkerüljék a rendkívül veszedelmes Malca hegyfokot. A kereskedés minden ága virágzott Korinthosban. Hajókat építettek a fa-út számára és eladták az idegeneknek úgy, hogy idővel Korinthos Görögország leghíresebb hajóépítő helye lett. — Görögország első mesterséges kikötőjét Lechaionban, a Korinthostól éjszakra fekvő tengerparton építették, körülötte árúcsarnokokat állítottak föl és a Korinthosbeliek egyik fölfedezés után a másikat tették a hajóépítésben, míg föl nem találták a három evezős hajókat (triremis, τριεὶς és ἐρετρων-ból). Ezeken a hajókon három sor evezőpad volt egyik a másik fölött, és ez lőn Görögországban a rendes hadihajó. — Korinthosnak minden tekintetben a legkedvezőbb helyzete

volt, hogy hajózó nép legyen, és zavarok törvén ki a Bacchiadák uralma alatt, sok előkelő fiatal ember, ha elégedetlen lett a hazai viszonyokkal, átevezett a tengeren és az őt követő néppel gyarmatokat alapított. Ezen gyarmatok közül a legnagyobbak voltak Kerkyra (most Korfu) az epirosi tenger partjánál és Syrakusai Siciliában.

15. Kypselos megbuktatja a Bacchiadákat.— A Bacchiadák azonban, ámbár teljes erejükből pártolták Korinthos kereskedését, és gyarmatosítás útján megtudták szabadulni a veszedelmesebb emberektől, nem voltak képesek a hatalmat megtartani. Idővel számban is megfogytak; a nép gyűlölte őket, és azon fölül volt még több ép oly előkelő dór család, a melyeket kizártak volt a kormányhatalomból. Egyike ezen előkelő családok tagjainak nőül vette egy Bachiadának a leányát, a kit egy Bachiada sem akart elvenni, mivelhogy sánta volt. Figyermekük, Kypselos, nem atyja, hanem anyja rangját kapta meg. Minthogy azonban a Bacchiadák lenézték, a nép kegyét kereste és a város urává tolta föl magát. Az oligarchia megbukott és Kypselos uralkodott egyedül mint tyrannos, mintegy 30 éven át (655—625 Kr. e.) az uralmat fiára Perianderre hagyva.

16. Periander. — Periander, a ki trónraléptekor 40 éves volt, az ázsiai korlátlanul uralkodó királyok kormányzó módszerét áttanulmányozta, és azt tartják felőle, hogy olyan ügyes és erőteljes kormányt, mint ő, soha egy görög ember sem teremtett. Ő egyike volt a *»hét bölcs«*-nek és sok híres a királyokról és alattvalókról szóló görög mondást neki tulajdonítanak. Periander azon volt, hogy a tényleges uralommal a külső királyi fényt és pompát egybekössze. Atyja Kypselos a nép között élt, mint akármelyik más polgár. Periander ellenben a fellegrvár csúcsán palotát építtetett magának, testőrséget és olyan udvart tartott, mint egy keleti uralkodó. Minden hatalmat az államban magának tartott fenn. Ha valamelyik korinthosi polgár nagyon gazdag volt, vagyónak egy részét elvette tőle és abból az isteneknek nagy ajándékokat hozott. Pártolta a költészetet és a művészetet; költők éltek udvaránál, és az isteneknek följánlott ajándékai mind

híres művészek munkái voltak. Gyarmatokat is alapított, és Korinthos hatalmát a tengerpart mentében egész Kerkyráig kiterjesztette. Korinthos kereskedelme most oly nagy volt, hogy a kikötő-vámon kívül nem volt szüksége egyéb adóra. De minden fény és pompa közt Periander örökös félelemben élt, a szabadság szellemétől rettegvén. A köznép és a kereskedő osztály, mint a mely folytonos szolgaságban élt, nem volt veszedelmes a zsarnokra nézve; csak az előkelő családoktól, a kik mind ez ideig uralkodók voltak, kellett tartania; ott még törhetetlenül élt a szabadság szelleme. Azért Periander megtiltott minden gyülekezetet, a hol az előkelők netalán a szabadság érzetét éleszthetnék. Megszüntette a nyilvános étkezéseket, a mely szokás még a régi dór idők-ből származott át, valamint az ifjuság összejövetelét a gymnasiumokban; minden törekvése oda irányult, hogy a polgárokban egymás iránt bizalmatlanságot keltsen, és hogy mindek fölött csupán a családi élet boldogságát keressék. Azt kívánta, hogy a nép, a mely fölött ő uralkodik, akaratának korlátlanul alá vesse magát, mint a kelet népei; nem gondolván meg, hogy a korlátlan hatalom az embert elvadítani képes, hogy a zsarnok az emberek legszenvedélyesebbje, legnyomorultabbja. Kegyetlenné és gyanakodóvá lett. Félelme az örültség fokát érte el. Egy ilyen alkalommal megölte szeretett nejét Melissát, azután bánatában elrendelte, hogy minden korinthosi nő égesse el ruháját egy halomban, mintegy áldozatként a halott kiengesztelésére. Két fia, a kik nagyatyjoknál, Melissa atyjánál, éltek, nem tudta, miképen halt meg az anyjok. A mint megérkezett elutazásuk napja, az öreg ember félrevezette és megkérdezte őket, vajjon tudják-e, ki volt az anyjok gyilkosa? Az öregebbik, a ki gyűge volt, nem igen gondolt többé rája, de az ifjabbik, a kit Lykofronnak hívtak, kutatta a dolgot, és megtudta, hogy atyja volt a gyilkos. Visszatérvén Korinthosba Lykofron, se nem üdvözölte atyját, se nem szólt hozzá egy szót se. Periander haragjában e miatt elüzte őt palotájából, és megtudván Lykofron magaviseletének az okát, megtiltotta a polgároknek, hogy akár a házukba fogadják őt, akár szől-

janak hozzá, vagy eledelt adjanak neki. Napokig járt-kelt Lykofron hallgatagon és éhezve a város nyilvános helyein. Periander most azon hiszemből, hogy makacssága meg van törve, maga fölkereste őt és kérte, hogy térjen vissza a palotába. De Lykofron haragosan azt felelte, hogy Periander saját törvényét szegi meg, midőn szól hozzá. Atyja ezután száműzte Kerkyrába, a hol mindenkitől elfelejtve néhány évig tartózkodott. De Periander öregedni kezdett, meg azt is tudta, hogy idősebbik fia nem alkalmas a trónra, azért elküldötte leányát Kerkyrába, hogy beszélje rá Lykofront, jöjjön haza és atyja kinevezi örökösének. Lykofron azt felelte nővéreinek, hogy atyja éltében ő nem tér vissza Korinthosba. Ekkor Periander kétségbeesésében azt az ajánlatot tette, hogy ő vonul vissza Kerkyrába, csak fia térjen haza. De a mint a Kerkyrabeliek ennek hírért vették, féltükben az öreg zsarnok odajövetelétől Lykofront meggyilkolták. Periandernek utolsó reménysége is meghiusult tehát. Rettentő bosszút vett a Kerkyrabelieken, de nem sokára ezután meghalt 40 évi uralkodás után. (625—585. Kr. e.).

17. Megara. — Megarában 620-ban, Kr. e., Theagenész foglalta el a tyrannosi hatalmat és eltörölte a különbséget, a mely a dórok és a régi lakosság közt volt. Mind a mellett rövid idő múlva elűzték őt, és véres viszálykodások törtek ki az előkelők és a köznép között.

18. A tyrannosi hatalomnak jó és rossz oldalai. Sok más államban is uralkodtak tyrannosok ez időben. Kezdetét ez uralom először a kis-ázsiai ión városokban vette, a hol az emberek korán megismerkedtek a keleti birodalomnak korlátlan kormányformájával; oka pedig e jelenségnek egyedül az volt, hogy mindezen államokban az előkelők bitörtök minden jogot, a köznép pedig egészen hatalmuk alatt állott. A tyrannosok a nép pártját fogták, és ennek révén jutottak a hatalom birtokába; és jól cselekedtek, a mennyiben megtörvén az előkelők hatalmát, megszüntették amaz igazságtalan intézkedéseket, a melyek értelmében néhány előkelő család képezte az államot, a kik a köznépet az állami jogok gyakorlásából teljesen kizárták. Mert a míg például a

vallási szertartások gyakorlata az előkelő családok kizárólagos birtokában volt, a köznép nem vehetett részt azokban, és érezte, hogy ő nem tagja az államnak. A tyrannosok ellenben nagy és fényes vallási ünnepeket rendeztek az egész nép számára, és ámbár az előkelők továbbra is fentartották régi különös szertartásaikat és rendkívül büszkék is voltak reájuk, az újonnan behozott ünnepek közelebbi érintkezésbe hozták az előkelőket a köznéppel, és fölkellették mindannyiokban a tudatot, hogy ők mindnyájan ugyanazon egy államnak közös polgárai. Így történt azután, hogy midőn a nép, a tyrannosok megbuktával, a maga kezébe vette ügyeinek vezetését, a régi különbség az előkelők és köznép között jóval kisebbedett, és majd inkább is szerették az államot, minthogy mindnyájukat majdnem egyenlő jogban részesítette. Előnyös volt még a tyrannosok uralma Görögországra, a mennyiben pártolták a költészetet és művészetet. Az általuk rendezett ünnepeken számosan új, még soha nem hallott költeményekkel és zenével ismerkedtek meg, a mi különben nem történhetett volna meg, mint mai napság a nyomtatás által. A hatalmasabb fejedelmek, mint például Periander udvaránál Görögország minden tájékából különböző műveltségű és kitűnő férfiak gyűltek össze, úgy hogy minden, a mi akárhol a legjobb és legujabb volt, az egész nép tudomására jutott, és mindnyájan tanulhattak belőle. Átalában az első tyrannosok mindnyáian jó fejedelmek voltak, és utódaikat minden tekintetben jóval felülmúlták. Mert az első tyrannosok, mint Kypselos és Orthagoras, az által jutottak a hatalom birtokába, hogy a szükség követelményeinek megfelelően, a nép pártját fogták, és megtörték a nemesek előjogait. Egy nagyszerű tett kivitelével nyerték hatalmukat, a miért is a nép megbizott bennük. De utódaik nem saját érdemeik folytán nyerték meg a trónt. Született fejedelmek voltak, és igen gyakran egyetlen törekvésük csak hatalmuk növelése volt. A nemesek gyűlölték őket és áskálódtak ellenök. Azután félelmükben és megrontva a hatalom gyakorlatától a tyrannosok gyakran kegyetlen zsarnokokká lettek, és azon voltak, hogy a szabad és férfias szellemet teljesen elöljék. A köznép mindeddig keveset tö-

rödött vele, akár egy ember zsarolta is, mert az oligarchia alatt sem volt semmi joga az államban, és most még nem is tudta becsülni a szabadságot és gyűlölni a szolgaságot, a mint annak később sok városban számtalan példáját látni.

19. Spárta a tyrannosokkal szemben. — A peloponnésosi tyrannosok gyűlöletesek voltak a spártaiak előtt. Mert ők megtörték a dórok uralmát mindenütt, és pártolták a bennszülött lakosságot. Spárta attól félt, hogy ugyanezt a dolgot fogják majd megkísérteni az ő országukban is, és ettől való féltében üldözte a tyrannosokat úgy a Peloponnésoson, valamint egyebütt is, valahányszor csak szerét tehette. A többiek közt Periander kis öcsesét is ők fosztották meg uralmától. — Spárta most el volt ismerve vezérállamnak Görögországban; a Peloponnésos legnagyobb része szövetségese volt; katonákat állítottak parancsára, és a spártai királyok voltak a szövetségés hadsereg fővezérei.

20. A gyarmatok. (L. a czimképet.) — Az oligarchia és a tyrannosi uralom korszakában, sok ember, részben elégedetlen lévén a hazai viszonyokkal, részben szegénységből, elköltözött a görög városokból és a Középtenger különböző vidékeire, és a Fekete-tenger partjain új városokat, gyarmatokat (*ἀποικίας*) alapított. Az ilyen gyarmatokat rendszeren ott alapították, a hol már volt egy kis kereskedés a bennszülöttekkel, és mindig a tengerparton vagy attól csekély távolságra. Kezdetben ezekben a gyarmatokban nagyobb volt a szabadság, mint odahaza; és minthogy a legtöbb esetben jobb szántóföldjeik voltak és a kereskedés is jobban virágzott, mint régi hazájokban, sokan közülök sokkal gazdagabbak és hatalmasabbak lettek ama városoknál, melyektől alapították. A gyarmatok nem voltak az anyavárosnak alattvalói, de mindég tiszteletben tartották azt, barátságos viszonyban éltek vele, a közös kapcsot köztük ugyanazon istenek kiváló tisztelete képezvén. Begyarmatosították előbb déli Itália partjait és Siciliát; majd a mint a görög emberek kelet felé is terjeszteni kezdték kereskedelmüket, kikergettek onnét a föníciai kereskedőket, a kik eleinte egyedül bírták itt a kereskedelmet. A föníciaiak nem tudván ellent-

állani, elhatározták, hogy a Középtenger nyugoti részét kerítik hatalmukba, és semmi áron sem engedik magukat innen is kiszorítani a görögök által. E célból egy harcziás gyarmatot, Karthagó városát alapították az afrikai parton, és a karthágóbeliek az itáliai etruskok segítségével meg tudták akadályozni a görögök letelepülését Sicilia nyugoti partján, úgyszintén Spanyolországban is. Ha a görög gyarmatok elterjedését nem gátolta volna meg ekképen Karthagó, valószínűleg a Középtenger egész partvidékét, a görögök gyarmatosították volna be. Mindamellett Sicilia partvidéke, kivéve a nyugoti partokat, egészen göröggé lett; a legnagyobb gyarmat itt Syrakusae és Agrigentum volt. Italia délnyugoti partvidékét a görög gyarmatok sokaságától és fontosságától Nagy-Görögországnak hívták. A gyarmatok a part mentében voltak elszórva Kumaetól egész Tarentumig, és földmivelés, kereskedés vagy halászat által virágoztak. Kumaetól éjszakra és a keleti parton nem voltak görög gyarmatok. Gallia (Franciaország) déli partján Massilia (a mai Marseille) volt egy nagy görög gyarmat, körülötte még több apró kevesebb fontos gyarmattal; az afrikai parton, szemben Görögországgal, Kyréné és Egyiptomban Naukratis. A Fekete-tenger déli partvidékén is volt egy egész sor görög gyarmat, a melyeket Milétoz alapított; a nyugoti partokon föl egész a Krimig terjedtek éjszakra, vad szomszédok közepette és egy olyan vidéken, a hol a tél rendkívül hideg. A Fekete-tenger partján lévő gyarmatok a gabonakereskedés által virágoztak, a miben ma napság is nagy a forgalom ezeken a vidékeken.

A legtöbb helyen, hol a görögök megtelepedtek, a körülöttük lakó benszülöttek föladták régi életmódjokat és a görögök módjára kezdtek élni. Így volt ez különösen déli Italiában és Siciliában, a hol a benszülöttek a görögöknek különben is fajrokonai voltak. Még 400-ban Kr. e. a siciliái tengerpart egészen görög volt már ugyan, de az ország belsejében még megtartotta a benszülött nép ősi szokásait, de már 70-ben Kr. e. az egész sziget görög volt, görög szón kívül nem lehetett egyebet itt hallani.

21. A rabszolgaság. — A homérosi korszakban még nem volt nagyon sok rabszolga, de a mint a görögök gazdagodni kezdtek és városokban telepedtek meg, számuk nagyon fölszaporodott, mert a polgárok mindinkább utalva voltak a rabszolgák munkájára. A polgárok rendszeren a városban éltek és birtokaik művelését rabszolgákra bízták. A kereskedők szintén alkalmaztak rabszolgákat üzletükben. Rendkívül különböző volt a rabszolgák helyzete. A rabszolga lehetett urának levelezője vagy titkára, és gyakran inkább barátja mint szolgája volt, de úgy is bánhattak vele mint az állattal, úgy hogy egész életét az evező-padhoz kötözve töltötte. A görögök történetének olvasásánál mindig eszünkbe kell tatanunk, hogy egyedül az urak történetét olvassuk, és nem a rabszolgákét is, és hogy Görögország minden nagysága és fénye egyedül egy néposztálynak a birtoka volt. Ha főnmaradt volna a másik osztálynak, a rabszolgáknak is története, talán telve volna szenvedésekkel, és talán kin volna azt elolvasni.

III. FEJEZET.

Attika története 505-ig Kr. e.

1. Athénben eltörlik a királyi hatalmat. — Attika lakosai az ión törzshöz valók voltak. Eredetileg több államból állott, a melyek igen gyakran háboruban voltak egymással. Athén volt köztük a legerősebb; mindamellett nem vetette őket alá, mint Spárta tette Lakoniával, hanem szövetségre lépett velök oly formán, hogy egész Attika egy állam legyen, és a többi államok előkelő családai athéni nemesek legyenek. Ez az egyesülés bizonyosan még akkor ment végbe, mikor Athénben királyok uralkodtak, és hitük szerint hérosuk Theseusnak a műve volt. A királyi hatalom lassan, de fokozatosan kisebbedett. Először is a nemesek kivették a király kezéből a papi tisztséget és archonnak az az kormányzónak nevezték el, nem mint azelőtt basileusnak, azaz királynak, a mely cím egyesítette magában a kormányzó és papitisztet is; de ekkor az archon hatalma még élet-

hossziglan tartó maradt és apáról fiura szállt. Majd azt határozták el, hogy az archon hatalma csak tíz évre terjedjen, és végül 683-ban Kr. e. egy éves tisztséggé tették és kilenczet választottak egyenként a helyébe, úgy hogy más ember volt a főbíró és más a főhadvezér, a helyett, hogy mint eddig egy főember gyakorolt minden hatalmat.

2. Az előkelő nemzetségek. — Attika népe három osztályra volt felosztva, u. m. az *Eupatridákra*, vagy nemesekre, a *Gemorokra*, vagy földművelőkre, és *Demiurgosokra* vagy kézművesekre. Az Eupatridák elzárkózott osztályt képeztek, ámbar nem voltak idegen hódítók, mint a dórok a Peloponnésosban. Állítólag a herosoktól származott nemzetségek voltak, ők kezelték a szent szertartásokat, és az állam kormányzását is egészen ők ragadták hatalmukba. Nehánya e nemzetségeknek előkelőbbnek tartott a többieknél; az ezekhez tartozó legnagyobb családok kezében volt a hatalom. Attika történetének kezdetében tehát a köznépnak nem volt semmi része a kormányhatalomban. Majd meglátjuk, miképp súlydult az Eupatridák hatalma, és hogy nyertek az athéniak helyesebb fogalmat arról, milyennek kell lennie egy államnak, és minő helyet foglaljon el benne mindegyik polgára.

3. Drakon törvényei. —Egyike a köznépfősérelmeinek az volt, hogy nincs rendes igazságszolgáltatás. Irott törvények nem voltak. A nemesek hagyománykép terjesztették az ősi intézkedéseket; de a nép azon zugolódott, hogy az archonok, a kik mindig a nemesek osztályából valók voltak, kényük-kedvük szerint és rendesen barátaik javára magyarázzák a törvényeket. Azért is elrendelték, hogy egy polgár, névleg Drakon, állítson össze egy törvénykönyvet, hogy mindenki ismerhesse a törvényeket. (624-ben Kr. e.) Drakon nem hozott új törvényeket, hanem csak a meglevőket állította össze és írta le. Ezen törvénykönyvében kiszabott büntetések a későbbi görög embereknek olyanynyra rendkívül szigoruaknak látszottak, hogy ezzel a jelzővel »drakonik« mindig valami kegyetlen szigorúságot fejeztek ki. De voltaképpen a büntetések minden régi törvénykezésben

rendkívül szigoruak és a Drakón által kiszabottak sem voltak semmivel sem kegyetlenebbek a másokéinál.

4. Kylon. — Az Alkmaionidák számüzetése. — Röviddel ez események után egy nemes ember, Kylon, tyranossá akarta magát föltolni. (612. Kr. e.) Azon reményben, hogy a nép segíteni fogja az Eupatridák hatalmának megtörésében elfoglalta az Akropolist, Athén fellegetvárát. De a nép nem állott a pártjára és a kormány férfiai egy hadsereggel körülzárták a várban. Kylonnak sikerült megszöknie, és követői közel lévén már az éhenhaláshoz, az Akropolison székelő istenek oltárára menekültek. Megaklés archon, az ostromló hadsereg parancsnoka bünbocsánatot ígért nekik, ha menedékhelyeiket elhagyják; de a mint elmentek az oltárokról, katonái levágták őket. Ez a tett az istenek ellen való megbocsáthatatlan bün volt, és az athéneiek azt hitték, hogy városukat e miatt majd valami nagy baj éri. Az istenek kiengesztelésére példás büntetést akartak venni Megaklés egész nemzetségén, az Alkmaionidákon, mint a kik mindnyájan megfertőztettek egy büntett által. Évekig versengtek azon a nemesek, kiadják-e vagy nem az Alkmaionidákat, a mely versengés alatt a köznép mindig erőszakosabb lett a nemesek kormányával szemben. Végül Solon, egy bölcs Eupatrida, rábeszélésére az Alkmaionidák alávették magukat a bünügyi vizsgálatnak. A szentségtörés bünében elmarasztaltván, számkivetették őket a városból.

5. Solon segít az adósok helyzetén. — Solon most nagy bizalomnak örvendett mind a nemesek, mind a nép részéről. A nemesek pedig átlátván, hogy ha nem segítenek a nép nyomorán, könnyen tyrannis keletkezhetik, fölhatalmazták Solont, hogy intézkedjék a maga belátása szerint. — A baj csirája a nép tulságos eladósodásában rejlett. A földművelő nép rendkívüli nagy kamatokra pénzt kölcsönzött ki a gazdagoktól, és földjét az adósság fejében elzálogosította. Minden ilyen elzálogosított birtok határszélén egy oszlop volt föllállítva, a melyre a kikölcsönzött összeg és a hitelező neve föl volt vésve. Az adósság évről évre nőtt az

iszonyú kamatpénz hozzácsatolása által; így a földműves elve szítette minden reménységét, hogy valaha képes lesz fizetni, és jóformán munkálója lett a földnek, a mely tulajdonképen a maga birtoka volt. Az oly adósnak, a kinek nem volt földbirtoka, még sokkal rosszabb volt a helyzete, mert hitelezőjének tényleges rabszolgája lett, a ki el is adhatta. — Így történt, hogy a szabad Geomorok, azaz földművelők száma napról napra fogyott. Egy részét a külföldre adták el rabszolgának, egy másik része otthon szolgált, míg a többi végtelen szegénységben sinlődött. Hogy megmenthesse e bajoktól az államot, Solon rendkívül szigorú rendszabályokat volt kénytelen fogatosítani. Elrendelte, hogy a forgalomban lévő ezüst pénzdarabokat, az úgynevezett *drachmákat*, ezentúl kisebb súlyban verjék, úgy hogy 100 darab új drachma súlyban csak 73 régít érjen, és hogy ez új drachmákat a régiek fejében legyenek kötelesek elfogadni a hitelezők adósaiktól. E szerint a ki 100 régi drachmával volt adós, most 100 új drachmával fizette azt le, a melynek értéke tulajdonképen csak 73 drachma volt, úgy hogy minden száz drachmánál tényleg 27 drachma nyeresége volt. Az állam adóssai teljesen fölmentettek adósságuk lefizetése alól. Sokakat, a kiket a külföldre rabszolgáknak adtak el, most kiváltottak, és szabadságba helyeztek, és Solon elrendelte, hogy ezentúl adósság miatt, athénei polgár ne legyen a másik rabszolgája. — Ezek a rendszabályok nagyon javára váltak a földművelő népnek, és Solon költeményei tanuskodnak róla, mikép tűntek el a zálog-oszlopok az országból.

6. Solon alkotmánya. — A timokratia. — Szintén Solont hatalmazták föl, hogy csináljon új alkotmányt és új törvényeket az államban. Ez ideig az előkelő nemzetségek kezében volt minden hatalom. Solon volt az első, a ki Athént olyan állammá tette, a melyben minden polgárnak része legyen az államügyek elintézésében, ha nem is volt előkelő nemzetségnek tagja. A régi homérosi népgyűlések talán soha se szűntek meg egészen Attikában, de soha se vergődhettek valami fontosságra. Solon volt az első, a ki e népgyűléseknek tényleges részt adott az állam kormány-

zásában. Megadta neki az archonok választásának a jogát, a törvények megerősítését, sőt azt a jogot is, elrendelni a visszalépő hatóságnak, hogy számoljon be hivatalos működéséről. Minden szabad attikai polgárnak volt szavazó-joga a népgyűlésen, akár tagja volt, akár nem valamelyik előkelő nemzetségnak. De Solonnak nem volt szándéka, hogy minden választó polgárnak joga legyen a népgyűlésen törvényt indítványba is hozhatni. Azért egy 400 tagból álló tanácsot (*βουλή*) rendezett, a melynek főadata volt előkészíteni a népgyűlés tárgyát, úgy hogy semmi sem kerülhetett a népgyűlés elé a tanács beleegyezése nélkül. A tanácsosok (*βουλευται*) a néptől választottak egy-egy évre.

Azonfölül a népet is újra fölosztotta elütőleg a régi nemzetségbeli fölosztástól. Attikának egész népét a földbiratok nagysága szerint négy osztályba sorolta. A leggazdagabb osztálynak a legnagyobb része jutott a kormányhatárolomban, de viszont a legtöbb adót kellett fizetnie és a legtöbb szolgálatot tennie az állam részére. Csak az első, azaz a leggazdagabb osztályból lehetett választani az archonokat; így azután az Eupatridák, a kiknek a legtöbb gyakorlatuk volt a kormányzásban, továbbra is megmaradtak az állam főtisztviselőinek. Az utolsó osztálybeliek viszont nem voltak sem a tanácsba, sem egyéb hivatalra választhatók; ezeknek csakszavazó joguk volt a népgyűlésen. Adót nem fizettek, és ha hadi szolgálatra hívták be őket, nem tartoztak saját költségükön fölfegyverkezni, mint az első három osztály, sem saját lovaikon lovas szolgálatot tenni. Az olyan alkotmányt, mint a milyen Soloné volt, a melyben vagyoni arányban osztatnak fel az állami jogok, timokrátiának (*τιμή* és *κράτος*-ból) nevezik. Eleddig egyedül születésénél fogva juthatott valaki befolyáshoz Athénben; most ellenben, ámbár az első osztály nagyobb részt most is Eupatridákból állott, minden athénei polgárnak, a kinek nagyobb vagyona volt, meg volt adva a lehetőség, hogy a legmagasabb polczot elérheti, és a nép, habár tényleg nem is vett részt a kormányban, ellenőrizhette azt az által, hogy ő választotta az archonokat és számadás alá vonhatta őket.

7. Az Areopagos. — Nagyon régi időtől fogva egy nemesi gyűlés volt az Areopagos dombján, a mely maga is Areopagosnak neveztetett. Eredetileg csak a gyilkosok büntetésében bíráskodott. Solon nagyobb hatalmat adott neki, és elrendel, hogy a visszalépő archonok, ha az Areopagos által elfogadtatnak, élethossziglan tagjai legyenek. Ez intézkedés folytán az Areopagos a legtapasztaltabb nemesekből volt összeállítva. Solon még azon joggal is fölruházta őket, hogy megszüntethetnek minden törvényt, a melyet az államra nézve veszedelmesnek tartanak, és hogy megintetik, sőt meg is büntethetik azon polgárokat, a kik athéni polgárokhoz nem illő módon élnek, vagy rosszul nevelik gyermekeiket. Az Areopagos hivatalosan nem vett semmi részt se a kormányzásban, de igen nagy tiszteletben tartott, és az Eupatridák büszkesége volt.

8. Solon törvényei. — Egy új törvénykönyv szerkesztésével a Drakoné helyébe is meg volt bízva Solon. A régi időben mindenütt szokásos volt, hogy az előkelő családoknak vagy nemzetségeknek olyan jogaik voltak az illető családok vagy nemzetségek tagjai fölött, a minöket ma nap-ság csak az állam gyakorolhat. Az apának igen nagy hatalma volt gyermekei fölött, sőt halálra is ítélhette őket, és azoknak a vagyona, kik gyermektelenül haltak el, a nemzetségre szállott. Solon ez ellenében azon véleményben volt, hogy nincs rendjén, ha a gyermekek élete apjuknak kénye kedvétől függ és hogy nincs semmi joga a nemzetségnek a gyermektelenül elhalt tagjainak vagyonát magának követelni. Az általa hozott törvények értelmében az apa nem adhatta, sem nem zálogosíthatta el gyermekét, és a gyermektelen polgárok vagyonukról saját akaratuk szerint rendelkezettek. A fiúnak kötelességévé tette, hogy apját öregségében ápolja, de csak azon esetben, ha apja jól fölnevelte őt. Megkövetelte még, hogy minden polgár ténylegesen részt vegyen az állam védelmében, minthogy nem volt sem állandó hadsereg, sem rendőrség; azért az olyan polgárokat, a kik zavaros időkben nem léptek határozottan egyik vagy másik párthoz, szigorúan megbüntette. Solon azzal fejezte be működését, hogy meg

kegyelmezett mindazoknak, a kik az utolsó zavargások alkalmával valami büntetésbe estek; az Alkmaionidák is visszatérhettek Athénbe (594-ben Kr. e.)

9. A Nomothéták. — A bajok, melyek Athént fölforgatták, meg voltak majdnem minden görög államban, és igen sok helyen, ép úgy, mint Athénben, egyes férfiakat megbíztak, hogy hozzanak egészen új törvényeket, és szabadítsák meg a polgárokat az elnyomatástól, hogy mindnyájan békében és egységben élhessenek egymással. Ezeket a férfiakat Nomothétáknak (*νομοθέται*) azaz törvényhozóknak nevezték, és sokan közülök nagy tudományossággal és sikerrel feleltek meg megbízásuknak, és valóban új virágzásra emelték hazájukat. De sokkal többet tudunk Solon intézkedéséről, mint akármelyik más Nomothétáéiról.

10. Pártoskodások. — Peisistratos tyrannossá lesz. — Azonban Solon nagyszerű intézkedései a zavargásoknak nem vetettek véget Athénben. A leghatalmasabb főúri családok ellenséges viszonyban álltak egymással, és minthogy Attika nagyobb volt, hogysesem egy államot képezzen, a távol fekvő vidékek lakóit is igen könnyen föl lehetett lázítani egymás ellen. Három pártra oszlott az egész nép: a síkság lakói, a tengerparton és a hegyekben lakók egy-egy külön pártot képeztek. Ezek az utóbbiak voltak a legszegényebbek és a legelégedetlenebbek, és fejük a leghatalmasabb nemes ember, Peisistratos volt. A tengerpartiak élén Megaklés, egy Alkmaionida állott. Unokája volt annak a Megaklésnek, a kinek parancsára Kylon pártosai megölettek. — Egy vásári napon, mikor a város egészen meg volt telve szegény vidékiektől, Peisistratos vérrel bekente magát, és a vásártérre hajtattott, kiabálva, hogy ellenségei majdnem megölték őt a nép ügyeért való buzgalmaért. Egyik barátja, a kivel az egész tervét előre megbeszélte, most azt tanácsolta a népnek, hogy rendeljenek Peisistratos védelmére ötven buzogánnyal fölfegyverzett embert. Solon hasztalan intette a népet, ne tegye azt; a testőrséget megadták és fokonkint 400 emberre emelték. Mikor már Peisistratos eléggé bizott erejében, elfoglalta az Akropolist, és tyrannossá tette meg magát (560-ban Kr. e.).

Kétszer ellúzta őt ugyan a tengerpartiak és a síkságon lakók pártja, de 545-ben Kr. e. ismét kezébe kerítette a tyrannosi hatalmat, és békében birta egész haláláig (527-ben Kr. e.). Idegen testőrséggel vette magát körül, de különben igen szeliden uralkodott, és meghagyta Solon intézkedéseit azon kikötéssel, hogy a legmagasabb állami hivatalokat csak az ő családjából való férfiak kezelhetik. Vallásos ünnepeket rendezett, a melyekben az egész nép résztvehetett; Athént templomokkal és nyilvános épületekkel szépítette; gondját viselte az útczáknak, és vízvezetékét készíttette. Sok költőt telepített le Athénben, valamint a régi költők műveit is összegyűjtette tudós férfiak felügyelete alatt, a kik azokat rendezték és minden hibától megtisztították.

11. Hippias és Hipparchos. — Peisistratost halála után (527-ben Kr. e.) idősebbik fia Hippias követte. Ez szintén szeliden uralkodott, de 514-ben Kr. e. Hipparchos, Hippias öcsese, megsértette egy fiatal polgárnak, Harmodiasnak a hugát, a miért aztán ez barátjával Aristogeitonnal elhatározta, hogy megöli a tyrannost és testvérjét. Sikertült is nekik megölni Hipparchost, de Hippias lélekjelenlétével megmenekült, Harmodios meg Aristogeiton pedig megölettek. Hippias most gyanakodóvá és kegyetlenné lett, és gyilkolta és zsarolta a polgárokat.

12. A tyrannis bukása. — Peisistratos visszatérte óta (545-ben Kr. e.) az Alkmaionidák száműzetésben éltek. Minthogy nagyon gazdagok voltak, és rossz hírnevüket egy kegyes tett által helyre akarták állítani, egy bizonyos összeg fejében elvállalták a leégett delfoi templom fölépítését, és ámbár a szerződés értelmében csak egyszerű kőből kelle fölépíteniök, ők a homlokzatot finom márványkövel rakatták ki. Ezzel megszerezték az oraculum jóakarátát, és jól tudván, hogy míg Athénben a Peisistratosok uralkodnak, ők nem térhetnek vissza, rávették a delfoi papnőt, hogy a spártaiaknak, valahányszor hozzá folyamodnak, mindig azt felelje: »Athén szabadságát helyre kell állítani.« A spártaiak látván, hogy akármit kérdeznek, mindig ugyanazt a feleletet kapják, elhatározták, hogy teljesítik az oraculum

parancsát. Hadsereget küldtek tehát Hippias elűzésére, és a mint az első tönkre ment, egy másodikat királyuk Kleomenés vezérlete alatt. Hippias gyermekei az ellenség kezébe kerültek, és váltságdíj fejében Hippias beleegyezett, hogy elhagyja Attikát. Így ért véget a Peisistratosok uralma 510-ben Kr. e. Az athéneiek borzalommal emlékeztek vissza Hippias utolsó négy évi kegyetlen uralkodására, és ünnepet rendeztek Harmodios és Aristogeiton emlékére, mint a kik a várost a zsarnokságtól megszabadították.

13. Kleisthenés alkotmánya. — Demokratia. —

Hippias eltávoztával azonban a pártviszálykodások újra megkezdődtek. Egyik része a nemeseknek Isagoras vezérlete alatt a régi kormányformát akarta visszaállítani, a mely még Solon előtt volt; az Alkmaionidák élükön Kleisthenéssel, Megaklés fiával, az ellenpárthoz állottak. Ezt a Kleisthenést hasonnevű öreg-atyja után nevezték el, a ki Sikyon tyrannusa volt, és a kinek leányát Megaklés nőül vette. Ő volt az, a ki megnyerte a delfoi oraculumot, és most akár dicsőség vágyából, akár a nép iránt való igaz szeretetből ennek fogta pártját és nagyobb befolyást szerzett meg számára az állam kormányzásában.

16. Törzsek és démosok. — Volt egy régi fölosztás, mely szerint az egész nép négy részre volt beosztva, a melyeket *ión törzseknek* neveztek. Kleisthenés eltörülte ezt a fölosztást, és a helyett, hogy a vérrokonság szerint osztályozta volna a népet, az országot osztotta föl számtalan kerületre, melyeket démosoknak (*δημοί*) nevezett el, és ezekből aztán tíz új törzset alakított, több egymástól távolabb fekvő démost egy-egy ilyen törzsszé csoportosítván. Egy ilyen törzs nagyon is különböző volt a régi nemesi nemzetségtől. Attika különféle részeinek lakói tartoztak egy-egy törzsbe, és az együvé tartozók nem voltak vérrokonok, sőt egy és ugyanazon nemzetség tagjai is nem ritkán más törzshöz tartoztak. Kleisthenés e beosztás által azt akarta elérni, hogy a hatalmasabb előkelőknek ne legyen alkalmuk maguknak pártot szerezni, és hogy megszűnjék az olyan pártfölosztás, a minőt például a síkságon, a parti és hegyi lakók pártjai képeztek.

15. A tanács. — Solon alkotmányában a tanács 400 emberből, minden törzs után 100—100-ból, állott. Kleisthenés úgy intézkedett, hogy mindenik törzs 50, tehát a tiz törzs összesen 500 tagot válasszon a tanácsba. Egyébként nem érintette Solonnak a vagyon aránya szerint való fölosztását vagy a gazdagabb osztály előjogait, hanem a démosokba beosztott a rabszolgákon kívül minden attikai embert, volt legyen az attikai születésű, vagy nem. Ez intézkedés folytán számtalan kereskedő és kézműves, a kiket idegeneknek (*μετοίκου*) neveztek, polgárjogot nyervén, mindig szaporodott az államhatolomban részesek létszáma. — A nemzetségek még mindig megtartották ugyan régi kizárólagos vallási szertartásaikat, és mint hajdan még most is büszkéek voltak e jogaikra, de a nép minden alkotmányos jogát a démosokban és törzsekben gyakorolta.

16. A népgyűlés. — Kleisthenés azt is akarta, hogy a népgyűlésnek nagyobb legyen a befolyása a kormányzásra, mint a milyen Solon alatt volt, és minthogy semmi sem kerülhetett a tanács előleges jóváhagyása nélkül a népgyűlés elé, Kleisthenés az ügykezelést helyes intézkedései folytán sokkal gyorsabbá tette. — Átlátván ugyanis, hogy 500 tagból álló testület rendszeresen semmit sem végezhet el, a tanácsot bizottságokba (*πρυτάνεις*) osztotta. Minden bizottság azon férfiakból állítatott össze, a kik a tanács tagjai lévén, az új törzsek által választottak, úgy hogy egy magasrangú nemes lephetett el valamely bizottságot az ő nemzetsége tagjaival. Ez időtől fogva a tanács és a népgyűlés csakugyan folyton növekedő befolyást gyakorolt a kormányügyekre.

17. A stratégosok. — Még egy új és lényeges hivatalt szervezett az új fölosztással összefüggésben. Minden törzs egy-egy stratégost, azaz tábornokot választott, és a tiz tábornok naponként fölváltva volt a hadsereg főparancsnoka. — Egyik archon, nevezetesen a *polemarchos*, (azaz hadi kormányzó) szintén társuk volt. Idővel a stratégosokat a külügyek vezetésével is megbízták.

18. Az esküdtszékek. — Körülbelöl ugyanazon időtájt a népgyűlés is fel lön osztva esküdtszékekre, hogy főben

járó perekben a polgárok köréből összeállított bíróság ítéljen, és nem az archonok, vagy az Arcopagos, mint annakelőtte.

19. Az ostrakismos. — Kleisthenés látva, hogy Görögországban minden dicsőségre vágyó ember tyranossá teheti magát, minthogy az államnak nem volt sem hadserege, sem rendőrsége, mely az alkotmányt megvédjé attól félt hogy csakugyan megint a tyrannis lesz uralkodóvá Athénben. Hogy ezt megakadályozhassa, egy új intézményt léptetett tehát életbe, az úgynevezett *ostrakismos*, a mely által meglehetett menekülni az olyan emberektől, a kik különösen veszedelmesek voltak a törvényes alkotmánynak. Legelőször is a tanácsnak és a népgyűlésnek meg kellett állapodnia abban, hogy az állam csakugyan veszedelemben forog, azután egy bizonyos napra meghívták a népet, hogy kiki írja föl egy cserépdarabra (görögül *ostrakon*) azoknak a nevét, a kiket az államra nézve veszedelmeseknek tartja. Ha 6000 cserépdarabra egy embernek a neve föl volt írva, az illetőnek 10 évi száműzetésbe kellett vándorolnia; de vagyonát nem vesztette el, és a tiz év elmúltával, mint teljes jogú polgár visszatérhetett.

20. Sorsolás. — Ugyanekkor, vagy talán valamivel később még egy más intézkedés is tétetett a célból, hogy hivatalra vágyó emberek meg legyenek akadályozva a pártoskodásban, és hogy az alsóbb rendűnek nagyobb kilátása legyen valami hivatal elnyerésére. Mikor t. i. az archonjelöltek beadták volt nevüket, nem a nép szavazatával történt a választás, hanem sors útján. E szerint a leghatalmasabb ember befolyásával nem vihetett egyebet ki, minthogy kijelöltessék. El lévén ugyanis törölve a szavazás, nem volt semmi célja a pártgyűlésnek. Azonban a legfontosabb hivatalnokokat, a stratégosokat nem úgy sorsolták ki, mert nagy baj következhetett volna be, ha olyan emberre jut a sors, a ki teljesen járatlan volt a hadügyekben.

21. Spárta. — Kleisthenés alkotmányában a népnek igen nagy hatalma volt, és Athén kormánya most már *demokratia*, azaz népuralom volt, és nem mint ez előtt *timokra-*

tia. Sokan az előkelők közül, élükön Isagorassal, minden erejükből ellenzték Kleisthenés intézkedéseit, és Isagoras látván, hogy nem akadályozhatja meg Kleisthenés reformjait Kleomenéshez, Spárta királyához folyamodott segítségért, elhítelve vele, hogy Kleisthenés tyranossá akarja magát tenni, és hogy szintugy mint nagyatyja, a sikyoni Kleisthenés, ellensége lesz Spártának. — Kleomenés nagyon dicsőségre vágyakodó ember volt, és szerette volna, hogy Spárta fensőséget gyakoroljon Athén fölött, és azért megintette az athénieket, hogy üzzék el Kleisthenés nemzetségét, az Alkmaionidákat, mint a kik el vannak átkozva. Kleisthenés azonnal elhagyta Athént; Kleomenés pedig egy kis csapattal megszálta a várost, és 700 családot, a kiket Isagoras demokratikusoknak jelölt meg, elűzött. Majd az 500-ak tanácsát akarta fölsozlatni. De az egész nép fegyvert fogott. Kleomenés megveretett, és a fellegrába záratott. Az athénieiek szabad kivonulást engedtek neki, hanem polgártársaikat, a kik pártjára álltak, mind megkövezték. Kleomenés most Spárta peloponnésosi szövetségeseit hívta zászló alá, és berontott Attikába azon elhatározással, hogy Isagorast tyranossá teszi, mert ez megígérte neki, hogy elismeri Spárta fenhatóságát. A szövetségeseknek nem nyilvánítá ki szándékát, de eljutván Attikában Eleusisig, ezek megtudták mi járatan van és megtagadták az engedelmességet; a hadsereg szélyel ment. Kleomenés még azonfölül rábeszélte volt Thébai és Chalkis (város Euboiá szigetén) polgárait is, hogy üzenjenek háborút Athénnek. Amint hát megtudták az athénieiek, hogy Kleomenés hadserege fölbomlott, a thébaiak ellen indultak. Az Euriposnál találkoztak velük; ott várták a chalkisbelieket. Az athénieiek megtámadták és szétverték a thébaiakat; a csata bevégeztével átmentek aztán az Euriposon és oly fényes győzelmet nyertek még ugyanaz nap a chalkisbeliek fölött, hogy egész országuk kezükben volt. 4000 előkelő polgár földjét elvették és athéni gyarmatosokat telepítettek meg helyökbe. — A spártaiak most még féltékenyebbek lettek Athénre, mint ennek előtte. — Megtudták, hogy a delfoii papnő vesztegetés folytán utasította őket, hogy Hippiást üz-

zék el, és elhatározták, hogy megalázzák Athént, és visszahelyezik Hippiást. De a legutóbbi események a harcztéren megtanították őket, hogy nem tanácsos a hadjárat célját a szövetségesek előtt eltitkolni. Azért követeket hívtak össze, egész Pelloponnésosból, és igyekeztek őket rábeszélni, hogy segítsék Spártát Hippias visszahelyezésében. De a korinthosi követ Sosikles szemére hányta Spártának, hogy ő, ki eddig mindig ellensége volt a tyranninak, most megváltoztatta magaviseletét, és emlékeztette, mennyit szenvedett Korinthos Periantertől. A gyűlés megtapsolta Sosikles beszédét, és a spártaiak látván, hogy semmire sem mehetnek, föladták egészen tervöket.

Athénnek megmaradt tehát szabadsága és két fényes győzelmet nyert, egyet a thébiaiak, a másikat a chalkisbeliek fölött, a kik kezet fogtak a tyrannis visszaállításának érdekében. — A polgárok önérzete rendkívül emelkedett. — Kleisthenés intézkedései folytán megszűnt a pártoskodás a gazdagok közt, és a szegény ember is részes lévén az állam kormányzásában, nem kívánczolt a tyrannis után. Athén egységesebb volt mint valaha. — A bekövetkező perzsa háborúkban az athéneiek összetartottak a sok árulás mellett is, és gazdag és szegény egyaránt megtette a maga kötelességét a veszély idejében.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az ión lázadás és a perzsa háboruk.

1. *Lydia meghódítja az ión gyarmatokat.* — A kis-ázsiai görög gyarmatok mind parti városok voltak és nem tettek kísérletet az ország belsejének meghódítására. A belföldi országok, nevezetesen Phrygia és Lydia, királyai sem bántották eleinte a görög gyarmatosokat, hanem megengedték nekik, hogy békében elfoglalják a parti tartományokat; és a gyarmatok gazdagok és hatalmasak lettek jóval előbb, mint az európai görög városok lakói. A legfontosabbak valamennyi között az ión gyarmatok voltak. Tizenkét független városból állottak, a melyek, ámbár volt közös isteni

tiszteletök, és meg is különböztették magokat a dórok és aioloktól, egymással nem egyesültek, és nem is volt élükön, vezérlő város, a minő például Spárta volt a Peloponnésosban. — A míg erősebb ellenség nem támadta meg őket az ión gyarmatok nem érezték egyenetlenségöknek rossz következményeit, de 720 körül Kr. e. egy új család emelkedett a királyi hatalomra Lydiában, a melynek határozott terve volt Lydiát egy hatalmas és nagy birodalommá alakítani, és az ország határait egész a tengerig kiterjeszteni. — E családból való királyok egyik ion várost a másik után támadták meg, és végül 550-ben Kr. e. Krösus valamennyit hatalmába kerítette. De Krösusnak nem volt szándéka bántalmazni vagy talán el is pusztítani a görög városokat. Ő csak birodalmához akarta őket csatolni. A lydiai királyok nemsokára megszerették a görögök életmódját; tanácsot kértek a görög oraculumoktól, és értékes ajándékokat küldtek templomaikba, sőt háború idején is megkímélték a görögök szentelt helyeit. Krösus egyedül azt kívánta a görög gyarmatoktól, hogy adót fizessenek, és ismerjék el fejedelmöknek; különben megengedte nekik, hogy minden egyéb ügyben maguk rendelkezzenek. Minden, a mi görög volt, különös tetszésben részesült nála; örömmel fogadta a görög művészeket és utazókat udvaránál, és ha a lydiai birodalom fönmaradt volna, görög szokások terjedtek volna el valószínűleg egész Kis-Ázsiában.

Lydiát azonban nemsokára egy másik és biztosabb alapon fekvő ázsiai birodalom foglalta el, a mely gyűlölte és megvetette a görög szokásokat. Am hogy megérthessük a következő eseményeket, egy időre meg kell válnunk Görögországtól, és nagyon messzire visszamennünk az ázsiai népek történetében.

2. Ninive. — Kr. e. 1000-ik évben Ninive királyai az Eufratés körül lakó szomszéd népeket meghódították, és egy nagy birodalmat, Assyriát alapították. — Hatalmának tetőpontján Assyria nyugaton egész Lydiáig, keleten körülbelül egész az Indus folyóig terjedt. De 750 körül, Kr. e. Babylon és Media föllázadtak ellene és kivívták függetlenségüket.

Ezek után történt, mikor Babylon és Media már független királyságok voltak, hogy a zsidókat fogságba vitték, Izraelt az assyr király, Judát Babylon királya.

3. A médok. — A médok, a kik elváltak Ninivétől, egy bátor nép voltak, az Eufratés folyótól keletre fekvő fensíkon. — Hatalmuk alatt egyesítették a szomszéd hegyi törzseket és a tőlök délre lakó perzsákat. Az első méd király, Kyaxares szövetségre lépett Nabonassarral, Babylon királyával Ninive ellen, és 606-ban Kr. e. elfoglalták és lerombolták a hatalmas várost.

A médok most már mindig újabb és újabb hódítások után vágódtak, és minthogy magát Babylont nem merték megtámadni, Kis-Ázsiának fordultak és az egész földet Lydia határáig elfoglalták. A lydiaiak fegyverrel álltak ellent. Már támadásra készen állt az ellenséges méd és lydiai hadsereg, a midőn napfogyatkozás következtében egyszerre besötétült az ég. Ezt intő csudának tartották és békét kötöttek, abban egyezvén meg, hogy a Halis folyam legyen a határ a méd és lydiai birodalom között. (Kr. e. 585.) Krösus tehát 550-ben Kr. e. ura volt az egész földnek, a mely az aegaei tenger és a Halys között elterül.

4. A perzsák. — Nemsokára, hogy a médok megszüntették hódító hadjárataikat, a perzsák, élőkön Cyrus-szal fölkeltek a médok ellen, és uraivá tették magukat a nagy birodalomnak. (559-ben Kr. e.) Krösus jól tudta, hogy a perzsák majd újra hódításra indulnak ki, és azért készült a háborúra. Szövetségre lépett Belsazarral, Babylonia királyával, és tanácsot kért a delfoi oraculumtól, vajjon indítson-e háborut Cyrus ellen. Az oraculum kétértelmű feleletet adott, és meghagyta neki, hogy lépjen szövetségre Spártával. — Spárta csakugyan ígért neki segítséget, de Krösus nem várva be a segédcapatokat, betört Kappadókiába, és egy szerencsétlen csatában megütközött Cyrus-szal. (547-ben Kr. e.) Azután visszavonult Sardisba, Lydia fővárossába és fölszólította szövetségeseit, hogy öt hónap lefolytával küldjenek segédcapatokat Sardisba. De Cyrus gyorsabban járt, mint Krösus gondolta volt. Egyenest Sárdis ellen ment, megverte

Krösust, és bevette a várost, mielőtt a segítség megérkezett volna. Egész Lydia meghódolt, és az ión gyarmatvárosok is alávetették volna magukat, ha Cyrus megigérté volna, hogy a Krözustól nyert szabadalmaikat tiszteletben tartja. Cyrus ezt a föltételt visszautasította, és a városoknak nem volt más választásuk, mint vagy alávetni magukat a perzsa uralomnak, vagy harczolni szabadságukért. Ők az utóbbit választották, és Spártához folyamodtak segítségért. Spárta megtagadta kérelmököt. Így az önkénytes alávetésnek is ideje mult, és Cyrus hadvezére Harpagos ostrommal vette be egyenkint a városokat.

5. Háború Ióniában. — Oly félelmes ellenségök még nem volt a görögöknek, mint a perzsák, a kik most megtámadták őket. A lydokkal viselt hadjáratokban alkalmok volt megismerni a kitűnő lydiai lovasságot, de a perzsáknak még másféle, előttük ismeretlen csapataik és mindenféle csel fogásaik voltak. Nyilazóik lelődözték a bástyákról a védelmezőket. A rendszeres ostromhoz gépeket használtak; sánczokkal körülvették a várost, hogy senki se be, se ki ne mehessen; nagy földhányásokat emeltek a falak ellen, vagy aláásták őket. A lydiaiak kímélték a szentelt helyeket, de a perzsák, mint sokkal később Mahommed csapatai, láthatatlan istent hittek, minjennemü bálványimádást gyűöltek, és az egész háború alatt különösen az ejtette kétségbe a görögöket, hogy templomaikat lerombolták. Az iónok látták, hogy mindennek vége van, és sokan szabadságszeretetből inkább elhagyták hazájukat, semhogy a hódítónak alávéssék magukat. Teos polgárai közül sokan Thrakiába költöztek, és megalapították Abderát; a phokaiabéliek egy napi fegyverszünetet kötve az ostromló sereggel, az így nyert időt arra használták föl, hogy nejeikkel hajóra szálltak és ott hagyták a perzsáknak városukat. Néhányan azonban honvágyat kapott és ismét visszatért, a többiek sok viszontagság után megtelepedtek Eleában, Italia déli részében. A többi városokat mind meghódították a perzsák, és ha már egyszer hatalmukba kerítették, nem is bántak rosszul velök. Azonban, ámbár még egy ideig a régi fényben és virágzásukban megmaradtak, az

ő legbölcsebb polgártársuk, prienei Bias, mégis szemükre hányta, hogy most csak a perzsák rabszolgái, és hogy egyedül a sokfelé szakadás miatt veszítették el szabadságukat. Igyekezett őket rábeszélni, a mikor még meg voltak a hajóik, hogy kövessék a phokaiabeliek példáját, és keljenek át Sardiniába és alapítsanak ott egy nagy várost közösen. De nem úgy gondolkoztak az iónok mindnyájan, mint a phokaiabeliek; — megelégedtek, ha kereskedésük és vagyonuk megmarad, legyenek bár a perzsák szolgái, és nem követték Bias tanácsát.

6. A perzsa birodalom tengeri hatalommá lesz. —

Harpagos elfoglalta Kis-Ázsia egész tengerpartját, meghódította Chios és Lesbos szigeteit, ámbár még nem volt hajóhad a rendelkezésére. (540 körül Kr. e.) Mialatt Harpagos a görögöket vetette alá, Cyrus ostrommal bevette Babilont. Ekkor történt, hogy a zsidókat a fogságból elbocsátotta. — Cyrus halála után (525-ben Kr. e.) fia Kambyes meghódította Phoinikiát, úgy hogy a perzsák most két tengeri nép fölött rendelkeztek, a kik számukra hajókat építhettek, és most már komolyan tervezhették, hogy hódításaikat a tengeren túlra is kiterjesztik — Kambyes még hozzácsatolta Egyiptomot és Kyprost is Perzsiához, és meghalt 522-ben Kr. e.

7. Dariusz rendezi a birodalmat. —

Kambyes után egy bitorló foglalta el a perzsa trónt, a ki azt állította, hogy ő Smerdis, Cyrus ifjabbik fia, a kit pedig tulajdonképen Kambyes megöletett. A csalást nyolcz hónap mulva fölfedezték, a bitorlót meggyilkolták, és Dariusz, Cyrus egyik rokonát választották meg királynak. (521-ben Kr. e.), Dariusz bölcs uralkodó volt. Trónraléptekor a birodalom egy nagy része lázadásban volt, és ő átlátta, hogy erősebb és rendszeresebb kormányra van szükség, ha a birodalmat együtt akarja tartani. — Azért az egész birodalmat fölosztotta husz tartományra, ugynevezett *satrapiákra*, és fölmérette az egész földet, hogy a szerint meglehessen határozni az adót, a melyet egy-egy satrapia évenként fizessen. Susát, Médiában, tette a birodalom fővárosává; innen, mint középpontból utakat építtetett a birodalom minden irányában, és intézke-

dett, hogy a királyi szolgálatban lévő személyek gyorsan egyik helyből a másikba szállíttassanak. Pénzt veretett, a melynek neve *dareikos* volt, és a mely mindenütt forgalomban volt. Így azután az a töméntelen sok ország az Indusztól az aegaei tengerig egy kormány alatt állt, és Darius tudomással birt mindenről, a mi birodalma legtávolabb eső részeiben történt. A meghódított országokban a benszültöt kormányt, ha őszintén alávetette magát, meghagyta a tartomány perzsa helytartója, a satrapa főnhatósága alatt. Így például Judeában Zerubbabel és Józsua uralkodott, a syriai satrapa főnhatósága alatt, és Darius azt vélte, hogy Ióniában is, a tyrannosok uralma, a mi itt általán el volt terjedve, épen alkalmas lesz a a gyarmatvárosokat a perzsa főnhatóság alatt megtartani. Azért védelmébe fogadta mindenik városban a tyrannost.

8. A skythák ellen való hadjárat. — Rendbe hozván Darius birodalmát, a skythák ellen, a kik Európában, a Dunától északra laktak, intézett hadjáratot (510-ben Kr. e.) Most tűnt ki csak, mennyire hasznára vált a perzsáknak Iónia meghódítása, mert Darius parancsára az ión tyrannosok egy 600 hajóból álló hadat állítottak föl, és csatlakoztak vele hadseregéhez. Csapatái a Bosporus partjának vonultak, a mely egyike azon utaknak, melyek összekötik Európát Ázsiával. Itt azután Mandoklés, egy samosi mérnök, hajóhidat vert és a perzsa hadsereg ezen át bevonult Európába. Átkelvén a Bosporuson, északnak vették útjokat Thrakián keresztül, miglen a Dunához értek. E közben az ión hajóhad a tyrannosok vezérlete alatt a Bosporuson át egész a Duna torkolatáig hajózott, és valamivel beljebb a torkolattól hidat vert a folyamon. Ezen a hidon Darius benyomult Skythiába, és meghagyta a tyrannosoknak, hogy maradjanak ott és őrizzék a hidat két hónapig. De a két hónap letelt, és Darius még nem tért vissza. A skythák ugyanis nem várták be a perzsa hadsereget, hanem nomád nép lévén, és következképen nem birván meghatározott lakhelyekkel, mindig beljebb vonultak a tartomány belsejébe, hogy a perzsákat minél messzebre maguk után csalják. A görögökhöz most az a hír érkezett, hogy Darius eltévedt a végtelen síkságon, és most visz-

szafelé vonul üldözve a skytha nyilazóktól, és hogy hadserege rendkívül nyomorult állapotban van. E hír hallatára egyik tyrannos, athéni Miltiades, a thrák Chersonnésos ura, azt tanácsolta társainak, hogy rombolják le a hidat, és hagyják ott Dariust és hadseregét éhen veszni Skythiában. De Histiaios, Milétos ura, figyelmeztette a tyrannosokat, hogy a perzsák emelték mindnyájukat a trónra, és ha egyszer a perzsák tönkremennek, a nép őket minden bizonnyal elkergeti. A tyrannosok tehát visszautasították Miltiades indítványát és Histiaios fölszólalása megmentette Dariust és hadseregét.

9. **A perzsa birodalom egész Thessaliáig terjeszkedik.** — Darius szerencsésen hazaérkezett Sardisba, de hátrahagyta hadvezérét, Megabazost 80,000 emberrel, hogy hódítsa meg Thrakiának még el nem foglalt részét, és alakítson egy rendszeres satrapiát Európában. Megabazos elfoglalván egész Thrákiát, követeket küldött Amyntashoz, Makedonia királyához is, azon fölszólítással, hogy ismerje el Darius főnhatóságát. Amyntas perzsa szokás szerint, meghódolása jeléül vizet és földet adott a követeknek, úgy hogy most már Makedonia is a perzsa birodalomhoz tartozott, és határai Európában a Dunától egész az Olympos hegységig, a mely határt képez Makedonia és Thessalia között, terjedtek. Histiaiosnak Darius jutalmul a hajóhid megtartásáért Myrkinost, egy tartományt Thrákiában a Strymon folyó mellett, adományozta. Histiaios most Miletos és Myrkinos ura lévén, nagy terveket koholt birtoka gyarapítását illetőleg. De Megabazos nyomára jött terveinek, és figyelmeztette Dariust, hogy Histiaios függetlenné akarja magát tenni. Erre Darius magához hívatta Histiaios, és a barátság színe alatt udvaránál tartotta Susában, megengedte azonban, hogy Miletosban veje Aristagoras uralkodjék helyette.

10. **Az ión fölkelés.** — Aristagoras épen oly nagyraavagyó volt, mint Histiaios, és csakhamar alkalmat nyílt hatalma gyarapítására. Naxos szigetének polgárai elűzték a nemeseket, és ezek Aristagorashoz folyamodtak segítségért. (502-ben Kr. e.). Ez úgy vélekedett, hogy urává lehet a szigetnek, ha az elűzött nemeseket visszahelyezi, de mint-

hogy ő maga nem merte Naxost megtámadni, Artaphernéshez, a kerülete satrapájához fordult azon indítvánnyal, hogy segítsen neki meghódítani Naxost, a melyet aztán egyetemben a többi szigetekkel Perzsiához lehetne esatolni. Artaphernés elfogadta az indítványt, és 200 hadihajót bocsátott Aristagoras rendelkezésére. — De a hajóhad perzsa hadvezére viszálykodott Aristagorással, és a vállalat meghiúsult. Aristagoras rettegvén most a satrapa haragjától, lázadásra gondolt. Ugyanezen időben Histiaios, a ki szeretett volna menekülni Susából, lázadásra szólította fel vejét azon hiszemben, hogy majd őt küldik ki a lázadás leverésére, és így visszanyeri szabadságát. Aristagoras erre összegyűjté a polgárokat, kijelentette, hogy ő lemond tyrannosi hatalmáról és rábeszélte Miletost és a többi városokat, hogy szakadjanak el Perzsiától. A tyrannosokat csakugyan elűzték, és a szabadságot visszaállították minden városban (500-ban Kr. e.) Az aiól és dór gyarmatok, és Kypros szigete szintén csatlakoztak a fölkeléshez.

11. Az athéniek fölgyújtják Sardist. — Ismerve a perzsák nagy hatalmát, Aristagoras átkelt Görögországba szövetségeseket keresni. A spártaiak visszautasították, de Athén azonnal 20 hajót, és Eretria Euboiában 5-öt küldött segítségére. A segédcapatok egyesülvén az ión fölkelőkkel, egyenest Sardisnak mentek, és a várost fölgyújtották. Nemsokára azonban a perzsa hadcsapatok is egyesültek; a görögök nem bírták tovább megtartani a várost, és nagy veszteséggel kénytelenek voltak a tengerpart felé visszahúzódni. Az athéniek visszatértek hazájukba, midőn az egész rengeteg perzsa hadsereg megindult a lázadó városok ellen.

12. A ladéi ütközet. (496-ban Kr. e.) — A háború hosszú és kétségbeesett volt. Először is a kisebb városok véettek ostrom alá, és ezek makacs ellenállással védték magukat. Csak négy év mulva fogták körül vizen és szárazon Miletost, a legnagyobb várost valamennyi között. Most már egyesült minden még szabad város, és minthogy a szárazföldi hadsereget nem bírták meggyőzni, elhatározták, hogy minden hadcsapatukat hajóra rakják, és a tenger felől kísér-

tik meg fölmenteni Milétost. — Egyesült erővel 353 hajót állítottak ki. A hajóhad szemben Milétossal Ladé szigeténél állomásozott. Ellenük a perzsák a 600 hajóból álló föniciái hadat rendelték, és midőn a görögök bátorsága a tulnyomó ellenség láttára lankadni kezdett, egy derék phokiai polgár, névleg Dyonisios, biztos győzelmet ígért nekik, ha megteszik, a mit ő rendel. Az iónok ezt megígérték, és Dyonisios egy héten át éjjel nappal gyakoroltatta őket a tengeri harcmódban. De az iónok kényelemszerető nép lévén, nem igen törődtek az engedelmességgel és fegyelemmel. Nyolczad napra elvesztették volt minden türelmüket, és elhagyván a hajókat, a szigeten elszéledtek. E közben a perzsa hadvezérek parancsára a volt tyrannosok igyekeztek rábeszélni az egyes városok vezéreit, hogy a csata folytatásban szökjenek meg, bűnbocsánatot ígérvén nekik Perzsia részéről, és a perzsák azon hiszemben, hogy a tyrannosok czélt értek, támadásra parancsolták a föniciái hajóhadat. A görögök is mindnyájan hajóra keltek. És most a mint a görög és föniciái hajók egymással szembeszálltak, és az utolsó nagy csata vívatott, a melytől Iónia szabadsága függött, egy gyalázatos esemény történt. Még az összeütközés előtt a hatvan samosi hajó közül 49 egyszerre eltávozott. Követték őket a lesbosiak, és utána még több mások. Milétos és Chios polgárai küzdöttek egyedül az egész föniciái hajóhad ellen bátran, de hasztalan. A Ladé melletti ütközet halálos csapás volt Ióniára, és ép oly nagy volt a gyalázat, mint a veszteség. Mert kitűnt az egész világ előtt, mennyire képtelenek az iónok a legesekélyebb áldozatra közös ügyükért, és mily kevéssé becsülették és kötelességérzetük.

13. A perzsák boszutállnak. — Rövid időre a szerencsétlen ütközet után Milétos ostrommal bevétellett (495. Kr. e.) és a perzsák iszonyuan véres boszut vettek Sardis fölgyujtásáért. Majdnem minden férfit leöltek, az asszonyokat és gyermekeket rabságra hurczolták, a szentelt épületeket földig leégették.

Milétos után a perzsák minden parti várost, és közel fekvő szigetet, valamint a thrák Chersonésost egymás után

elfoglalták. Mindenütt tüzzel-vassal pusztítottak; mind a mellett nem lehetett a gyilkolás és rablás oly általános, a mint azt a görök írók állítják, mert a városokat rövid időre ezután ismét népeseknek és virágzóknak találjuk.

14. Az első perzsa hadjárat Görögország ellen. (493-ban Kr. e.).— Darius most Athént és Eretriát akarta megbüntetni, mint a kik szintén részt vettek Sardis fölgyujtásában. Egy perzsa hadsereg Mardonios vezérlete alatt átkelt a Hellespontoson, és a thrák part mentében Görögországnak tartott, a hajóhadtól folyton kísérve. De a mint a hajóhad az Athos hegyfokot akarta körülevezni, egy rögtön támadó iszonyu vihar 300 hajót 20,000 emberrel tönkre tett. Ugyanekkor a thrákok megtámadták Mardonios, a ki most már kénytelen volt szégyennel visszatérni Ázsiába.

15. A második hadjárat (490-ben Kr. e.). — Darius most egy új hadsereget és hajóhadat állított föl, de mielőtt betört volna Görögországba, követeket küldött a szigetekre, hogy vízet és földet követeljenek a meghódolás jeléül. Sokan teljesítették a parancsot, köztük a hatalmas Aigina is, a mely ellenséges viszonyban élt Athénnel, és örömmel látta volna elpusztulását. A 490. évben Kr. e. Darius hajóhada, Datis és Artaphernés vezérlete alatt, átkelt az aegaei tengeren, és legelőször is Naxosnál kötött ki, a mely megtagadta volt a meghódolást. A Naxosbeliek egyszer már sikerrel védelmezték magokat Artaphernés hajóhada ellen (505-ben Kr. e.), de most a legbátrabb férfi is meg volt rémülve Iónia végzetes bukásának láttára, és a Naxosbeliek is elhagyva városukat a hegyekbe menekültek. A perzsák egészen földúlták a várost minden templomával egyetemben. Innen átkeltek Euboíába, és ostrom alá fogták Eretriát. Az ostrom hatodik napján megnyiltak a kapuk árulás folytán. A perzsák földig lerombolták a várost és számtalan polgárát lánczokba véve Ázsiába szállították.

16. A marathoni ütközet. (490-ben Kr. e.) — Eretriából a perzsák átkelvén az Euriposon Marathon síkságán 22 mértföldnyire Athéntől ütöttek táborn. Biztos volt az athéniek bukása, ha bevárják városok megtámadását.

Csak egy győzelem a nyílt mezőn menthette meg őket a haláltól, vagy a rabszolgaságtól. Kívonultak tehát, számra 9,000 nehéz fegyveres a polemarchos és a tiz stratégos vezérlete alatt, és a marathoni síkság felett uralkodó halmokon ütötték föl táborukat. A perzsa hadsereg, az a hadsereg, a mely oly sok veszedelmet hozott Ióniára, az, a melynek még egy görög hadsereg sem volt képes ellentállani, ott volt előtök a síkságon, a halmok és a tenger között táborozván. Spárta ígért ugyan segítséget, de még mindig halogatta annak megküldését, és az athéniek magukra voltak hagyva a kétségbejött veszedelemben. Csak a kis Plataia, a mely nem rég Athén pártfogásában részesült, nem feledkezett meg jötevojéről, fölfegyverezte polgárait, összesen ezer embert, és elküldte őket, hogy osszák meg sorsukat a veszedelemben levőkével. Ez a bátorság bámulattal töltötte el az áthénieket és soha sem feledték el azt. Az egész hadsereg még mindig csak 10,000 emberből állott, és öten a stratégosok közül úgy vélekedtek, hogy be kellene várni a spártai segédcapatokat. A másik ötnök feje Miltiadés volt, a kí megmenekülvén a perzsáktól stratégosnak választatott Athénben. Jól tudta ő, hogy vannak árulók a polgárok között, és félt, hogy sikertül nekik föloszlatni a hadsereget, ha a csatát elhalasztják. Azért ámbár a perzsák tiszteres többségben voltak, rögtöni megütkezést javasolt. A dolog szavazásra került, és a tiz stratégos egyenlően lévén elosztva, a polemarchos Kallimachos a megütkezésre adta döntő szavazatát. A stratégosok átengedték kiki a maga szolgálati napját Miltiadésnek, és Miltiadés annak idejében az egész hadsereget csatasorba állította föl. Miután az egyes tábornokok az ő törzsbelieikhez buzdító beszédet tartottak, megadták a jelt a támadásra, és az egész hadsereg harsogó kiabálás közt lerohant a halmokról egyenest a perzsák ellen. Az ütközet folyamán a görög sereg közepét a perzsák visszaszorították, de a görögök a két szárnyon mindent elsöpörtek maguk előtt, ezután megfordulván, megtámadták a persa hadsereg közepét. A perzsák megfutottak, egy része a hajókra menekült, sokan a tengerpart mellett lévő mocsárokban lelték sirjukat. 6000 perzsa, és csak 192 athéni födte

a csatatért. Vagy az ütközet előtt még, vagy közvetlen utána egy nagy pajzsot láttak egy hegyen kitűzve, a mely jelül szolgált a perzsáknak, hogy nincs fegyverfogható ember a városban. Athéni árulók tüzték ki. Miltiadés, rögtön a városba sietett. Alig hogy bevonult, megérkezett a perzsa hajóhad is, azon reményben, hogy a várost fegyvertelenül találja. A mint azonban meglátták, hogy ugyanazon hadsereg, a mely Marathonnál küzdött, harczkészen várja őket a partokon, eleveztek, és az egész hadsereg visszatért Ázsiába.

A marathoni ütközet nagy dicsőséget hozott Athénre és Plataiára. Ámbár kevesen voltak a görögök, a kik ott harczoltak, és elesetek, mégis egyike ez az egész történelem legnevezetesebb ütközeteinek. Mert ha nem győztek volna a görögök, Athén minden bizonynyal a perzsák birtokába kerül, és valószínűleg egész Görögország követte volna. Görögországból perzsa tartomány lett volna, és Európa története a helyett, hogy szabad és folyton haladó népek története lett, hasonlított volna Ázsia, azaz a zsarnokság és a rabszolgaság történetéhez. Fényes bátorság tanujele volt az az athéniék részéről, hogy szembe mertek szállani azon hadsereggel, mely meggyőzte Lydiát, Babilont és Ióniát, és fényesen bizonyítja, mennyire ismerte Miltiadés a különbséget katoná meg katoná között, hogy ő, a ki látta miként kényszerült egyik ión város a másik után meghódolni, meg volt győződve, hogy az athéni hadsapat képes versenyezni az egész perzsa hadsereggel.

Az ütközet után való napon 2000 spártai érkezett Athénbe. A segédsapatok elküldését elhalasztották a tele holdig; ez náluk vallásos szokás volt. De ha Spárta igazán megakarta volna menteni Athént, többet küldött volna 2000 embernél, akár tele holdkor, akár máskor küldte volna azokat. Így Spárta elveszítette részét a perzsákon nyert első győzelemben.

17. Miltiadés. — Görögország meg volt mentve, de a hadvezér, a ki megmentette, nyomorultan elveszett. Miltiadés 20 évig tyrannos volt, és most is tyrannos módjára akart rendelkezni Athén haderejével, és nem ugy, mint egy

köztársasági hadvezér. Rábeszélte ugyanis a népet, hogy bizzanak rá egy hajóhadat, a nélkül, hogy megmondta volna, mi czélból, és tisztán személyes ellenségeskedésből megtámadta Paros szigetét. De a parosbeliek vitézül védelmezték magukat, úgy hogy Miltiadés semmire sem mehetett. Végül egy papnő elakarván árulni a várost, azt üzenté neki, hogy jöjjön titkon templomába. Miltiadés éjjel be akart mászni, de elesett, és czombját megsebesítette. Így aztán 26 napi távollét után eredménytelenül vissza kellett térnie Athénbe. Bevádolták, hogy megcsalta a népet és igen nagy bírságra ítélték. Birtoka a perzsák kezében volt; nem volt képes fizetni. Sebe is elmérgesedvén, nem sokára szégyenben meghalt.

18. Themistoklés. — A marathoni ütközet után a Perzsák elhagyták Görögországot és Athén magára maradt. Vezérlő polgárai most Themistoklés és Aristides valának.

Themistoklés korának legnevezetesebb embere volt. Csodálatosan gyors és biztos volt a jövő események előrelátásában, és ha elhatározott valamit, nem volt olyan akadály, melyet ő le nem győzött volna, és mely miatt ki ne vitte volna eredeti terveit. A görögök mindnyájan biztosaknak érezték magukat

hogy megverték a perzsákat Marathonnál, de Themistoklés jól tudta, hogy új támadást fognak intézni Görögország ellen. Azon töprenkedett, mikép lehetne Athént a lehető leghatalmasabbá tenni. És látván a Peiraieus kinyuló partjait, négy mértföldnyire Athéntől, a mely öbleivel pompás kikötővé volt alakítható, és meggondolva az ión tengeri városok nagyságát leromboltatásuk előtt, az apró tengerparti városok és szigetek rengeteg sokaságát, a melyeket egy erős flotta mind féken tarthatna: azon meggyőződésre jutott, hogy Athén, ha a tengerre menne, olyan hatalomra vergődhetnék, a minőt még képzélni sem lehet. Átlátta, hogy Athén a tenger Perzsia ellen is sokkal nagyobb haderőt vezethet, mint valaha a szárazon, és hogy a vezérszerep Spártáról, a mely tisztán szárazföldi hatalom, csak olyan államra szállna át, a mely a tengerpartot és a szigeteket is ellenőrizni tudná.

19. Az athéniek flottát építenek. — Themistoklés tervét elősegítette a folytonos háborúskodás, a mely Athén és Aigina közt folyt. Az athéniek nem győzhették meg az Aiginabelieket másként, csak hajóhaddal, és ezen körülmény folytán inkább hallgattak Themistoklés tanácsára, és beleegyeztek, hogy az ezüsbányák jövedelméből 200 három-evezős hajóból álló flottát építtessen. De Themistoklésnek az sem kerülte el figyelmét, hogy a flotta sohasem fog virágozni, hacsak nem támad nagy tengeri kereskedés. Azért mindent megtett, hogy a népet a tengerhez szoktassa, és a tengeri kereskedést minden erejéből pártolta. Eddig az athéni hajók a phalerosi kikötő keleti szögletében kötöttek ki. Most a Peiraieus körül levő öblökből csináltak egy jó tengeri kikötőt, és a paron csakhamar egy hasonló kereskedő város is épült. 490-ben Kr. e. Athénnek még alig volt néhány hajója, és 480-ban Kr. e. 200 három-evezősből álló hajóhada volt, a leghatalmasabb egész Görögországban.

20. Aristeidés. — Aristeidés egészen rosszalotta Themistoklés terveit. Ő úgy vélekedett ugyanis, hogy ha az athéniek először megverték a szárazon a perzsákat, másodsor is megtehetik azt. Azok a katonák, a kik Marathonnál küzdöttek, mind földbirtokosok voltak, de ha flottát szervez-

nek, azt főként szegény vagyontalan néppel fegyvereznék föl, és Aristeidés tudta, hogy a kinek főrése leend az Athénért való küzdelemben, azt a főresz illeti meg a kormányzásában is. Ha Athén hatalma hajóhadában rejlik, a vagyontalan nép, mely ott a szolgálatot végezte, magához fogja ragadni az állam kormányát is. Egy tengerész és kereskedő nemzedék nőne fel, eltelve kalandos élettől, és az ősi jó szokások megszűnnének. Teljesen elhibázott volt Aristeidésnek az a szándéka, hogy megakadályozza hazáját egy flotta építésében; de nem is politikai iránya szerzett neki olyan nagy hírnevet, hanem nemes és nagyszerű jelleme. A szó legszorosabb értelmében becsületes ember volt. Általánosan el volt ismerve, hogy ő csak az igazságot védelmezi, és ez igazságszeretete, a mint majd később látni fogjuk, tényleges hatalmat adott neki nemcsak Athénben, hanem egész Görögországban, a midőn szükségük volt egy ilyen példásan igazságos férfira. Jelenleg oly nagy volt a surlódás Aristeidés és Themistoklés pártja közt, hogy ostrakismust kellett tartani. Aristeidésre szerencsétlenül ütött ez ki és most Themistoklés szabadon megvalósíthatta terveit.

21. Xerxes betör Görögországba. (480-ban Kr. e.)

— Dariusz perzsa király meghalt (485-ben Kr. e.) és utódja Xerxes egy rengeteg nagy hadsereget szervezett a Görögország ellen való hadjáratra. Nagy birodalmának minden részében, Kis-Ázsiától az Indusig sereget gyűjtött. A Hellespontuson két hajóhidat építtetett. Hajóhada, melyet Iónia és Fönícia partjain gyűjtött össze, 1,200 hadi és 3,000 teherhordó hajóból állott. Nagy mennyiségű élelmi szerteket halmoztak össze a thrák tengerparti városokban, és az Athos hegyfokon át csatornát ásott, hogy a hajóhadnak ne kelljen a veszedelmes utat körülötte ismét megtenni. A szárazföldi hadsereg gyülekező helyéül Kritalla tüzetett ki Kapadokiában. Itt 481-ben Kr. e. negyvenhat nép fegyveres ereje gyűlt össze, számra mintegy millió, kiki a maga honi divatja szerint fölfegyverkezve. Xerxes a hadsereg élére állott és téli szállásra Sardisba vezette. A 480. év (Kr. e.) tavaszán az egész sereg a Hellespontosba ment, a hol már

a hajóhad várta. Abydos magaslatain egy fehér márványból készült trón volt felítve. Innen tartott Xerxes szemlélt tengeri és szárazföldi hadai fölött, és kiadta a rendeletet, hogy lépjenek át Európába. Hét nap és éjen át vonult a rengeteg had a hidon át. A Hellespontostól a sereg a thrák part hosszában vonult odább, míg Doriskosnál ismét találkozott a hajóhaddal. Itt a hajókat partra huzzták, és újra megszámlálták a tengeri és szárazföldi csapatokat. Doriskosból a Therona öbölíg hatoltak.

22. A korinthusi isthmuson tartott gyűlés. — A 481. év (Kr. e.) őszén Spárta és Athén egy gyűlésre hívták össze a görög államokat a korinthusi isthmusra, hogy tanácskozzanak a haza megvédésének módjairól. Az egész Peloponnésos, Argos és Achaia kivételével, továbbá Athén, Thespia, Plataia és Thessalia elküldötték követeiket. Aigina kibékült Athénnel és pártolta a közös ügyet. Argos azonban Sparta, Thebai meg Athén ellen való gyűlölségből a perzsákat pártolták; Achaia soha sem volt egyetértésben Spártával. A gyűlés a gyarmatokat is felszólította, hogy sorakozzanak hozzájuk Görögország megvédelmezésére, de eredménytelenül. Gélon, Syrakusai tyrannosa, a kinek nagyobb hadserege volt, mint akármely görög államnak, megtagadta a segítséget, mert nem ígérték neki a fővezérséget; Kréta semmiben sem akart segíteni; Kerkyra ígérte ugyan, hogy küld hajókat, de nem volt rá gondja, hogy idejében megérkezzenek. Látni való tehát, hogy Görögország csekély részének volt meg az akarat és bátorsága ellenállani a perzsáknak, és ha megemlékezünk azon dicsőségről, melyet Görögország e hadjáratban szerzett, nem szabad felednünk, hogy a nagyobb részének nem volt semmi része abban, sőt ellenkezőleg semmit sem tett a haza ügyéért. A háboru dicsősége Athént, a peloponnésosi szövetséget, a kis boitiai Plataiát és Thespiait és még néhány más államot illet. Athén, ámbár nagy hajóhaddal rendelkezett, átengedte Spártának a fővezérséget vizen és szárazon, csak hogy ne legyen semmi egyenetlenkedés. A szövetségesek megesküdtek, hogy legutolsó emberig ellenállanak és ha jó eredménnyel, háborut indítanak majd mind-

azon görög államok ellen, melyek önkényt megadták magukat a perzsáknak, és hogy az egész zsákmánynak tizedrészét a delphoi templomnak ajándékozzák.

23. Tempé. — Még azt is el kellett határozni a gyűlésnek, mi módon védelmeztessék meg Görögország. Mint-hogy a perzsáknak oly iszonyu haderejük volt, nem lett volna czélszerű, ha a görögök nyílt csatában ütköznek meg velük, a hol könnyen körülvehették volna őket, hanem lehetőleg szűk helyen kellett bevárniok, a hol tizezer ember megküzdehet egy félmilióval is. Görögországnak egészen hegyes vidéke van, úgy hogy nem ritkán csak egy szűk szoros vezet egyik tartományból a másikba. A gyűlés is úgy vélekedett, hogy a perzsák egyedül a Tempé szűk völgyén át juthatnak Görögországba. Azért egy 10,000 emberből álló hadsereget küldtek védelmezésére. De oda érkezve a sereg vezérei nyomára jöttek, hogy van ott még egy másik út is, a melyen át a perzsák könnyen bekeríthetnék őket, úgy hogy hiába való volna a sereg ottan való föllállítása. Visszatértek tehát az isthmosra, és a gyűlésnek más helyet kellett kijelnie.

24. Thermopylai. — Egész Thessáliában nem volt más szoros, a melyen a perzsáknak át kellett volna menniök, de Thessalia déli határán a Maliai öböl fölött egy út vezet a hegység és egy a tengerig terjedő mocsár között. Egy helyen a mocsár oly közel éri a hegységet, hogy alig marad egy kis térség a köztük futó útra. Ez a híres Thermopylai szorosa, és e helyen egy kicsi hadsereg könnyen útját állhatá akár mily nagyszámú ellenségnek is. A spártaiaknak ép akkor egy nagy ünnepük volt, a melyen minden polgárnak jelen kellett lennie. Azért csak 300 spártait küldöttek Thermopylaiba. Velök volt azonban mintegy 1000 helota, és körülbelül 3000 nehéz fegyveres egyéb peloponnésosi államból. Hadvezérük Leonidás spártai király volt. Utjokban, Boiotián keresztül a kis 700-nyi thespiai hadsereg, és Thermopylainál phokiai és lokrisi csapatok csatlakoztak hozzájuk. Számuk összesen 7000-re ment. Egyszersmind Artemiszonnál, az euboiai tengerszoros északi sarkánál, felállították a hajóhadat, hogy a

perzsa hajóhadnak útját állja, hogy az a Thermopylainál lévő görögök hátába ne kerülhessen. A flotta 271 hajóból állott, fővezére Eurybiadés, egy spártai volt.

Leonidás a Thermopylai szorosához érkezvén, azt tapasztalta, hogy a hegyeken vezet még egy másik út is, a melyen át egy perzsa csapat könnyen megkerülhetné a görögöket. Ez útnak a védelmére kiküldte a phokisbelieket, maga pedig a szorosban előkészületeket tett az ütközetre. A perzsák közeledtek. Négy napig táboroztak a szoros alatt, a nélkül, hogy csak támadást kíséreltek volna, és csodálkozva nézték, mily nyugodtan végezik a spártaiak szokásos testgyakorlataikat, hogy ékesítik hosszú hajukat, akár menyegzőre készültek volna. Az ötödik napon Xerxes támadást rendelt. Ezen és a következő napon egyre folyt az ütközet, de a perzsák nem voltak képesek kiszorítani a görögöket. Az ütközet harmadik napján azonban egy benszülött elárulta Xerxesnek a hegyi utat, és ez éjjel erős perzsa hadcsapatot küldött az út bevételeére. Kora hajnalban a phokisbeliek a közeledő csapatok zaját a fák között meghallották. Készületlenek lévén, elhagyták állomásukat és a perzsák utánuk nyomultak, Leonidást hátba kerítvén. Nem sokára Leonidás is tudomást szerzett a történetek felől. Átlátta, hogy ha rögtön nem vonul vissza, bekerítik és okvetetlenül el kell vesznie; de Spárta törvényei megtiltották a katonának, hogy elhagyja helyét, Leonidás meg nem félt a haláltól. Elrendelte, hogy a segédcsapatok vonuljanak még idején vissza, de ő maga a 300 spartaival ott maradt meghalni. És többiek csakugyan eltávoztak; de a 700 thespiaiabeli bátran elhatározta, hogy megmarad és meghal Leonidással. A most, mielőtt a perzsák egészen háta mögé kerültek, Leonidás 1000 emberét szembe állította az ellenséggel. Leonidás csakhamar elesett, de katonái bátran harcoltak, miglen a hátuk mögé kerülő perzsák egészen közel nem jutottak. Ekkor megszüntetvén a támadást, egy kimagasló helyen állást foglaltak és védelmezték magukat a körüllevő ellenség ellen. Így haltak meg mindnyájan, bátran harczolva utolsó csepp véréükig.

Igy halt meg Leonidás és a spártaiak és vele együtt elestek a thespiaiabeliek. Az ő hősi és feláldozó haláluk nem volt hiába való. Olyan időben, a mikor a legbátrabb görög embernek is reszketett a szive, és az emberek hajlandók voltak elhagyni a közös ügyet, hogy megmentse önmagukat, Leonidás az állhatatosság és önfeláldozás ragyogó példáját adta, és megmutatta a görögöknek, miképen teljesíti a jó hazafi kötelességét.

25. A hajóhad Artemisiónnál. — A thermopylai három napos ütközet alatt a görög és perzsa flották szintén megmérköztek egymással. A görög hajóhad, mint már említettük, Artemisiónnál volt felállítva, hogy elzárja az euboiai tengerszorost, és megakadályozza a perzsákat, hogy flottájuk segítségével hadat küldhessenek Leonidás háta mögé. De az ellenség közeledtekor megrémültek és lehajóztak a tengerszoroson egész Chalkisig, a hol a szoros nagyon szűkké válik. Itt azt hallották, hogy a perzsa flottát a vihar szétszórta; a mire újra neki bátorodván, ismét visszamentek Artemisionhoz. Azonban alig hogy meglátták a perzsákat, hajóik nagy száma annyira megijesztette őket, hogy ismét vissza akartak vonulni. Erre az euboiaiabeliek, a kiknek mindentük kockára vala téve, ha a perzsákat a szoroson áteresztik, harmincz talentomot (körülbelől 70,000 frt) ígértek Themistoklésnek, ha maradásra bírja a görögöket. Themistoklés fölosztotta ez összeget Eurybiadés és a többi vezérek között, és csakugyan sikerült is neki őket visszatartani. Mint látjuk, még ilyen válságos időkben is a kincsvágy uralkodott a kötelesség érzete fölött a görög vezéreknél, és nem szégyelték pénzszerzésre fölhasználni a haza veszedelmét.

A perzsa tengernagy 200 hajót küldött ki, hogy hajózzák körül Euboiát, és zárják el délről a görögök útját. A mint ezek elmentek, a görögök egy igen ügyesen rendezett támadással a perzsáktól harmincz hajót elvettek. Ugyanazon nap éjjelén meg egy nagy vihar támadt, a mely teljesen tönkre tette a körülzárolásra kiküldött 200 hajót. Másnap még 50 új athéni hajó csatlakozott a görögökhöz, és egy újabb támadásuk megint szerencsésen sikerült. Harmadnap

a perzsák már nem várták be a támadást, hanem dühösen megrohanták a görögöket, de nevezetesebb eredményt nem voltak képesek kivívni. Másnap a görögök tudomására jutott a spártaiak eleste Thermopylainál. Minthogy Xerxes már átment a Thermopylai szorosán, megszűnt minden ok, hogy a hajóhad tovább is Artemisionnál időzzék. Azért visszavonultak délre, körülhajózták a Sunion fokát, és Salamis szigeténél állást foglaltak.

26. Athén pusztulása. — A Thermopylai szorosától Xerxes Athén ellen indult. A spártaiak nemhogy Athént védelmezték volna, hanem a helyett a korinthosi földszoroson állították föl a peloponnésosi haderőt, mert ők nagyon keveset törődtek Athénnel, ha csak a Peloponnésostól távol tarthatták a perzsákat. Elhagyatva szövetségeseiktől, az athéniak elveszítették minden reménységüket, hogy városukat megvédhetik az ellenség ellen, és elhatározták, hogy elhagyják, nejciket pedig és gyermekeiket valahol Attikán kívül biztosságba helyezik. Az egész lakosság, férfiak, nők és gyermekek szomoruan elhagyták tűzhelyüket, és kivonultak a tengerpartra, magukkal czípelve mindent, a mit csak lehetett. A hajóhad elszállította őket Salamisba, Aiginába és Troizenbe. Mire Xerxes Athénhez ért, egy elhagyott és kihalt várost talált csak. Egyedül egy pár nyomorult kétségbeesett férfi, megtagadván a kivonulást, lézengett ott, és az Akropolison lévő fasánczok mögött, — itt volt Athéné istennőnek temploma is — várta be az ellenséget. És most a perzsák boszut álltak Sardisért. Fölgyujtották a sánczokat, rohammal bevették az Akropolist, lemészárolták védelmezőit, és földig leromboltak minden szent épületet. Athén és vára a bárbarok kezében volt, lakói szét voltak szórva, templomai lerombolva. Egy reménységük azonban még megmaradt az athénieknek: hajóik, a melyeket Themistoklés tanácsára építettek.

27. A salamiszi ütközet. — Midőn Xerxes Athén ellen ment, hajóhada a tengerpart mentében kísérte, és most Athén közelében a Phaleron kikötőben állomásozott. (#80. évi szeptemberben Kr. e.) Néhány mérföldnyire tőle volt a

görög hajóhad az Attika és Salamis szigete közt elnyúló tengerszorosban. Többen csatlakoztak hozzá, úgy hogy a hajók száma most már 366-ra rugott. A görögök mindenben haboztak. A peloponnésosi vezérek azt akarták, hogy a hajóhad vonuljon vissza az istmoshoz, hogy vállalva működ-hessék a szárazföldi hadsereggel. Eurybiadés nem tudta magát mire elhatározni. Themistoklés azonban tudta, hogy ha egyszer elmozdulnak Salamisból, a hajóhad széjjel megy és szilárdan el volt határozva, hogy akármiként történik is, de meg kell nekik ott ütközniök. Alkudozásba bocsátkozott Eurybiadéssal és a többi peloponnésosi vezérekkel, egyik gyűlést a másik után tartatta; fenyegetőzött, hogy elhagyja őket a 200 athéni hajó, ha eltávoznak Salamisból, és a midön látta, hogy semmi se használ, titkon megüzente Xerxesnek, hogy a görög hajóhad megszökik, ha rögtön meg nem támadja. Másnap kora reggel, még hajnal hasadta előtt ismét együtt tanácskoztak a vezérek, a midön egy idegen Themistoklést kihivatta. Az idegen a számüzött Aristeidés volt, a ki Athén balszerencséjében megjött, hogy szolgáljon azoknak, a kik száműzték, és utat tört magának éjjel a perzsa flottán át, hírül hozva a görög hadvezéreknak, hogy körül vannak kerítve. Aristeidést bevezették a tanácsba, a hol megbizonyította állítását. Napföltekor a görögök látták, hogy a perzsa hajók velük szemben az egész tengerszoros hosszában, valamint jobbról és balról hosszú sorban föl vannak állítva, úgy hogy gondolni sem lehet a menekülésre. A hajóhad mögött az attikai part mentében a hadsereg állt, a közepén egy trónnal, a honnan Xerxés az egész ütközetet átláthatta. A perzsa hajóhad támadott, és a görögök rémületükben a partnak menekültek. De hiába való volt minden erőlködésük. Most a veszély érzete bátorságot öntött beléjük, és előre nyomultak. A két flotta összecsapott. Ropogva szorult hajó hajó ellen. Az egyes harcban a görög hajók és tengerészek fölülmulták az ellenséget, ennek meg épen töméntelen nagy sokasága vált kárára. Egyik hajó a másikat akadályozta a szűk csataterén. A vert és harczképtelen hajók utját állták a többinek, úgy hogy nem jöhettek a harczvonalba

se. Kétszáz hajó semmisült meg Xerxes szemelättára, a többi meg, hogy kikerülje a veszélyt, eszeveszetten menekült a tengerszorosból. Naplenyugtakor vége volt az ütközetnek. A görögök másnapra új csatára készültek.

28. Xerxes visszavonulása. — De Xerxest megtörte e csapás. Ámbár volt még 800 hajója, nem akarta a hadjáratot tovább folytatni. Mardonios vezérlete alatt hátrahagyván 300,000 embert legjobb katonái közül, maga azon az uton, a melyen jött, visszatért Ázsiába. Félteben, hogy a görögök lerombolják hidját a Hellespontuson, egész hajóhadát odaküldötte, hogy őrizzék odaérkeztéig. Thraczián keresztül való visszavonultában még sok ezer embere elveszett éhség és a kiállott fáradalmak folytán.

29. Győzelem Siciliában. — A salamisi ütközet napján görög emberek még egy másik győzelmet is nyertek egy támadó hadsereg ellen. Karthagó szövetségre lépett Perzsiával a görögök kiirtására, és egy iszonyu nagy karthagói hadsereg ostrom alá fogta Himerát, éjszaki Siciliában. Gélon, Syrakusa tyrannosa 50,000 emberrel Himera fölmentésére sietett, és olyan csapást mért a karthagóbeliekre, hogy a görögök itt minden veszedelemtől megszabadultak.

30. A Plataiánál vívott ütközet (479-ben Kr. e.) Mardonios a telet nyugodtan eltöltötte Thessáliában, mert az éjszaki Görögország még a perzsák főnhatósága alatt állott. A nyár beálltával Attika ellen indult. Az athéniek a salamisi győzelem után visszatértek elpusztult tűzhelyeikhez, és a város részben már újra fölépült. Vártak segítséget Spártától Mardonios közeledtekor, de hasztalan; Athén másodszor is el volt hagyatva és másodszor is elpusztított. Végül Spárta megfeszítette minden erejét. Zászló alá hívta szövetségesei összes haderejét, és egy 110,000 emberből álló hadsereg ment Mardonios ellen, Pausaniasnak, a ki Leonidas kiskorú fiának gyámja volt, vezérlete alatt (479. évi sept. Kr. e.). Mardoniosnak főhadiszállása Thébaiban volt, és a thébaibeliek, Athén ellen való gyűlölségből buzgón szolgáltak az ellenséges hadseregben. Pausanias benyomult Boiótiába. Tíz napig farkasszemet nézett egymással a két hadsereg

Plataia közelében. A tizenegyedik napon a görögök nem bírtak már vizet szerezni. A vezérek néhányan minden áron meg akartak tehát ütközni, de Pausanias nem merte azon a helyen megtámadni a perzsákat, és elrendelte, hogy az éj beálltával a hadsereg vonuljon vissza. Ezen mozdulat rendetlenséget okozott a görög hadseregben, és három hadosztály igen távolra elszakadt egymástól. Következő reggel Mardonios látván, hogy a görögök visszavonultak, támadást rendelt. A spártaiak és tegeabeliek a perzsák fő seregével álltak szemben, tőlük kissé balra voltak az athéniek. A harmadik hadosztály annyira visszavonult, hogy nem vehetett részt az ütközetben. A perzsák egész lőtávolságba előhatoltak és fapajzsokkal takarván magukat, nyilzáppal árasztották el a spártaiakat. Szokásuk volt a spártaiaknak, hogy az ütközet kezdete előtt áldozatokat mutattak be az isteneknek, és vártak valami isteni jelre az ütközet kimenetelét illetőleg. A mint a nyilazás megkezdődött, Pausanias most is meghozta az áldozatot. A jel rossz mutatott, és ő nem mert előrenyomulni. A spártaiak pajzsai mellé térdeltek, de sokan a nyilaktól megsebesülve sirva haltak meg; nem, mert meg kellett halniuk, hanem, mert haláluk előtt egyetlen egy kardcsapást sem tehettek Spártáért. A veszedelem már tetőpontjára hágott; Pausanias Héra istennőt hívta segítségül; még mindig imádkozott; a tegeabeliek már előre nyomultak, és ime! a jelek megváltoztak. Ekkor a spártaiak is megrohanták az ellenséget. Csakhamar megdőlt a pajzsbástya, és a perzsák félredobván nyilaikat, tört és dárdát fogtak és kétségbeesetten harcoltak. De nem volt nekik érczpánczéljuk, és a spártaiak kifeszített lándzsáikkal, pajzst pajzshoz sorítva, mindent elsöpörtek maguk előtt. A perzsák nem bírták megállani a rohamot, megfordultak és elmenekültek megerősített táborukba. A spártaiak ezt is megrohanták, de ügyetlenek lévén az ostromlásban, a perzsák visszanyomták őket; majd megérkeztek az athéni csapatok is, a kik meg a thébaiakat verték meg. Most elfoglalták a táborát, és a bennszorult tömeget fölmészárolták. Fényesebb győzelmet ennél nem lehetett volna aratni; a perzsa sereg teljesen megsem-

misült, a hadjáratnak vége volt vetve. A rengeteg zsákmány tizedrészét a görögök isteneiknek adták. A bátorság jutalmát Plataiának adták, és őket bizták meg, hogy viseljenek gondot az elesettek sirjai fölött, és Pausanias ünnepélyes esküvel kijelentette, hogy a földet, a melyen a csata vívatott, örök időkre szent helynek tartsák.

31. A mykaléi ütközet. — Ugyanazon a napon, a melyen Plataia mellett megsemmisültek az idegen hódítók, egy Kis-Ázsia partjainál vívott ütközet megtörte a perzsák hatalmát Iónia fölött is. A görög hajóhad ugyanis Ázsiának yévén utját Mykalénál, közel Milétoshoz, találkozott a perzsa hajóhaddal. A perzsa tengernagy nem akart tengeri ütközetbe bocsátkozni. Partra szállította katonáit, a hajókat is partra vonatta, maga pedig seregestül egyesült egy szárazföldi hadcsapattal. A görögök, — köztük tulsúlyban az athéni-ek voltak, — egyaránt készek valának vizen vagy szárazon megküzdeni. Megtámadták az ellenséget a parton, és nemcsak hogy tökéletes győzelmet arattak, hanem fölgyújtották és megsemmisítették a perzsa hajóhadat is. Az iónok is, a kik be voltak osztva a perzsa hadseregbe, a csata folyamán átpártoltak a görögökhöz. Ez a nap volt Iónia felszabadulásának a napja.

32. Mi mentette meg Görögországot? — Ime a perzsákat, a kik oly nagy birodalmat alapítottak fegyvererővel, a kis Görögországnak egy kis része teljesen megverte. Meg kell engednünk, hogy ezen fényes eredmény sok tekintetben a perzsa hadvezérek ügyetlenségének köszönhető, és hogy sok dolog történt, a mi épen nem válik Görögország becsületére. Néhány állam igen hamar alávetette magát Xerxesnek, mások mindjárt kezdetben pártjára állottak, sőt még az olyanokban is, a melyek a legbátrabban harczoltak, volt mindig egy párt, a mely kész volt meghódolni a perzsáknak. Általában a görögök igen sokat gondolkoztak magukról, de igen keveset törődtek a haza közös ügyével. Spárta, ámbár ő volt az, a ki Plataiánál megadta a végcsapást, mint Görögország vezérállama nagyon halogató és megbizhatatlan volt. Azonban alig van állam, a mely nagyobb bátorságot, kitartást

és elhatározást tanúsíthatna, mint Athén tanusított a háború kezdetétől egész bevégeztéig. Athén erős akaratának köszönhető tehát első sorban, aztán meg a peloponnésosi államok hagyományos szokásának, hogy mindnyájan egyesültek Spárta vezérlete alatt, az az eredmény, hogy az európai Görögországot nem lehetett olyan könnyedén meghódítani, mint Ióniát.

V. FEJEZET.

Athén uralma és a peloponnésosi háboru.

1. Athént és a Piraieust fallal veszik körül. —

A plataiai ütközet után Athén lakói visszatértek elpusztult tűzhelyeikhez és másodsor is felépítették a várost. Themistoklés azonban azt tanácsolta nekik, hogy a régi falak helyébe emeljenek újakat és sokkal tágasabbakat, úgy hogy háboru esetén a körüllakó népség odamenekülhessen minden ingó vagyonával egyetemben. A szomszéd városok, különösen Aigina és Korinthos irigyelték Athén nagy hatalmát, és a midőn tudomásukra jutott Themistoklés terve, fölizgatták Spártát, hogy lépjen közbe és akadályozza meg a falak fölépítését. De Themistoklés esellel kivitte, hogy a spártaiak nem tettek semmit, míg csak a falak oly magasak nem valának, hogy védelmezni lehetett azokat. Most meg már későn volt közbelépni, és a spártaiaknak nem maradt egyéb hátra, mint eltitkolni haragjukat. Athén falai elkészültek, és még sokkal erősebbet építettek a Piraieus körül.

2. Pausanias. — A mykaléi ütközet fölszabadította ugyan Ióniát, de még sok helyet Kis-Ázsia partjain és Thráciában a perzsák tartottak birtokukban. Ezek legnevezetesebbike Byzantion, a mai Konstantinápoly volt. A míg Byzantion a perzsák birtokában volt, kikötőjéből mindig küldhettek ki hajókat a görög hajósok ellen, sőt Európát is igen könnyen megtámadhatták. Ezért a görögök Pausanias vezérlete alatt a várost ostrom alá fogták, bevették és Xerxes néhány rokonát is elfogták. Pausanias most egy áruló tervet

készített. A plataiai elfoglalt táborban és Byzantionban alkalma volt látni a perzsa urak fényes életmódját, és minél többet hallott Perzsiáról, mind jobban meggyőződött, milyen csekély és jelentéktelen Spárta egész Görögországgal együtt egy nagy s gazdag keleti birodalomhoz képest. Elégedetlenné lett helyzetével, és azt hitte, hogy ő maga is olyan hatalmas fejedelem lehetne, mint egy keleti király. Azért Byzantion bevételekor bántatlanul elbocsátotta Xerxes rokonait, és egy levelet intézett hozzá, melyben leányát nőül kérte és megígérté, hogy egész Görögországot perzsa hatalom alá keríti. Egész perzsa satrapa módjára kezdett élni; perzsa fényűzést folytatott, és sértegette a görögöket, a kik alája voltak rendelve. Ezen árulásnak híre jutott Spártába, a mire Pausaniást visszahívták. Ezenfelül a flottán katonáskodó iónok, a kiket Pausaniás kihívó magaviseletével különösen megsértett, felszólították az athéni vezéreket, hogy álljanak a had élére Spárta helyébe. Az athéniak csakugyan úgy cselekedtek, és mikor Pausaniás utódja megérkezett Spártából, azon vette magát észre, hogy senki sem engedelmeskedik neki, és visszatért hazájába.

3. A délosi szövetség. (447-ben Kr. e.) A perzsa hadjáratok tartama alatt Spárta volt minden államtól Görögország fejének elismerve, de ezentúl két szövetség alakult Spártával és Athénnel élükön. A peloponnésosi államok még mindig Spártát követték, a szigetek ellenben és néhány tengerparti város Kis-Ázsiában meg Thrácia Athén pártjára állott. Ezt a szövetséget a délosi szövetségnek nevezték, mivel képviselői Apollon templomában tartották gyűléseiket és itt volt a szövetségi pénztár is. A szövetség célja volt a perzsákat az aegaei tengerből kiűzni. Minden város évenként bizonyos számú teljesen felszerelt hadihajót szolgáltatott, vagy megfelelő összeg pénzt fizetett. A férfiú, a kit a járulék nagyságának meghatározására megválasztottak, Aristeidés, az igazságos volt, akkortájt az athéni hajóhad fővezére. Nagy különbség volt minden tekintetben a spártai és athéni szövetség között. Spárta szövetségesei szárazföldi csapatokat szolgáltattak, az Athénnel szövetkezett államok pedig hadi-

hajókat, és míg Spárta mindenütt az olygarchiát pártolta, Athén a demokraciát terjesztette. Azért is nem ritkán megtörtént, hogy egy és ugyanazon városban a nemesség Spártát pártolta, a köznép pedig Athénnel rokonszenvezett. Legnagyobb hibája a délosi szövetségnek az volt, hogy megengedve, hogy a szövetséges államok szabad választásuk szerint pénzben rótták le kötelezettségüket, a helyett, hogy hajókat és katonákat állítottak volna. Ennek aztán az lón a következménye, hogy az olyan államok közül is sokan, a kik azelőtt hajókat és katonákat szolgáltattak, később inkább a megfelelő összeget fizették, hogy kikerüljék a hadi szolgálat veszedelmét és kényelmetlenségét. Így azután szövetségeseik helyett idővel alattvalói levének Athénnek. Mert a míg meg voltak hajók, módjukban állt védelmezni magukat, ha Athén bántalmazni találta őket; de pénzt küldvén hajók helyett, megszűnt részükről minden ellenőrzés Athén fölött, mert a pénzt úgy tekintették, mint Athénnek járó köteles adót, és nem a szövetség közös tulajdonának. Idővel megszűnt a képviselők rendes gyűlésezése is, a kincstárt Delosból Athénbe tették át (459-ben Kr. e.), és a befizetett összeg nagy részét az athéniiek maguknak tartották díj fejében a közös ügyek vezetéseért, és városuk szépítésére fordították. Ez a fordulat csak lassanként ment végbe; kezdetben a kisebb államoknak nem volt okuk panaszkodni Athénre. A háborút folytatták Perzsia ellen; azon helyeket az aegaei tengerben, melyek még a perzsák birtokában voltak, egyiket a másik után mind visszafoglalták, és 466-ban Kr. e. Kimon, az athéni hadvezér kétszeres, egy tengeri és szárazföldi győzelmet aratott a perzsákon az Eurymedon folyó torkolatánál, Kis-Ázsia déli partvidékén. Ám az elégedetlenség első jele ugyancsak abban az évben nyilvánult Athén ellen: Naxos elvált a szövetségtől, és erőszakkal kellett őt oda visszatérlni.

4. Pausanias. — Pausaniast, megérkezvén Spártába, árulás miatt bevádolták, de nem ítélték el. Visszatért tehát Kis-Ázsiába és azon volt, hogy ott néhány görög várost megnyerjen tervének. Erre a spártaiak újra hazahívták. Most ő a helotákkal czimboráskodott, hogy segítségükkel megdöntse

a spártai kormányt. Végül az ephorok kihallgatták egy beszélgetését egyik rabszolgájával és ez meggyőzte őket árulásáról. Pausanias egy templomba menekült és ott éhen halt. (Kr. e. 467.)

5. Themistoklés. — Az ephorok fölfedezték, hogy Themistoklésnek is köze volt az árulásban. Minden kitünő szellemi tulajdonsága mellett Themistoklésnek nagyon kevés becsületérzése volt. Soha sem kérdezte, vajjon igazságosak-e cselekedetei, csak ha céljainak megfeleltek. A háboru bevégeztével is nagy hatalmát arra használta fel, hogy pénzt csikarjon ki a kisebb államoktól. Igazságtalansága és hetykélkedése gyűlöletesekké tették őt az athéniak előtt is, a miért 471-ben Kr. e. ostrakismos utján száműzték; kénytelen volt Argosba menekülni. Tudomására jutván, hogy fölfedezték részvételét Pausanias árulásában, megfuttott innen is, és sok hánykódás után végre Susába, a perzsa birodalom fővárosába érkezett. Ezen időtájban halt meg Xerxes, és fia Artaxerxes követte a trónon. Themistoklés egy levelet írt Artaxerxesnek, melyben elmondja, hogy nincs ugyan talán senki, a ki nagyobb károkat okozott volna Perzsiának, mint ő, de viszont a lehető legnagyobb szolgálatokat is képes tenni. A király örömmel fogadta őt és igen nagy vagyonnal ajándékozta meg. Várni lehetett, hogy Themistoklés, a kinek eddig minden terve sikerült, képes lesz Görögországot Perzsia számára meghódítani, de meghalt a nélkül, hogy megkisérlette volna. Meghalt száműzetésben, mint perzsa zsoldos, mert többre becsülte a pénzt az igazságnál, és a hatalmat a hazaszeretetnél. Azonban soha kis államot férfiu nem tett oly nagygyá, mint a mily nagygyá tette Themistoklés Athént.

6. Pártoskodások Athénben. — Mikor az athéniak elhagyták városukat, minden harczképes férfiu, volt legyen gazdag vagy szegény, a salamiszi flottán katonáskodott. Egyenlő része volt tehát a köznépnek is a kivított nagy győzedelemben; tekintetbe vévén tehát azt, hogy ők is annyit szenvedtek Athénéért, mint a gazdagok, azt követelték, hogy az állam kormányzásában is nagyobb befolyást engedjenek meg

nekik, mint a minővel eddig bírtak. Aristeidés a gazdagok és nemesek pártjának vezére volt, mely a régi jó szokásokat akarta minden áron megtartani; de midőn látta, hogy nem lehet kikerülni az alkotmány megváltoztatását, ő maga indítványozta azt, hogy a népnek a lehető legkevesebb része legyen benne. Ez időtől fogva a legszegényebb polgár is választható volt az archonságra és más hivatalra, és Athén most lett csak igazán demokratikus állammá. Aristeidés halála után a nemesek pártvezére Kimon, Miltiadés fia lett, ki különben is kitünő hadvezér és talpig becsületes ember volt. Ő és különösen követői jó barátságban éltek Spártával és azt kívánták, hogy Athén és Spárta egyesüljenek egy Perzsia ellen viselő háborura.

7. Periklés. — Az ellenpártnak vezére Periklés, az Alkmainidák nemzetségéből származó nemes volt. Periklésnek az volt a meggyőződése, hogy a perzsa háboruk kezdetétől fogva oly annyira megváltozott minden Athénben, hogy a mi helyes kormányforma volt még néhány évvel ezelőtt, az semmiképp sem felel meg a mostani viszonyoknak. Akkor még Athén egy kis igénytelen város volt. Polgárai legnagyobb részt szegény földművelők voltak, a kik csak néha-néha, alkalom adtán néztek be a városba, és szivesen átengédtek a kormányzást a gazdagoknak, ha csak aratásukat megmenthették az uzsorások karmai közül. Most pedig Athén nagy kereskedő várossá lett; egy új városrész épült a tengerparton, a mely tömve volt vállalkozó és fortélyos kalmárokkal; kereskedő hajói találhatók valának minden görög kikötőben; hajóhada a világ leghatalmasabbjának bizonyult; feje volt egy szövetségnek, a mely elterjedt az egész aegaci tengeren. Athén uralkodó várossá lőn, és Periklés azon véleményben volt, hogy polgárait képesíteni kell rá, hogy mind magukon, mind birodalmuk felett uralkodni is tudjanak. Úgy vélekedett, hogy műveltté és józanná kell tenni a legutolsó polgárt is, az által, hogy részt vesznek a népgyűléseken; mindnyáját bevezetni a nyilvános életbe az által, hogy mint esküdtek működnek a bűnügyekben, szóval hozzá kell szoktatni őket, hogy

kiki tényleges részt vegyen az állam életében. Azt hitte ugyanis, hogy a polgárok összesége, ha bölcs államférfiu vezetése alatt állana, jobban meg tudná ítélni, mi válik a város javára, mint a csekély számú előkelők és gazdagok. Nem bizott hozzá, hogy a nemesség csakugyan megkivánja tartani Athént mostani nagyságában, vagy ha akarná, meg is tudná azt tenni. Az ő előszeretetüket a régi iránt hátramaradásnak és nem haladásnak tekintette, és Spárta iránt való rokonszenvük veszélyesnek tűnt föl neki Athénre. Világosan látta, hogy Spárta mindig irigy ellensége lesz Athénnek, és ámbár nem kívánt háborút támasztani, tudta, hogy Kimon igyekvése, jó viszonyban élni Spártával, sikertelen lesz. Azért Athént lehetőleg elő akarta készíteni, hogy elég erős legyen, ha majd az elkerülhetetlen háboru ki fog törni.

8. Változások Athénben. — Eleinte Kimon pártja volt tulsúlyban. 462. körül Kr. e. földrengés volt Spártában, és a heloták föllázadtak. Spárta nagy veszedelemben volt, és segítségért Athénhez folyamodott. Kimon rábirta a népet, hogy vezetése alatt egy nagy sereget küldjenek Spárta megsegélésére. De rövid idő mulva a spártaiak gyanakodván, hogy az athéniek el akarják őket árulni, a sereget visszaküldték. Ez a sértés iszonyuan felbőszítette az áthénieket Spárta ellen. Kimon, a ki Spárta barátja volt, elveszítette minden befolyását, és Periklés pártja mindenben győzelmet aratott. Az Areopagost, a melyben a nemesek tulsúlyban voltak, megfosztották ama jogától, hogy eltilthatja a neki meg nem felelő új törvényeket, és hogy közbenjárhat az egyes polgároknál, és egy új törvényt hoztak, a melynek értelmében a polgárok rendes fizetést huztak a népgyűlésen és az esküdtek székében való részvételükért, hogy a szegényebb polgárok is részt vehessenek a közügyek vezetésében, és így azután Athént tényleg az összes polgárság kormányozhassa. A szövetséget Spártával fölbontották és Argoszsal, Spárta ellenségével léptek szövetségre. Magát Kimont száműzték (459-ben Kr. e.).

9. Háboruskodás. — Az athéniék Megarával is szövetségre léptek, minthogy a megarai hegységben könnyebben útját lehetett állani a Peloponnésosból jövő támadó hadseregeknek. Viszont meg Korinthos és Aigina is háborut üzentek Athénnek. Az athéniék győztek egy tengeri csatában és ostrom alá fogták Aiginát. Ugyanekkor Egyiptomban is harczoltak a perzsák ellen. A korinthosbeliek tudván, hogy az athéneiek minden oldalról el vannak foglalva, betörték Megarába (458-ban Kr. e.) A »gyermek^{ek} és aggok,[»] azaz a honlévő polgárok, a kik vagy fiatalságuk vagy öregségük miatt nem vehettek részt a hadjáratban, Athénből ellenük mentek és teljesen megverték őket. Még meg van egy töredéke a föliratnak, a mely azon athéni polgárok neveit tartalmazta, a kik ez évben valamely csatában elestek. Ebben az esztendőben egyszerre harczoltak Kypros szigetén, Egyiptomban, Fönicizában, Megarában, Aigina ellen és a Peloponnésos partjain. A perzsákon kivivott győzelmeik adták meg nekik ama csodálatos bátorságot és vállalkozó merészséget. Érezték, hogy nincs semmi, a mi kivihetetlen volna nekik.

10. Boiotia. — Boiotiának legnagyobb része egy szövetség volt, élén Thébai városával. Plataia mindig azon volt, hogy megszabaduljon e szövetségtől. Ez végre sikerült neki, a midőn Athénnel szövetségre lépett. Egyéb okokhoz ez is hozzájárult, hogy Thébai Athénnek legelkeseredettebb ellensége legyen. Thébaiban az oligarchia uralkodott; csak úgy tarthatta tehát együtt a szövetséget, ha a többi városokban is meghonosítja az oligarchiai kormányformát. Hogy legyen mire támaszkodnia Thébainak e törekvésében, Spárta egy segédsereget küldött Boiotiába (457-ben Kr. e.); az athéni oligarchia is föl akarván használni a jó alkalmat, titkos alkudozásba lépett a spártaiakkal. Boiotiából való visszatértükben a spártaiak váratlanul kézre kerítenék Athént, és az uralmat átadnák a nemeseknek; ez volt a tervük. De Athénben fölfödözték az összeesküvést és csapatokat küldöttek a spártaiak fogadására. Tanagránál meg is ütköztek egymással, és bár megverettek az athéniék, a spártaiak még se mertek

bevonulni a városba. Két hónapra rá az athéniek benyomultak Boiotiába, megverték a thébaibelieket, és megbuktatván mindenütt az oligarchiát, helyébe a demokratiát hozták be. Ezek a demokratiák tényleg alattvalói voltak Athénnek. Hasonlóképen álltak az ügyek Phokisban és Lokrisban, úgy hogy Athén uralma most egész a Thermopylaiig terjedt. 455-ben Aiginát is elfoglalták és adófizetésre szorították.

11. A hosszú bástyák. — Most két párhuzamos bástyát építettek a várostól egész a Piraieusig, több mint négy mértföldnyi hosszúságban, egymástól kétszáz ölnyi távolságban. Ezek a bástyák rendkívül emelték Athén hatalmát, minthogy szárazföldről nem lehetett bekeríteni, még kevésbé kiéhezetni. A míg ezek a bástyák nem voltak bevéve, az út Athén és a Piraieus között biztosítva volt, és az athéniek, a míg hatalmuk a tengeren végkép meg nem volt törve, a Piraieuson át mindig szerezhettek eleséget, bármily erős szárazföldi sereg tartá is őket körülzárva. Midőn 452-ben Kr. e. öt évre fegyverszünetet kötött Spártával, Athén hatalmának tetőpontján állott. De 447-ben azok a boiotiai nemesek, a kiket Athén illető városaikból elűzött, ismét visszanyerték hatalmukat, és megverték az athéni hadsereget Koroneánál. Ennek következtében elvesztették minden befolyásukat Boiotiában, Lokris és Phokisban, és ugyanekkor Euboiá és Megara is fölláadtak. Az öt évi fegyverszünet is végére járt, és a spártaiak betörték Attikába. Athén nagy veszedelemben volt, de megmentette Periklés, a ki megvesztegetéssel rábirta a spártai hadvezéreket, hogy visszavonuljanak, Euboiát meg leigázta. Spártával harmincz évre békét kötött (445-ben Kr. e.) azon feltétellel, hogy Athén föladta minden igényeit a szárazföldi tartományokra nézve, úgy hogy alattvalói és szövetségesei immár csupa tengeri tartományok voltak. Ugyanezen időtájban a perzsa háború is véget ért.

12. Athén Periklés alatt. — A következő tiz évben Periklés, a stratégos hivatalát kezelvén, egyedül kormányzott Athénben. Ő nem hágtá át a törvényeket, mint va-

lami tyrannos, nem is nyult erőszakos eszközökhöz, hogy a népet engedelmisségben tartsa, hanem mint egyszerű polgár uralkodott egyedül ékesszólása és bölcsességé, különösen pedig nemes jelleme által. Helytelenül cselekedett, kétségkívül, a midőn Athén szövetségeseivel úgy bánt, mint alattvalókkal, valamint midőn a népnek részvételét a nyilvános ügyekben megfizette; tévedett abban is, midőn azt hitte, hogy a nép mindig szivesebben követi egy bölcs vezérét, mint a botort; de soha senki oly nagylelkűen, oly önzetlenül nem szolgálta hazáját, mint ő. Ezért, valamint nagy bölcseségeért, nagy sikereiért, de még inkább ama nagyszerű tervéért, hogy minden athéni polgárt a műveltség és józan-ság bizonyos fokára akart emelni, őt tartják Görögország legkitünőbb államférfiának. Politikai iránya sok tekintetben örökké korszerű lesz. Hazánk és minden szabad országnak a legkitünőbb férfiai ugyanugy éreznek a nép iránt ma, mint ő érezett egykoron Miként Periklés, ők is azt kívánják, hogy az egész népnek, gazdagnak, szegénynek egyaránt, része legyen a közigazgatásban, és ők is meg vannak győződve, hogy az államnak a jóléte első sorban a nép műveltségétől függ. A módok, melyeket Periklés a nép műveltségének előmozdítására alkalmazott, különbözők valának a mieinkéitől. Nem volt iskolázás, sem szabad egyesülés; a mi nem is igen felelt volna meg a görög ember izlésének. De ő megszerettette az athéniekkel a tudományokat, a költészetet és művészetet; ez a kincsük megmaradt, midőn már katonai hatalmuk teljesen meg volt törve, és vele összehasonlíthatatlanul nagyobb szolgálatot tett Athén az emberiségnek, mint katonai dicsőségével. Nem szorította a népet könyvek tanulására, — különben is igen kevesen tanultak az időben könyvekből, — hanem az által, hogy mindnyájának tevékeny részt juttatott a nyilvános életben, igénybe vette minden tehetségüket, és nemesítette izlésüket a fény és nemes pompa által, melyet oly ünnepeknél, a melyeken az egész nép résztvett, mint az áldozatoknál és a nyilvános népünnepeknél, kifejtett. Vezetése alatt a templomok és az istenek szobrai nemes pompában, nyugodt és méltóságos egyszerűségben készültek. A

nyilvános épületekre festményeket festetett, melyek vagy valamely istennek Athén érdekében véghezvitt tettét, vagy Athén történetének egy nevezetes részletét ábrázolták. A nagy költők színművei egy e célra épült nagy, fedetlen épületben nyilvánosan előadattak az állam költségén. A szomorú darabok, az úgynevezett tragoediák, a hősök életéből vett valami szomorú eseményt tárgyaltak; a vígok, — ezek komoediáknak nevezettek, — igen gyakran a jelen viszonyokra utaltak. Ezek a színművek nemcsak mulattatták a népet, és következképp visszatartották az aljas és nemtelen szórakozásoktól, hanem gondolkozni is megtanították, mint akár egy jó olvasmány. Az első nagy tragikus költő Aischylos volt, a ki a marathóni ütközetben is részt vett. Az ő művei nagyon ünnepélyesek; nagyon kevés bennök a jellemzés, és személyei nagyon is méltóságos hangon beszélnek. A következő, Sophoklés, már több cselekvést hozott a színpadra, személyei cselekvéseikben és beszédjükben már inkább megközelítik a valót. Utána Euripidés lépett föl; ez volt mind a három közt a legérzelgősebb. A legnagyobb vigjáték-író Aristophanés volt, a kinek a művei még ma napság is nagyon mulattatók. Nem tetszettek neki az Athénben végbement változások, és kigúnyolta az újdonsült államférfiakat. A természet tudománya szintén megindult Athénben. Egy ideig Ióniában székelt, de Athén nem sokára a legnevezetesebb görög férfiak találkozó helye lett. Különben az athéni ember rendszeren nem volt barátja a természettudománynak. Egy ión ember Anaxagoras, Periklés barátja és tanítója, csak ügygyel bajjal kerülhette ki a megköveztetést, mert azt állította, hogy a nap, valamint a föld kövekből áll. A tudományos kutatás, mint ezekből látható, még csak gyermekkorát élte Athénben, és a nép még babonás volt, de a Perikléskorabeli költészet és művészet örök időkre fényes példányképe marad az emberiségnek.

13. Miben különbözött Athén Spártától? — Míg Periklés fölékesíté Athént, Spárta egy nagy falu maradt, nyilvános épületek nélkül, és az athéni és spártai ember életmódja is ugyanazon arányban különbözött egymástól, mint

városuk külalakja. Az athéni ember élete változatos volt, a gyors és vállalkozó szellem természetévé vált. A spártaiakat ellenben a durva katonai élet és ó-divatos szokásai tartották lenyűgözve. Kevés műveltségük volt, nem is igen tördtek egyébbel, csak hogy jó és kitartó katonák legyenek.

14. A peloponnésosi háboru. — 431-ben Kr. e. kiütött a háboru Athén és a peloponnésosi szövetség között, és 27 évi tartam után Athén bukásával végződött. Keletkezésének oka a Korinthos és Kerkyra között kiütött viszálykodás volt, a melyben Athén Kerkyra pártját fogta. Spártában egy congressus ült össze; Korinthos és más államok bevádolták Athént, és a háboru el lön határozva. Igazi oka az volt, hogy Spárta és szövetségesei irigyelték Athén nagy hatalmát. Ezen háboruban sokkal több görög állam vett részt, mint valaha egy vállalatban. Az olyan államok is, a melyek a perzsa háboruk alatt semlegesek maradtak, most vagy az egyik, vagy a másik párton harcoltak. Spártában az oligarchia uralkodott, barátja volt tehát az előkelőknek mindenütt, Athén demokrata és a nép barátja volt, úgy hogy ez a háboru sok tekintetben a két osztály háboruja lett, és nem egyszer megtörtént, hogy ugyanazon egy városban az előkelők és a nép egymást gyilkolták, az egyik fél Spártát, a másik Athént pártolván.

15. Athén és Spárta hadi ereje. — A hadjárat kezdetén Spárta pártján volt az egész Peloponnesos, kivéve Argost és Achaiát, továbbá Thébai a boiotiai szövetséggel, azonkívül Phokis, Lokris és a tőlük nyugotra fekvő tartományok. A szárazon nagyon hatalmasok voltak, de egyedül Korinthosnak volt köztük erős hajóhada. Később még, mint látnifogjuk, a hatalmas Syrakusai is Spártát segítette hatalmas hajóhadával. Viszont Athén pártján volt majd minden sziget az ión tengerben, néhány ión tengerparti város, meg Kerkyra és még néhány állam nyugoti Görögországban. Azonfölül az athéniek még szövetségre léptek Sitalkés-szel, egy bárbár királyal Thrácia belsejében. Athén sokkal erősebb volt a tengeren, mint Spárta, ez ellenben sokkal hatalmasabb szá-

razföldi hadsereggel rendelkezett. Athénnek másrészt töltött kincstára és rendes jövedelmei voltak, míg a spártai ligának nem volt pénze. Az athénieknek különben is meg volt az az előnyük, hogy ők el voltak készülve minden eshetőségre, és alkalmazkodtak a viszonyokhoz, míg a spártaiak lombozóak voltak az elhatározásban, és nem igen változtattak hagyományos módjukon. Viszont Spártának rendkívül nagy hasznára vált, hogy szövetségeseit a meggyőződés vezette táborába, míg sokan Athén ügynevezett szövetségesei közül inkább alattvalói voltak, és mindenütt, bár a nép mindig pártját fogta, a nemesség csak a kedvező alkalmat leste, hogy nyíltan felléphessen Spárta érdekében. A spártaiak azt híresztelték, hogy ők háborút indítottak, hogy megtörjék Athén zsarnokságát, és visszaállítsák a szabadságot egész Görögországban.

16. Periklés és Spárta tervei. — Minthogy Spárta a szárazon, Athén meg a tengeren volt hatalmasabb, Periklés azt tanácsolta polgártársainak, hogy soha se bocsátkozzanak ütközetbe a spártai hadsereggel, és ha megtámadnák ezek Attikát, vonuljanak vissza bástyáik mögé, és engedjék az országot szabadon pusztítani. Az athéniak a tengeren könnyen beszerezhették a szükséges élelmi szereket, úgy hogy a vetések elpusztítása rájuk nézve nem volt valami nagy fontossága; ők meg nagyobb károkat okozhattak az ellenségnek, ha gyors és váratlan tengeri támadásokat intéztek a Peloponnésos egyes tengerparti városai ellen. Ily módon akarta Periklés a háborút folytatni, és figyelmeztette az athéniakat, hogy elégedjenek meg a szigetek birtokával, és ne kívánczozzanak nagyobb hódításokat tenni a szárazon. A spártaiaknak meg az volt a tervük, hogy évenkénti pusztításaikkal kimerítik az athéniakat, és megfosztják őket pénzforrásaiktól, — fölláztván ellenük az adófizető szövetségeseket.

17. Betörés Attikába. Halálvész. — 431-ben Kr. e. a nyár folytán a spártaiak betörték Attikába, elpusztították a vetéseket, de nyílt csatában nem ütköztek meg. A következő évben ismételték betörésüket. Ekkor az Athén

falai közt összezsufolt nép között halálvész ütött ki, a melynek igen sokan estek áldozatul. Athén ereje csak ideiglenesen volt megtörve, de annyi bizonyos, hogy ez a halálvész befolyással volt Athén egész jövőjére, mert elvesztek benne sokan Periklés tanítványai közül, a kik halála után ugyanazon bölcs irányban vezették volna az állam ügyeit, mint nagy mesterüktől tanulták. A spártaiak a következő öt évben még három behohanást intéztek Attikába.

18. Periklés halála. — Periklés maga meghalt 429-ben Kr. e. Kevéssel halála előtt ellene fordultak az athéniak, és igazságtalanul birság fizetésére ítélték, de csakhamar megbánták tettüket, és ismét visszahelyezték az államügyek élére. Halála után nem találkozott méltó utódja Athénben. Demagógok, (*δημαγωγός = δήμος = nép + αγωγή = vezető*) alapos ismereteket nélkülöző férfiak csaptak föl a nép vezetőinek, és hatásos szónoklataikkal föntartották hatalmukat. Periklés nem egyszer ellenkezett a néppel, és bátran megmondta neki véleményét, ha hibázott. A demagógok ellenben a nép kegyétől függtek, és mindig ennek szájja ize után beszéltek. Fejük Kleon, egy cserzővarga volt. A nemeseknek viszont saját egyesületeik voltak, avval a czéllal, hogy magukhoz ragadják a hatalmat, és a demagógok természetesen ellenségei voltak ezen nemesi egyesületeknek.

19 Plataia ostroma (429—427. Kr. e.) — A háború harmadik évében Archidamas, spártai király Pausanias esküjének ellenére, ostrom alá fogta Plataiát egy nagy hadsereggel, mert Plataia mindig ellenállt Thébai uralomvágyának és Athénnel lépett szövetségre. A várórség egyedül 400 plataiai és 80 athéni emberből állott, de oly kitűnően védelmezték magukat, hogy Archidamas föladván minden reménységet a várat ostrommal bevehetni, egy kettős bástyát építtetett körül, hogy éhséggel kényszerítse az őrséget megadásra. A midőn az ostrom már több, mint egy évig tartott, és az eleség is fogytán volt, az őrség egy része elhatározta, hogy utat tör magának a spártaiak táborán keresztül. Egy zivataros téli éjszakán kiszöktek a városból és észrevét-

len eljutottak a spártai bástyáig. A magokkal hozott létrák segítségével megmászták a falat, a spártai öröket leszurták, és szerencsésen megmenekültek egynek a kivételével, a ki fogságba jutott. Ez a vakmerő tett még további ellenállásra bírta a benmaradtakat, de végre is elfogyott az eleségük és kénytelenek voltak megadni magukat. A spártaiak, hogy Thébai kedvében járjanak, mindnyájukat megölték, a várost meg földig lerombolták.

20. Phormiön győzelmei. — Nyugoti Görögországban mind Athénnek, mind Spártának voltak szövetségesei. A heloták lázadása után 462-ben Kr. e. az athéniak Naupaktosban, a korinthosói öbölben egy csapat kivándorlott messenait, Spárta legelkeseredettebb ellenségeit telepítették le, és a naupaktosi kikötő birtoka képessé tette az athéniakat arra, hogy ezekben a yizekben is egy nagy hajóhadat tarthattak. Távolabb nyugotra, Akarnania Athénnel, Ambrakia Spártával volt szövetségben. A spártaiak Akarnaniát tengeren és szárazon egyszerre megtámadták. A szárazföldi támadás nem sikerült, és Phormiön az athéni flotta vezére Naupaktosban két elhatározó ütközetben megverte a peloponnésosi hajóhadat. Az első ütközetben Phormiön husz hajóval megverte az ellenség 47 hajóból álló hadát, a másodikban meg a peloponnésosiaknak 77 hajójuk volt, Phormiönnek meg csak 20, mint első ízben. Az első ütközetet Phormiön villámgyors mozdulataival nyerte meg. Maga kitűnő tengernagy volt, és az athéni hajók is oly ügyesen be voltak tanítva, hogy oly műveleteket vittek véghez, amikről a peloponnésosbelieknek még csak fogalmuk sem volt. A második ütközetben az ellenség Phormiönt a parthoz igyekezett szorítani hajóhadával, a hol térszűke miatt nem igen nagy hasznát vehette. Kilencz hajóját csakugyan sikerült elvágniok és megverniök, de a többi tizenegy szerencsésen visszavonult a naupaktosi kikötőbe. Egyszerre csak kitörnek a diadalmas ellenségre, körül fogják, egyik osztályt a másik után megverik, hatot az ellenség hajókból elfognak és megmentik még saját hajóikat is, a melyek a kilencz közül a csata kezdetén fogságba kerültek. (429-ben Kr. e.).

21. **Fölkelés Mytilénében.** — 428-ban Kr. e. Lesbos szigete, fővárosával Mytilénével fölkelte Athén ellen. Ezek Mytilénét vizen és szárazon körülzárolták, és a spártaiak még mindig halogatták a fölmentő csapatok megküldését. Mytiléné megadta magát, és Kleon rábeszélte az athéniakat, hogy rendeljék el, miszerint minden felnőtt férfi végeztesse ki. Másnap azonban az athéniak megbánták kegyetlenségüket, és ellenrendeletet küldöttek, a mely még elég jókor érkezett, hogy megmentse a mytilénébelieket. Kegyetlenségüknek időközben még is ezer ember esett áldozatul.

22. **Demosthenés.** — A Naupaktosban megtelepült messénabeliek rábeszéltek Demosthenést, egyik athéni tábornagyot, hogy támadja meg szomszédjaikat, az aitolokat, a kikkel ellenséges viszonyban állottak. Demosthenés, különben is nagyon vakmerő és kalandos ember léteére azt reménylette, hogy nemcsak egész Aitoliát keríti majd hatalmába, hanem hódításait keleten annyira ki fogja terjeszthetni, hogy az egész földet, a mely a korinthusi öböltől éjszakra Naupaktos és Athén közt elterül, birtokába ejtheti. De Aitoliában serege átvonulásakor olyan rendkívüli nehézségekre talált, hogy kénytelen volt nagy veszteséggel visszavonulni. Nem sokára azonban alkalma nyílt neki jóvátenni hibáját; mert a midőn a spártaiak és ambrakiabeliek a szárazról ismét megtámadták Akarnaniát, az utóbbiak tőle a görög történelemben páratlan vereséget szenvedtek, oly annyira, hogy a spártaiak is kényszerülve voltak minden hadi műveletet megszüntetni ezen a vidéken. (426-ban Kr. e.).

23. **Sphaktéria.** — Közvetlen ezután Demosthenés elfoglalta és megerősítette Pylos hegyfokát nyugoti Messéniában, hogy innen pusztító támadásokat intézhessen az országba és föllázhathassa a helotákat (425-ben Kr. e.). A spártaiak természetesen ostrom alá fogták Pylost és Sphaktéria szigetére, Pylos közvetlen közelségében, örsereget küldöttek. De egy hatalmas athéni hajóhad érkezett Demosthenés segítségére. Ez a spártai hajókat a parthoz szorította, úgy hogy a Sphaktérián lévő csapatoknak el volt vágva a visszavonulás és mint egy csapdába fogva voltak. Köztük sokan voltak a

legelőkelőbb spártai emberek közül, és lehetetlen volt őket megszabadítani. Oly nagy volt a kétségbeesés e miatt Spárta-ban, hogy az ephorok békét ajánlottak Athénnek, de ezek Kleón indítványára, elfogadhatatlan föltételeket szabtak. Maga Kleón lón kinevezve fővezérnek, és övé volt a dicsőség, hogy a spártaiakat foglyul vitte Athénbe, ámbar a dolog javarészt Demosthenés vitte ki. Megadásuk nagyon megártott a spártaiak katonai hírnevének, mert eddig mindenki azt hitte, hogy a spártai ember inkább meghal, semhogy magát megadja. Nemsokára ezután az athéniak, Nikias vezértük alatt még Kerkyrát is, a Peloponnésos délkeleti partján, elfoglalták. Most kényük-kedvük szerint pusztíthatták a spártai partokat.

24. Zavarok Kerkyrában. — Kerkyrában az előkelők összeesküdtek, hogy megbuktatják a demokrátiát, és fölbontják a szövetséget Athénnel. Legyilkolták a nép vezetőit, és hatalmukba kerítették a fegyvertárakat és tárházakat. De a nép leverte őket, és hét napig tartó véres öldöklésben iszonyu boszut állt a nemeseken. Ötszázan közülök azonban szerencsésen megmenekültek, és egy dombot a városon kívül megerősítettek. A nép az athéniak segítségével az erődítményt ostrom alá fogta, mire a nemesek azon föltétellel, hogy Athénbe küldik őket ügyük megvizsgálása végett, megadták magukat. De az adott szó ellenére, mindnyájukat meggyilkolták. Világos példa ez is arra nézve, mily iszonyu gyűlölség támadt a háboru következtében a görög városokban a nép és nemesség között.

25. Boiotia és Thrácia. — Brasidas.— A Sphaktériánál kivívott siker az athéniakat rendkívül elbizakodottakká tette. Most megint régi szárazföldi hatalmukat, a melyet 457—447-ig (Kr. e.) birtak, akarták visszaállítani, megfélelkezvén Periklés tanácsáról, hogy mondjanak le örökre az elveszett birodalom visszahódításáról. Betörték Boiotiába, (424-ben Kr. e.) de Deliónnál rémítő vereséget szenvedtek. Egyidejüleg ez eseményekkel Brasidas, spártai hadvezér, bevonult Thráciába, és Amphipolist és még több tengerparti várost rábeszélt, hogy szakadjanak el Athén-

től. Brasidas elütő volt az eddigi spártai hadvezérektől. Benne nem volt meg az a szokásos spártai habozás, ő nem ijedt meg az előre nem látott eseményektől. Gyors és merész volt, azonfölül megszerettette magát környezetével, és bizalmat tudott kelteni maga iránt az emberekben. Kitünő szónok volt, a mi spártai embernél nagy ritkaság volt. Szóval és tettel egyaránt oda működött, hogy a thrácziai városokat elvonja Athéntől, és szerencsével. Ez a veszteség a delióni vereséggel egyetemben új, az athéniekre szerencsétlen fordulatot adott a háborunak, a mely ez ideig rájuk nézve kedvezőleg folyt. Kleónt küldték Amphipolis visszafoglalására. Megütközött Brasidással és a csatában mind ő, mind Brasidas elesetek. (422-ben Kr. e.).

26. Nikias békéje. — Kleón volt a háborupárt legbuzgóbb vezére, halálával megint kilátás nyílt a békére. 421. a békét csakugyan megkötötték. A foglyokat kicserélték, valamint visszaadták mindazon helyeket, a melyeket a háborúk folyamán elfoglaltak. Azon városokat azonban, melyek megadták magukat, és nem haderővel foglaltattak el, a spártaiak meghagyták Athén birtokában. Spártának ez a magavisellete rendkívül felbőszítette Korinthost és az érdekelt államokat, úgy hogy vonakodtak a békét elismerni. Viszont az athénieknek nem adták vissza Amphipolist. Ezt a békét Nikias az athéni hadvezér után, a kinek létrejöttében főrésze volt, nevezték el. Spárta nem nyert semmit a háborúval, Athén pedig Amphipolis elvesztét nem tekintve, csak oly hatalmas volt, mint a háboru kezdetén.

27. Alkibiadés. — **Mantinea.** — A békét ellenző párt feje most Alkibiadés volt. Ez egy fiatal, rendkívül ügyes és merész nemes volt, a kinek azonban egyetlen törekvése oda irányult, hogy nagy és fényes szerepet játszassék a világban. Bizva népszerűségében, azzal ámitotta magát, hogy neki minden meg van engedve. Ha kedve kerekedett valamire, végrehajtotta minden tekintet nélkül a fönnálló törvényekre. Majdnem hihetetlen szemtelenséggel hazudozott és csalta a népet, hogy csak megnyerje terveinek. De nagy tehetsége rendkívüli befolyást biztosított neki Athénben, és a

következő eseményekben neki jutott az oroszlánrész. Egy pár állam a Peloponnésoson elégedetlenségében Spárta ellen új szövetséget alakított, élén Argossal. Alkibiadés rábirta az athénieket, hogy lépjenek ők is a szövetségbe, és Athén ismét belekeverte magát a Peloponnésos ügyeibe. A Spártával kötött béke meg volt törve, midőn az athéniek is segítették az argosbelieket Arkadia megtámadásában. Mantineánál találkozott Agissal, a spártai királylyal, a ki egy nagy csatában a szövetségeket teljesen megverte. Az argosi liga fölbomlott és Spárta hatalma és hírneve új fényben ragyogott ismét. (418-ban Kr. e.)

28. Melos. — Melos szigete volt még az egyetlen az aegaei tengerben, a mely nem állott Athén főnhatósága alatt. Az athéniek minden jog nélkül, csak, mert szükségük volt rá, birodalmuk kikerekítése végett, fölszólították a szigetbelieket meghódításra, és midőn ezek vonakodtak, a szigetet elfoglalták, a férfiakat leölték, a nőket és gyermekeket meg rabszolgáknak eladták. (418-ban Kr. e.)

29. A sicíliai hadjárat. — Egyszer már beleavatkoztak az athéniek a sicíliai görög városok ügyeibe, azért 416-ban Kr. e. Egesta segítségül hívta őket Syrakusai ellen. Alkibiadés új birtokok megszerzésének reményével Siciliában fölligatta a polgárokat; hiában küzdött Nikias az ilyen kalandos hódító tervek ellenébe. Elhatározták, hogy egy nagy hadsereget indítanak meg Sicília ellen, és Nikiast, Alkibiadést és Lamachost kinevezték az expedíció fővezéreinek. Periklés halála óta Nikias volt Athén legnépszerűbb polgára. Nemes és rengeteg gazdag ember volt, de hiven szolgálta a nép ügyét. Valamennyi között ő pártolta legjobban Periklés bölcs tanácsait a hadviselés módját illetőleg, és minden vakmerő tervnek ellenállt. Igazságos és istenfélő volt, csak hogy az akkori vallásosság igen sok babonával volt összekapcsolva, és Nikiás istenfélelme is, mint látni fogjuk, végzetes következményeket vont maga után. Ő már többszörösen vezérkedett, igazán bátor ember volt, és szerencsésen is működött mind ez ideig. De ámbár kisebb vállalatokban ki is tűnt, a nagyfontosságú vezérszerepre, a melyet most reáruháztak,

nem volt alkalmas. Nagyon is óvatos és határozatlan volt. Az időt gyakran elharácsolta semmivel, még pedig olyan alkalommal, a midőn egy percznyi veszteség is döntő befolyással volt. A harmadik hadvezér, Lamachos jó katona volt ugyan, de olyan szegény, hogy senki sem akarta tanácsait meghallgatni.

30. A Hermés szobrok megcsonkítása. — Athén minden utcájában föl volt állítva Hermésnek, az athéni demokratia védistenének a szobra. Egy szép reggelen, röviddel az expedició elindulására szánt nap előtt, az athéniak csak azt veszik észre, hogy a nevezett szobrok mind meg vannak csonkítva. Iszonyu fölháborodás támadt az egész városban, mert a tett nemcsak az istennek vakmerő megsértése volt, hanem merényletnek tekintették a demokratia ellen. Egyebek közt a büntetben való részvétellel Alkibiadést is gyanúsították. Ő kérte a népet, hogy ítélje meg ügyét, mielőtt még a hadsereg elindul, de ellenségeinek sikerült a vizsgálatot elhalasztani, hogy annál nagyobb sikerrel működhessenek el a távollétében.

31. Az expedició. — A 415. év július havában megindult a 100 három-evezősből álló flotta Syrakusai ellen. Kerkyránál csatlakozott hozzá a szövetségesek hadereje, úgy hogy az egész hadsereg 135 három-evezős és 500 teherhordó hajóból állott. A földélzeten 5,000 nehéz fegyveres volt, ide nem számítva a parittyásokat és könnyű fegyvereseket. Lamachos azt tanácsolta, hogy támadják meg rögtön Syrakusait, mielőtt még a védelemre kellőleg elkészülhetett volna, de a hadvezérek e helyett a sicíliai városokat bejárták szövetségeseket toborzani. Ekközben Alkibiadést hazahívták, hogy védje magát egy újabb szentségségtörés vádjá ellen. Ő azonban Spártába menekült és Athén legelkeseredettebb ellensége lön. Az ősz eltelt semmivel, és Nikias tétlenül állt az egész télen át hajóhadával Naxosnál (Siciliában). A syrakusai beliek időközben megerősítették városukat, és Görögországba küldöttek segítségért. Tekintettel arra, hogy mit mivel Brasidas Thráczában, csak arra kérték a spártaiakat, hogy küldjenek nekik egy spártai embert, a kire a fővezérséget bízassák. Alkibiadés, a ki most Spártában tar-

tózkodott, Athén ellen való gyűlölségből rábeszélte a spártaiakat, hogy feleljenek meg a syrakusaibelick kérésének.

32. Az ostrom. — Syrakusai Sicilia legnagyobb és leghatalmasabb városa volt. A tengerparton feküdt, mögötte messze elterülő fősikkal. A mióta Nikias halogatása folytán sikerült nekik erődítményeiket fölépíteni, nem volt semmi kilátás arra, hogy a várost ostrommal bevehetni, egyedül az a reménységük maradt meg az athénieknek, hogy kiéheztetik, elvágván tengeren és szárazon a közlekedést. Azért a 414. év (Kr. e.) tavaszán egy kettős falat emeltek a szárazföldi oldalon Syrakusai körül, és annyira haladtak már munkájukban, hogy a várost elveszettnek lehetett tekinteni. Egyidejűleg a flotta a tenger felől tartá körülzárva a várost. De nemsokára ezután Lamachos megöletvén, Nikias maga maradt fővezérnek, és egy spártai hadvezér, névleg Gylippos is megérkezett 3,000 kevert fegyveressel, és Nikias vigyázatlansága folytán szerencsésen be is jutott Syrakusaiba. Most egyszerre minden megváltozott. Gylippos mindenütt új reménységet ébresztett az ellenségben. Először is megverte az athénieket a város mögött elterülő fősíkon, azután meg egy keresztfalat épített, úgy hogy az athéniék, ha csak ezt a falat be nem vették, a maguk bástyáikat nem építhették föl a város körül. Az ostrom most szünetelt. Az athéni hadseregnek őriznie kellett már fölépített bástyáit; hajóik a javítás hiányában romlani kezdettek, a rabszolgák, a kik az evezést látták el, és a seregbe beosztott szövetségeseik megszöködtek, és a syrakusaibelick, a kik eleinte az ellenállásra egyáltalán képtelennek tartották magukat az athéni hajóhadal szemben, most már hajókat szereltek föl kikötőjükben, és készülődtek egy bekövetkezhető tengeri ütközetre. Nikias segítségért folyamodott Athénbe, és kérte fölmentését a hadvezérség alól (414-ben Kr. e.), okul súlyos betegségét hozván föl. Az athéniék elég oktanul, nem fogadták el lemondását. A 413. év tavaszán Gylippos megtámadta a tengeren az athéniéket. Az első ütközetben vereséget szenvedett, de a míg a hajóhad el volt foglalva, Gylippos szárazföldi serege elfoglalta az athéniék tengerparti táborát és tárházait. A

második ütközetben az athéni hajóhad tökéletesen megverett, és a syrakusaibeliek most már azon gondolkoztak, mikép lehetne teljesebben megsemmisíteniök az ellenséges hadsereget.

33. Demosthenés. — De alig hogy e győzelmet a syrakusaibeliek kivívták, nagy rémületükre már egy újabb athéni hajóhadat láttak kikötőjükben. Az athéni rendkívüli erőfeszítéssel egy másik 75 hajóból álló hadat szereltek föl, és azt Demosthenésre, legbátrabb és legmerészebb vezérukre bízták. Demosthenés rögtön átlátta, hogy míg a spártaiak keresztfala be nem vétetik, lehetetlen Syrakusait körülzárolni. A fal ellen intézett egyenes támadása sikertelen lévén, seregével éjjel egy nagy körutat csinált, észrevétlenül elfoglalta a fensikot, és a sötétben megtámadta Gylippost. Eleinte ő volt a győztes, de a sötétségben serege megzavarodott. Egyik fele a másikat gyilkolta le, és támadása seregének teljes megsemmisülésével végződött.

34. Az athéni hadsereg megsemmisülése. — Ezen szerencsétlen ütközet után Demosthenés átlátta, hogy lehetetlen Syrakusát bevennie, és készttette Nikias, hogy vonuljanak vissza, mielőtt még nagyobb baj érhetné őket. Nikias sokáig vonakodott, végre ráállott, és kiadta a parancsot, hogy a hajóhad másnap (aug. 27-én 413-ban Kr. e.) evezzen el. De ez éjjel holdfogyatkozás volt, és Nikias, a ki rendkívül tiszteletben tartott minden állítólagos égi jelet, a jelmagyarázók tanácsára elhatározta, hogy egy hónapig még nem mozdul ki helyéből. A syrakusaibeliek pedig megtudván Nikias szándékát, hogy vissza akar vonulni, elhatározták, hogy semmi szín alatt sem engedik, hogy az athéniak megmenekülhessenek. Körülzárták az athéni hajók által elfoglalt kikötőt, úgy hogy ezek csak az ellenséges hajókon át törhettek maguknak utat. Megtétetvén minden lehető előkészület, az athéniak előre nyomultak, és az ütközet megkezdődött. Syrakusai összes lakossága a tengerparton várta a csata kimenetelét, a kikötő másik oldalán a hátrahagyott athéniak álltak csatarendben; az egész tömeg mindkét részről iszonyu izgatottságban volt, és taglejtésekkel, kiabálással adott örömeinek vagy félelmének kifejezést, ha barátja vagy ellensége jutott

tulsúlyra. Az athéniek kétségbeesett bátorsággal küzdöttek, de hasztalanul. Megverettek és visszazettek a tengerparthoz. Egyetlen reménységük most már csak az volt, hogy a szárazföldön elmenekülhetnek valamelyik szövetséges városba. Odahagyván halottaikat és sebesültjeiket, számra állítólag 40,000-en a legnagyobb nyomoruságban a sziget belsejébe vonultak. Éhség és szomszagtól kimerülten támadták meg őket az üldöző syrakusaibéliek, és hatod napra mindnyájan az ellenség kezébe kerültek. Nikias és Demosthenés megmérgezték magukat, nehogy az ellenség az ő elfogatásukkal emelje a maga dicsőségét. A többiek mindnyájan rabszolgáknak adattak el. Ilyen vége volt ama nagy hadseregnek, a melyhez hasonlót görög állam még nem állított ki.

35. Athén veszedelme. Dekeleia. — A siciliai hadsereg gyászos sorsa a legnagyobb csapás volt, a mely valaha egy államot érhetett. Ha a spártaiak azonnal fölhasználják előnyös helyzetüket, most Athént teljesen megsemmisíthetik, de elmulasztották a kedvező alkalmat és az athéniek csodálatra méltó kitartással tovább folytatták a háborút. Komoly veszedelemben forogtak különben. Agis, spártai király, Alkibiadés tanácsára elfoglalta a megerősített Dekeleiat, állandó őrséget helyezett bele, a mely innen, mintegy középpontból, elpusztította egész Attikát, úgy hogy még egy kalász sem nőhetett meg. Igavonó barmaikat az ellenség vitte el, rabszolgáik rendre átszökdöstek a spártaiakhoz, az országutakat nem lehetett használni. A város egyedül a tengeren volt élelmezhető, és e tekintetben különösen Euboiára és a Feketetenger-melléki tartományokra volt utalva.

36. Fölkelés Chiosban. — Alkibiadés azonfölül rábeszélte még a spártaiakat, hogy építsenek egy hajóhadat, és küldjék Azsiába az ión fölkelés támogatására. Ő maga elvezetett Chiosba néhány hajó élén, hogy szervezze a fölkelést. Chiosban a kormányhatalom a nemesek kezében volt, de oly híven szolgálták az athénieket, hogy ezek meghagyták a régi kormányformát és nem hozták be a demokratiát. Most azonban föllázdak (413-ban Kr e.). Ez nagy csapás volt Athénre, mert Chios egyike volt a leghatalmasabb ión váro-

soknak, és félni lehetett, hogy a többiek is követik majd példáját. Milétos és Lesbos is föllázadt 412-ben. Samosban is lázadásra készült a nemesség, de a nép Athén pártján volt, fölkeltek a nemesség ellen, kétszázat közülök megölt, másik négyet meg száműzött. Ezért az athéniak Samost egyenrangú szövetségbe fogadták azelőtt való alárendeltségükből, és Samos lőn az athéni hajóhad és hadsereg főhadiszállásává.

37. Szövetség Spárta és Tisaphernés között. — Tisaphernés Közép-Ázsia perzsa satrapája, nagyon örült Athén végleges bukásának, mert ő volt az, a ki Ióniát megszabadította a perzsa uralom elől. Szövetségre lépett tehát Spártával azon föltétellel, hogy zsoldot fizet az Ióniába küldendő hadseregeknek; a spártaiak meg viszont az ázsiai görög gyarmatok teljes meghódoltatását fogadták. Az athéniak még most sem estek kétségbe, és egy új hajóhadat állítottak föl. Milétosnál megverték az egyesült peloponnésosi és perzsa flottát, és egyedül a Syrakusaiból segítségül érkezett hajóhad akadályozta meg őket Milétos elfoglalásában.

38. Alkibiadés elpártol a spártaiaktól. — Alkibiadés Spártában is ellenségeket szerzett magának, és Kis-Ázsiában való tartózkodása alatt parancs érkezett Spártából, hogy öljék meg. Elmenekült Tisaphernéshez, és most azon törekedett, hogy visszanyerje polgártársai bizalmát, fölbontván a szövetséget Tisaphernés és a spártaiak között. Sikerült is neki összezevéníteni őket a segélypénz fölött, és meggyőzte Tisaphernést, hogy Perzsia érdekét legjobban elősegíti, ha magukra hagyja az ellenséges feleket, hadd gyengítsék egymást kölcsönösen. Tisaphernés a nyert tanács értelmében hónapokig hitegette a spártaiakat, hogy rögtön segítségükre küldi hajóhadát. Alkibiadés pedig követet küldött a Samosban állomásozó athéni hadsereg vezéreire az azon hazug üzenettel, hogy megszerzi számukra Tisaphernés szövetségét, ha megengedik neki, hogy visszatérhessen száműzetéséből. De kikötötte, hogy nem térhet mindaddig vissza, míg Athén demokrácia marad, és ha csakugyan meg akarják nyerni Perzsia barátságát, kormányformájukat oligarchiává kell változtatniok.

39. A négyszázak. — A samosi hadseregben volt több gazdag és előkelő férfi, a ki szívesen látta volna az oligarchiát Athénben, és békét kívánt kötni Spártával. A gazdagokat terhelte a háboru, a népgyűlésekben és esküdtszékekben résztvevő polgárok számára utalványozott napi díjak kimerítették az állam pénztárát, és a demokratia különben is nagyon rossz hírbe jutott, hogy oktalanul belerugaszkodott a sicíliai hadjáratba Nikias és más mérsékelt férfiak tanácsa ellenére. Ez okból, ámbár a hadsereg zömét demokraták képezték, nagyszámu befolyásos ember beleegyezett Alkibiadésnek a kormányforma megváltoztatására szánt terveibe. Pisandert, a ki szintén egyike volt az összeesküvőknek, Athénbe küldték, hogy tudósítsa a nemesek egyesületeit, és titokban működjék az ügy érdekében. Ezekben az egyesületekben főzték ki a tervet a demokratia megbuktatására. Azokat a polgárokat, a kik kiváló védelmezői voltak a népnek, meggyilkolták. Rémület szállta meg az egész várost, mert a részeseken kívül senki sem tudta, mia célja az összeesküvésnek. Végül, részben erőszakkal rákényszerítették a népgyűlést, hogy eltörölte a fennálló kormányformát, megszüntetett minden államhivatalt, és minden hatalmat 400 nemes kezébe adott. Ki volt ugyan mondva, hogy egy 5,000 tagból álló népgyűlés megmarad, de a négyszázak nem gondoltak még csak egybehívására se. Ellenségeiket legyilkolák és alkuadásokba bocsátkoztak Spártával a béke megkötésének érdekében. — (411-ben Kr. e.).

40. A samosi hadsereg. — A mint ezek az események a samosi hadsereg tudomására jutottak, iszonyu ingerültség támadt az összeesküvés ellen, és mindnyájan megesküdtek, hogy helyreállítják a demokratiát. Kijelentették, hogy ők Athén voltaképeni polgársága, minthogy az otthon lévők megtagadták az alkotmányt; rendszeres népgyűlésbe léptek össze, és megválasztották a törvényes államhivatalnokokat. A hadsereg demokratikus vezetői szövetkeztek Alkibiadéssal, a ki meg most elpártolt a négyszázaktól, és a hadsereg fővezérének választatta meg magát. Alkibiadés a leggyalázatosabb bünt követte el hazája ellen. Az ő közbenjá-

rására küldötték Gylippost Syrakusába, az ő tanácsára foglalta el Agis Dekeleiót, és lázadt föl Chios. De a katonák anynyira meg voltak győződve, hogy megszerezheti számukra Tisaphernés szövetségét, és hogy kárpótolhatja Athén minden veszteségét, hogy minden bűnét készségesen megbocsátották neki.

41. A négyszázak bukása.— A négyszázak egymás közt is meghasonlottak. A mérsékeltek össze akarták hívni az 5000 polgárból álló népgyűlést és némi szabadalmakat akartak engedélyezni, ellenben a hevesebbek minden áron fönn akarták tartani uralmukat, és alkudozni kezdtek a spártaiakkal, hogy a Piraieusba bebocsátják őket. A spártaiak megint elmulasztották a kedvező alkalmat, és a nép nem tűrhette tovább a zsarnokok uralmát. A régi alkotmányt visszaállították azon megszorítással, hogy a szavazás jogát egy meghatározott nagyságu vagyonhoz kötötték, és a napi díjakat eltörölték. Néhány a négyzázak közül halálra ítéltetett; különben a nép nagyon nyugodtan és mérsékeltén viselte magát, és nem történtek olyan vérengzések, mint hasonló alkalommal Kerkyrában, vagy más egybűtt.

Most meg Euboia is föllázadt, és Spártához pártolt. Ez már rémítő csapás volt Athénre nézve. Gabona már rég nem termelt Attikában, és most nemcsak, hogy Euboiából nem leheté élelmet szállítani, hanem a spártaiak Euboiából bármikor megtámadhatták a máshonnan jövő élelemszállító hajókat is.

42. Athén győzelmei a Hellespontosban. — A spártaiak, a kik mindeddig csak a szárazföldön harczoltak, hozzászoktak most már a tengerhez is, és készülleteket tettek, hogy a háborut Kis-Ázsia partjain döntsék el az athéni hajóhaddal. Látván, hogy Tisaphernés nem akarja őket segíteni, Ióniából a Hellespontosba eveztek, hogy együtt működhesenek Pharnabazossal, Kis-Ázsia éjszaki részének satrapájával, és hogy segíthessék az e vidéken fekvő görög városokat, a melyek szintén lázadozni kezdettek Athén ellen. A spártai tengernagy, Mindaros azt reménylette, hogy megszállhatja a Bosporost és a Helléspontost, és így elzárhatja Athént a Fe-

ketetengertől, a honnan az eleséget szállították a városba. Az athéni hajóhad Samosból követte Mindarost a Helléspon-tosba. Kétszer megütköztek itt, és mind a kétszer az athéniék részén volt a győzelem. A 410. év február havában Alkibiadés ügyes rendelkezése folytán, a spártai hajóhad, a mely épen Kyzikost ostromolta a Propontisban, bekerítették az athéniektől. Mindaros elsüllyesztette hajóit, és a szárazföldön ütközött meg. A spártaiak teljesen megverettek, maga vezé-rük elesett, flottájuk teljesen megsemmisült. Oly nagy volt e csapás, hogy a spártaiak békeajánlatokat tettek az athéniék-nek, a melyeket ezek, elég okatlanul, visszautasítottak. Alki-biadés a következő két éven át még sok jó szolgálatot tett Athénnek és a fölkelő városokat a Bosporuson meghódította.

43. Lysander és Kyros. — Aigospotamos. — A perzsa király látván, hogy Athén visszanyeri régi hatal-mát, és tudván azt is, hogy ez esetben nem számíthat Iónia visszafoglalására, elhatározta, hogy tényleg segíteni fogja Spártát és elküldötte ifjabbik fiát Kyrost Kis-Ázsiába, hogy adjon nekik pénzt a háboru folytatására. Lysander az új spár-tai tengernagy igen kitűnő vezér és alkudozó volt. Oly any-nyira megnyerte Kyros bizalmát, hogy ez az ígért összeget még jóval megtetézte, és végre is csak perzsa pénz segélyé-vel győzte meg Spárta Athént. — A háborút folytatták. — Az athéniék még sokszor győztek, midőn végre Lysander-nek sikerült 405-ben Kr. e. Aigospotamosnál, a Helléspon-tosban, váratlanul megtámadni a teljesen készületlen athéni flottát, és az egészet elfogni.

44. Athén bukása. — Elvesztvén hajóhadukat, az athéniéknek semmijük sem maradt még városukon kívül. Az ázsiai városok, Samos kivételével, egyik a másik után átpar-tolt a spártaiakhoz, és a 405. év november havában Lysander flottájával ostrom alá fogta a Piraieust, míg Agis a szárazföldi oldalról intézett támadást a város ellen. A hosszú fal elvesz-tette most minden jelentőségét, mert Lysander ura volt a tengernek, és egyhajó sem juthatott be a Piraieusba eleséggel. Négy hónapi ostrom után a város éhség következtében kény-telen volt magát megadni. (404. márcziusban.) A békefölté-

telek értelmében Athén lemondott minden külbirtokáról és bástyáit és erődítményeit köteles volt lerombolni. Így ért véget Athén nagysága.

45. A harmincz tyrannos. — Lysander most a leghevesebb nemesek pártját fogta a demokratia megbuktatására, és egy harmincz férfiuból álló kormányt alakított. Feje Kritias volt. A harminczak uralma Görögország legocsmányabb szakaszát képezi. Minden vizsgálat nélkül százanként gyilkolták a polgárokat, és olyan erőszakoskodást vittek véghez, olyan gonosszággal és kegyetlenséggel jártak el, hogy később csak a »harmincz tyrannos« neve alatt voltak ismertek. Egy spártai őrség védelmezte őket. De nyolcz hónap elteltével az általuk száműzött polgárok Athén ellen indultak. Rendes ütközeteket vívtak. Végre a spártaiak felhagytak a »harminczak« védelmével. A 403. év tavaszán a népuralom ismét helyre volt állítva. Akármilyen oktalanul cselekedett is a demokratia, olyan bűnöket soha se vitt véghez, mint az oligarchia a »négyszázak« és a »harminczak« uralma alatt.

46. Vallástalanság. Sokratés. — A kétségbeesett küzdelmek folytán a nemesség és a nép között, a mely a háboru folyamán oly sok városban annyi véres áldozatot ragadt magával, az emberek minden iránt, a mi nem pártjuk érdekét illette, teljesen érzéketlenné váltak. Gyűlöletükben az ellenpárt iránt elhanyagolták az állam ügyeit. A pártérdeket fölébe helyezték a törvénynek, szokásnak és vallásosságnak. Ezen körülmény még egyéb okok hozzájárultával, azt eredményezte, hogy a műveltgörögök hite megtört régi vallásukban, és vele együtt megszűnt a jó és rossz megkülönböztetése is. A háboru az erőszakot juttatta hatalomra egész Görögországban. Az emberek ugy cselekedtek, mintha az erőszak minden jogot megadna, sőt sokan ezt az elvet terjesztették is. Ezen szerencsétlen korszakban lépett föl Athénben Sokratés, a ki oly dolgokat tanított a jóról és igazságról, a miről görög embernek előtte még csak fogalma sem volt. Azt hirdette, hogy jobb igazágtalanságot szenvedni, mint cselekedni, és hogy az istenek nem azt kívánják, hogy az ember

hívással és szertartásokkal tisztelje őket, hanem jó cselekedetekkel. Tanító módszere különböző kérdések föltevésében állt, hogy a nép átlássa, mily keveset tud még. Az athéniek félreértették őt. Azzal vádolták, hogy megingatja az emberek hitét. Fogságából alkalma lett volna megszöknie, de ő nem használta fel. Sokratés halála az igazságért új esemény volt a görögök történetében. Sokan bátran meghaltak hazájukért, de Sokratés úgy halt meg, mint egy apostol, mint egy vértanu; mind élete, mind halála mély benyomást tett kortársaira és ez időtől fogva mindig voltak emberek Görögországban, a kik életüket az igazság kutatására szentelték.

VI. FEJEZET.

Spárta, Thébai, Makedonia.

1. Spárta uralma. — Most Spárta főnhatósága alá kerültek azok a városok, a melyek előbb Athén alattvalói voltak. Lysander sorba járta e városokat, mindenütt tíz polgárból álló oligarcha kormányt, élén egy spártai kormányzóval, kit harmostésnek neveztek léptetett életbe. Nemsokára azonban a spártai harmostések uralma sokkal nyomasztóbb lett, mint volt az athénieké, és Spárta csakhamar gyűlöltté lön minden görög város előtt. Az előkelő emberek Spártában rendkívüli hatalomra vergődvén, az állam eddigi jellege teljesen megváltozott. Néhány gazdag és túlhatalmas polgár állt szemben a nagy, teljesen elszegényedett tömeggel, és az elégedetlenség mindinkább nagyobb körben kezdett terjedni.

2. A tizezer visszavonulása. — (401-ben Kr. e.) Artaxerxes, azon Kyrosnak, a ki a spártaiakat segítette, a bátyja, lön atyja halálával, a még mindig hatalmas Perzsia királya. Kyros maga szeretett volna király lenni, és 10,000 görögöből álló sereget gyűjtött, a melylyel bátyja ellen indult. Kynasanál, Babylon közelében, ütközetre került a dolog, a melyben Kyros elesett. A görögöknek most a birodalom közepéből, ellenséges földön a tengerparthoz kellett vonulniok.

Visszavonulásuk »a tizezer visszavonulása« név alatt ismeretes, és meg van írva egy történeti munkában, vezérüktől, Xenophontól. Megmenekülésük tanujele annak, hogy mily gyenge volt voltaképen a perzsa birodalom, mert ha csak valamire való hadserege lett volna, a piczi görög hadnak hosszú utjában meg kellett volna semmisülnie.

3. Spárta háboruja Perzsiával. — A spártabeliek szégyenlették, hogy elárulták az ázsiai görögöket, és háborút indítottak a perzsa satrapák ellen (398-ban Kr. e.) Királyuk Agesiلاس szerencsésen harczolt, és nagy erővel készült megtámadni Perzsiát. Pharnabazos meg egy főninciai hajóhadat állított föl, és vezérletét Kononra, egy athéni emberre bizta. Ez Knidosnál, Rhodos közelében, megtámadta és teljesen megverte a spártai hajóhadat. Ennek következtében Spárta elvesztette főnhatóságát az ázsiai városok felett. A harmostések elűzettek; Konon meg átevezvén Athénbe, a hosszú falat, és a Piraeus erődítményeit újra fölépítette.

4. Spárta háboruja a görög államokkal. — A perzsák még a többi görög államokat is fölbujtogatták, hogy viseljének háborút Spárta ellen. Thébai, Athén legrégibb és legelkeseredettebb ellensége, most egyesült vele Spárta ellen, úgyszintén Korinthos és Argos. A spártaiaknak önvédelmükre vissza kellett hívniok Agesiلاost Ázsiából. Korinthos területén többszörösen megütközött Spárta a szövetséges államokkal.

Egyidejűleg Athén egy hajóhadat küldött a Helléspon-tosba, és visszaállította uralmát a tengeren.

5. Antalkidas békéje. (387-ben Kr. e.) — A spártaiak most minden áron barátságra akartak lépni Perzsiával. Egy gyalázatos békét, az úgynevezett Antalkidas békéjét, kötöttek. E szerint a kis-ázsiai görög városok megmaradtak Perzsia birtokában, és a perzsa király jogot nyert megparancsolni a görögöknek, hogy békét kössenek egymással; ő határozta meg a békefeltételeket, mintha ő lett volna az úr, a görögök meg alattvalói. Ez volt az eredménye Spárta és Athén viszálykodásának, és a segítségnek, a melyet Perzsiától kaptak. Minden görög állam beleegyezett a békébe.

A boiotiai szövetség Thébai elnöklete alatt fölbomlott, és mindenütt spártai pártbeli oligarcha kormány alakítottatott. Néhány városban a spártaiak még őrseget is helyeztek.

6. Spárta és Thébai. — Volt Thébaiban egy spártai párt is. Egy spártai hadsereg vonulván át Boiotián, ez a párt árulással átadta neki Thébai fellegrát, a Kadmeiát, a hová (382-ben Kr. e.) egy 1,500 emberből álló spártai őrseget helyeztek. Három évig uralkodtak a spártaiak Thébaiban, de 379-ben Kr. e. néhány thébai, élükön Pelopidással, összeküldött ellenük. Az őrség vezéreit legyilkolták, és a Kadmeiát visszafoglalták. Ezen esemény nagyon kisebbitette a spártaiak hatalmát, és fölbátorította ellenségeit.

7. Új athéni szövetség. — Most az athénieknek sikerült az aegaei tengeren egy 74 városból álló szövetséget alakítani, a mely hasonlított a régi délosi szövetséghez. A városok megmaradtak önkormányzatukban, és új czím alatt fizették évi járulékaikat, nehogy úgy lássék, mintha a régi athéni birodalmat akarnák helyreállítani. Thébai hozzácsatlakozott a szövetséghez, és a háboru megindult Spárta ellen vizen és szárazon. Thébai törekvése az volt, hogy kikergesse a spártaiakat azon városokból, a melyekben még őrségük volt, és hogy visszaállíthassa a boiotiai szövetséget. Most meg Athén és Thébai irigykedtek egymásra, és 371-ben Kr. e. Thébaít magára hagyván, Athén békét kötött Spártával.

8. Epaminondas. — Leuktra. — A spártaiak rögtön betörték Thébaiba, de a thébai gyalogság a legkitünőbb volt egész Görögországban, és vezérük Epaminondas korának a legelső vezére. Leuktránál megütközött a spártaiakkal, és olyannyira megverte őket, hogy egész Görögországban érezték, hogy a spártai uralomnak vége szakadt. De Epaminondas nem elégedett meg azzal, hogy a Peloponnésoson kívül megtörte Spárta hatalmát. Hogy megtörhesse őket a Peloponnésosban is, és körülvegye ellenségekkel, elhatározta, hogy Arkadiát, a hol mindig nagy számban voltak a forrongó városok, egy nagy szövetségben fogja egyesíteni, és felszabadítja Messeniát, a mely 300 év óta Spárta uralma alatt nyögött. Minthogy pedig az arkadiai városok sokkal féltékenyebbek

voltak egymásra, semhogy egyikét vagy másikat elismerték volna a szövetség fejének, egy új várost alapított, a melyet Megalopolisnak (azaz nagy városnak) nevezett el. Ez lett volna az arkadiai városok követeinek gyűlésező helye. Egy másik várost is alapított, Messénét, a mely az új messén állam fővárosának jelöltetett ki. (369-ben Kr. e.) Epaminondas ez intézkedéseivel teljesen megváltoztatta Görögország állapotát. Ő Spártát, a mely négyszáz éven át Görögország egy nagy részének vezére volt, a kis hatalmasságok sorába helyezte, és egy időre Thébainak biztosította az elsőséget. Ha tekintetbe vesszük a változásokat, a melyeket létesített, Themistoklés után őt kell a legelső görög államférfiúnak elismernünk. De Themistoklés műve tartós volt, az övé ellenben nagyon rövidéltű.

9. Mantinea. — Epaminondas halála. — Csakhamar viszálykodás tört ki az új arkadiai szövetségben. Egyik rész, élén Mantineával Spárta, a másik Thébai pártján volt. 362-ben a spártaiak berontottak Arkadiába; Epaminondas ellenük ment, és megütközött velük Mantineánál. A thébaiak győztek, de Epaminondas elesett. Ő volt az, a ki Thébait hatalomra emelte; nem volt senki, a ki átvehette volna vérszerepét, és halála után Thébai hatalma is gyors bukásnak indult.

10. Makedonia. — A görög államok végleg kimerültek az egymás ellen folytatott hosszú háboruszkodásban, és azon a ponton voltak, hogy Makedonia uralma alá kerülne, a mely mindeddig nem is szerepelt Görögország történetében. A makedoniabeliket nem is tekintették görögöknek. Igaz, hogy kevert görög és illyr nemzetségek valának, de nem ez volt az oka, hogy nem szerepeltek, mint görögök, mert sok gyarmat, ámbár tiszta görögnek tekintették, szintén csak ilyen kevert népből állott. De a makedónok nem éltek a görögök módjára. Ők falukban és nem városokban éltek, és ellentétben a görögökkel, a kik mindenütt kisebb államokat képeztek, a melyek az összegyűlt polgárok közös határozatai szerint kormányoztatfak, ők egy országot képeztek, és egy király uralma alatt állottak. Nem volt sem irodal-

muk, sem művészetük, hanem gazdálkodva és vadászva, paraszti falusi életet éltek, úgy hogy nemcsak állami életük volt egészen különböző a görögökétől, hanem egy művelt görög polgár nagyon is műveletlennek tartott egy makedón embert, hogysen görögnek ismerte volna el. Mindamellett a makedón királyokat elismerték görögöknek, és szabad volt résztvenniök az olymposi játékokban. Régóta iparkodtak magukat és udvarukat a görög szokásokhoz idomítani. Archelaos, a ki 400-ban Kr. e. uralkodott, görög költőket és művészeket hívott meg Makedoniába, városokat és utakat épített, hogy népe hozzászokjék a békés és finomabb élethez. Így történt, hogy Makedonia ép akkor kezdett hatalmas állammá fejlődni, a midőn a görög államok a hosszú háboru folytán már egészen meggyöngültek. Népessége erős, bátor és engedelmes volt, és történetesen akkor, mikor Epaminondas halálával Thébái vezető nélkül volt, Makedoniában Fülöp uralkodott, egy olyan király, a ki kétségtelenül fölmúlt minden korabeli görög embert. Fülöp ifjúságában három évet töltött Thébaiban és megtanulta Epaminondastól, mikép kell egy jó hadsereget kiképezni, és hogyan lehet legjobban az ellenséget gyöngíteni. Egy rendes hadsereget állított föl, a milyen egy görög államnak sem állott a rendelkezésére, megnagyobbította birodalmát, és csakhamar Görögország vezére lőn.

II. Olynthos. — Fülöp birodalmának keleti határa és a tenger között volt Chalkidiké tartomány, a melyben több görög város volt. Olynthos volt a leghatalmasabb e városok között, és egy szövetség feje, a mely a szomszéd városokból állt, és az olynthosi szövetségnek neveztetett. Tőle keletre volt a jelentékeny Amphipolis, a melyet Athén a peloponnésosi háboruban elveszített, és nem birt azóta visszafoglalni. Néhány város ezen a parton még Athén birtokában volt, úgy hogy Fülöp legelőször is Athént szemelte ki műköltése tárgyává. Szövetségre lépett Athénnel azon szín alatt, hogy Amphipolist visszaszerzi számukra, de a mikor elfoglalta, megtartotta magának; és hogy megakadályozza Athén és Olynthos szövetségét, az utóbbinak egy másik várost

adott, úgy hogy most meg ez lön szövetségesévé. (357-ben Kr. e.) Áthatolt a Strymon folyón és meghódította az aranybányákban dús nyugoti Thracziát, és megalapította Philippi városát.

12. A szent háboru. — Fülöp nem sokára alkalmat talált beleavatkozni Görögország ügyeibe egy háboru révén, a mely összefüggésben volt a delfoji templommal. Thébai a Leuktra melletti győzelem után uralmat nyert Phókis felett, de a phókisbeliek bátor nép voltak, és lerázták az igát. Erre a thébaiak izgatására az amphiktyoni gyülekezet lépett föl a phókisbeliek ellen, és nagy bírságra ítélte el őket, mert Krita földjét megművelték. Feleletül a phókisbeliek megszállták magát a delfoji templomot (355-ben Kr. e.) és a lefoglalt kincsekből egy nagy sereget állítottak föl, a melylyel megküzdöttek Thébaival és Lokrissal. Athén és Spárta a phókisbeliek pártját fogta, a kiket még néhány thessaliali tyrannos is segített. A thessaliali nemesek ellenben Fülöp pártjára álltak. Egy nagy ütközetben Thessaliában megütközött Fülöp a phokisbeliekkel, a csatát megnyerte és vele egész Thessaliát. (352-ben Kr. e.) Előre akart nyomulni Phókisba, de a Thermopylainál egy erős athéni hadseregre bukkanván, visszavonult.

13. Demosthenés. — Az athéniek ismét létrehoztak egy aegaei tengeri szövetséget, és haokosan és célszerűen jártak volna el, sikerült volna nekik meggyőzni Fülöpöt. De oda volt régi tetterejük, és a színház és multságokon kívül egyébire most már alig gondoltak. A gazdagok vonakodva áldoztak a haza javára, és igyekeztek magukat kivonni az adók fizetése alól, és az athéniekben, a kiknek őseik éltüket és vagyonukat készek voltak föláldozni a haza jóvoltáért, olyan gyáva ellenszenv támadt a katonáskodás ellen, hogy kénytelenek voltak fogadott zsoldosokat alkalmazni. 358-ban háboru ütött ki Athén és szövetségesei között. Athén szerencsétlenül harczolt és a nagyobb városok ismét függetlenekké lettek, és csak a kisebbek maradtak meg a szövetségben. Élt ekkor Athénben egy ember, a ki méltó lett volna Görögország legszebb napjaira; e férfiú Demosthenés a szónok volt.

Ő átlátta, hogy Fülöp Görögország ura akar lenni, és míg sokan polgártársai közül barátságra akartak lépni Makedóniával, ő meg volt győződve, hogy ha Fülöpöt meg nem buktatják, vége a szabadságnak örökre. Figyelmeztette az athénieket a veszedelemre, és őseik szellemét igyekezett bennök fölébreszteni, hogy cselekedjenek gyorsan és elhatározottan, a helyett, hogy a dolgoknak szabad folyást engednek. Demosthenés hatalma szónoklatában állott; ő volt a világ legnagyobb szónoka. Midőn Fülöp Thessaliát elfoglalta, akkor tartotta első nagy beszédét, az ugynevezett első philippikát, ellene.

14. Fülöp meghódítja Olynthost. — Meghódítván Fülöp Thessaliát, az olynthosbeliek látták, hogy rajtuk a sor, és követeket küldtek Athénbe szövetség megkötése végett. Demosthenés tanácsára a szövetség megkötetett, és a háboru megkezdődött. De az athénieiek oly lanyhán segítették szövetségeseiket, hogy Fülöp az olynthosi szövetség egyik városát a másik után elfoglalta, míg végre maga Olynthos is elesett. (348-ban Kr. e.) Állítólag Fülöp harmincz várost teljesen lerombolt, és minden olynthosbelit, a ki a kezébe került, rabzsolgának adott el. Egész Chalkidiké most hatalmában volt.

15. Fülöp bevégzi a szent háborút. — A szent háboru még mindig folyamatban volt. Fülöp a phókisbeliek kizárásával békét kötött minden görög állammal. Megfosztván így Phókist minden segítségtől, elfoglalta az egész tartományt, és olyan pusztítást és rablást vitt véghez, a minő eleddig példátlan volt Görögországban. Elfoglalta Delphoit, a templomot visszaadta előbbi gondviselőinek és összehívta az amphiktyoni gyülekezetet. A gyülekezet elrendelte, hogy minden város Phókisban romboltassék le, és a phókisbeliek csak falukban lakhassanak. — Szavazatát az amphyktyoni gyülekezetben Fülöp kapta meg, egyszersmind kinevezteték a Delphoiban tartatni szokott pythiai játékok elnökévé. Ily módon Fülöp az amphiktyoni gyülekezet által elismertették Apollón védőjének, és jogot nyert beleavatkozni a görög ügyekbe, valahányszor úgy találta, hogy jogtalanságot követtek el az isten és temploma ellen.

16. A Peloponnésos. — A legtöbb peloponnésosi államban ellenséges pártok álltak egymással szemben. Fülöp ügyesen fölhasználta a maga javára e körülményt, és a hol csak lehetett, az egyik pártot megnyerte magának. Különösen az Epaminondas által alapított államok barátságát kereste, mert ezek Spártától való félelmükben minden áron külföldi szövetségeseket kerestek maguknak. Fülöp terveinek megakadályozása végett Demosthenés maga ment egy követség élén az illető államokhoz, értésükre adván, hogy a görögök közös ellenségével léptek szövetségbe. Ezen utazásnak nem volt semmi eredménye, azonban Demosthenés most nyíltan föltárta a görögöket fenyegető veszedelmet. »Fülöp, — úgy mondá — egyformán ellensége minden görög államnak. Ha győzni talál, mint király uralma alá fogja vetni egész Görögországot. Hagyjanak föl a görögök viszálykodásaikkal, egyesüljenek és védjék meg a szabadságot, a mely Görögországnak ősi joga a zsarnok ellen, a ki rabszolgáivá akarja tenni mindnyájukat.« Így küzdött Demosthenés nemcsak Athén, hanem az egész görög nép érdekében.

17. Athén és Byzantión. — Eleinte nagyon keveset hallgattak az athéniak Demosthenésre, de idővel, a midőn minden, a mit Fülöpről mondott, bebizonyult, egy erős párt sorakozott körülötte, és az athéniakban végre föltámadt régi tetterejük. A szent háboru befejezése után Fülöp folytatta hódításait keleti Thráczíában. Athénnel most békében volt, de egy athéni hadvezér összeütközött egy makedón sereggel a thrácziai partokon. Fülöp panaszt emelt Athénben és szorosabb barátságot ajánlott. Az athéniak Demosthenés tanácsára visszavetették Fülöp ajánlatát, és Byzantiónnal, a melyet Fülöp éppen akkor ostromolt, léptek szövetségre. Segítséget küldtek a város fölmentésére, és eredménynyel, mert Fülöp megszüntette az ostromot. (341-ben Kr. e.) Ez a siker növelte Demosthenés hatalmát Athénben olyannyira, hogy indítványára elhatározták az ünnepek megtartására előirányzott összegek nagy mérvű leszállítását, és az így megtakarított pénzt a háboru folytatására használták fel. Hasonlóképen ő volt az, a ki rászorította a gazdagabb polgárokat a hajóhad

részére rájuk rótt csekély adó megfizetésére, mert leginkább ettől függött a Fülöp ellen viselendő háboru sorsa.

18. Chairóneia. — Azonban Fülöpnek igen sok barátja és fizetett szószólója volt ugy Athénben, mint minden görög államban. Athénben ezek legnevezetesebbike Aischinés volt, Demosthenés után a legkitűnőbb szónok, de egyszerűs mind a leggyalázatosabb ember, a minő valaha Athénben létezett. Ő volt Athén követe az amphyktioni gyülekezeten, és itt 338-ban Kr. e. rábirta a gyülekezetet, hogy hadat izenjen Amphissának valami csekély ok miatt, és hogy Fülöpöt bizza meg határozata végrehajtásával. Fülöp délnek indult egy hatalmas hadsereggel. Egyszerre csak azt a hírt vették az athéniak, hogy a helyett, mikép Amphissa ellen ment volna, elfoglalta Elateiát, a mely uralta a boioti és attikai határt. Amphissa merő kifogás volt, és Elateia elfoglalásával Fülöp bármikor támadást intézhetett Athén ellen. Összehívták a népgyűlést. A félelem és aggodalom bezárt minden ajkat, és az általános csendben Demosthenés fölszólította polgártársait, hogy lépjenek szövetségre Thébaival, és álljanak bátran ki a sikra Fülöp ellen. Meg is cselekedtek. 338-ban Kr. e. aug. 7-én megütközött az egyesült athéni és thébai hadsereg Fülöppel Chairóneinál Boiótiában. Az ütközet a szövetségesekre szerencsétlen kimenetelű volt; teljesen megverettek, és Fülöp ura lón Görögországnak.

19. Fülöp halála. — Fülöp most Korinthosban congressust tartott az összes görög államokkal. Háborut határoztak Perzsia ellen, és öt jelelték ki az összes görög haderő fővezérének. Visszatért Makedoniába, hogy előkészületeket tegyen a hadjáratra. De dicsőségének tetőpontján, midőn leánya házasságát ünnepelte Epeiros királyával, egy makedón nemes által meggyilkoltatott. Koronája fiára Sándorra szállt. (336-ban Kr. e.)

VII. FEJEZET.

Nagy Sándor birodalma.

1. Sándor, mint Görögország ura. — Sándor trónra jutásakor mindent készen talált Perzsia megtámadására. Fülöp halálával mozgalmak támadtak néhány görög városban a szabadság érdekében, mire Sándor egy nagy hadsereg élén azonnal benyomult a Peloponnésosba, hogy megmutassa a görögöknek, hogy nem veszi tréfára a dolgot. Ujra gyűlést tartottak Korinthosban, a hol Sándort, ámbar még csak 20 éves volt, kinevezték a görög haderő fővezérének. Erre visszatért Makedoniába, és a 335. év tavaszán egy hadjáratot indított a Makedoniától éjszakra lakó barbár népek ellen. Először is Thrácián keresztül előrenyomult egész a Dunáig, ezen átment és leverte az ott lakó gétákat; innen délnyugatnak fordulván a Makedoniától nyugotra fekvő Illyriát hódította meg. Távollétében halálának hamis híre terjedt el, a mire a thébaiak föllázadtak, és ostrom alá fogták a Kadmeiában tartózkodó makedón őrséget. Sándor majdnem hihetetlen gyorsasággal megjelent Thébai előtt; a várost elfoglalván, földig lerombolta, a lakosságot meg rabszolgáknak eladta. A teljes lerombolása azon városnak, a mely nem rég még Görögország feje volt, általános rémületet gerjesztett, és elfojtott minden további ellentállást.

2. A makedón hadsereg. — A phalanx. — A hadsereg, a melyet Fülöp szervezett, és a melylyel Sándor meghódította Perzsiát, bár nem volt számra nézve jelentékeny, az időben a legkitünőbb és legerősebb haderő volt. Jellemző harcmódja a makedón hadseregnek a phalanx volt. Ez egy gyalogságból álló hadtest volt, 21 láb hosszú lándzsákkal fölfegyverkezve. Tizenhat egymás mögött álló sorban volt föllállítva három lábnyi távolságban, és lándzsáját kiki 15 láb távolságra tartotta kifelé, úgy hogy az első öt sorban álló emberek három, hat, kilencz, tizeñkettő és tizenöt lábra kifeszített lándzsával álltak egymás háta mögött. A közönséges

görög lándzsát csak hat láb távolságra lehetett kiszzegezni, úgy hogy mikor a thébaiak megütköztek a makedónokkal Chairóneianál, három sor szegzett lándzsán kellett áttörniök, hogy árthassanak a makedónoknak. Hátránya a phalanxnak az volt, hogy nehezen volt forgatható, és hogy nem mindenütt volt a tér alkalmas föllállítására; azért, ámbár a phalanx a legerősebb hadi föllállítás volt, a mit eddig Görögországban alkalmaztak, a rómaiak harczmódja, a mely abban állt, hogy először egy rövid lándzsát kihajítottak, és azután a karddal harczoltak, sokkal előnyösebb volt, mert mi sem akadályozta meg a harczost a gyors mozgásban, és minden ember külön harczolhatott, valamint használhatta kardját akármilyen helyen is. Az igaz, hogy nem volt példa rá, hogy egy kedvező helyen föllállított phalanxot rövidebb fegyverrel bíró ellen valaha megvert volna. A rómaiak is csak úgy győzték meg, hogy oldalt támadták meg, vagy ha dombos helyen állt, a hol nem lehetett a megkívánt rendben föllállítani. Sándor soha sem alkalmazta csak magát a phalanxot, hanem mindig másnemű csapatokkal kezdte meg a harczot, és csak a döntő csapásra és az ütközet befejezésére használta föl.

3. A gárda és a lovasság. — A phalanxban alkalmazott katonák mind született makedónok voltak, hasonlóképen a gárdában; ez utóbbi egy gyalog hadosztály volt, fölfegyverkezve a rendes görög lándzsával és paizszsal. Volt még két tisztán makedónokból álló lovas osztály, a melyeknek egyike nehéz fegyverzettel és egy rövid vastag lándzsával volt fölfegyverkezve, hogy a rendszeres ütközetekben részt vehessen, másikának csak egy hosszú könnyű lándzsája volt, és kémszemlékre és az ellenség üldözésére sikeresen alkalmazták.

4. Egyéb csapatok. — Az említett csapatokon kívül voltak még görög gyalog és lovas hadosztályok, és még más csapatok, melyek a Makedoniához tartozó barbár országokból soroztattak, és ijjal, paritytyával voltak fegyverkezve. Ezekhez járult még egy osztály, a mely a köhajtó gépeknél volt alkalmazva ostromok, valamint nyílt csaták alkalmával. Ezeket a gépeket viszonyítani lehet mai ágyuinkhoz. A görögök eddig csak ostromoknál használták e gépeket. Sán-

dor először alkalmazta őket eredménynyel nyílt csatában és volt egy ütközet, a melyet csakugyan ez a különös fajtája *tűzserég* döntött el.

5. A katonai monarchia. — Ily szervezet mellett a makedón hadsereg, bár alig haladta meg a 40,000 embert, mindennemű szolgálatra alkalmas csapatokkal rendelkezett. Szellemére ez a hadsereg merőben különbözött akármelyik görög állam hadseregétől. A görög katonák mindnyájan polgárok voltak és a háború bevégeztével azonnal visszatértek polgári foglalkozásukhoz; maguk a vezérek is polgárok voltak, és a nép választotta meg őket. Ellenben a makedón seregben a király volt a korlátlan ur. A katonáknak a polgári jogokról fogalmuk sem volt; nagyon keveset törődtek a törvényekkel vagy szabadsággal, hanem vakon engedelmeskedtek királyuknak, a ki vezette őket és velük együtt harczolt soraikban. A tábornokok pályájuk kezdetén apródjai voltak, azután mint testőrei kísérték őt, és csak úgy emelkedhettek, ha sikerült nekik barátságát vagy jóakarátát megnyerniök. A szabadság szóba sem kerül az olyan államokban, a hol a hadsereg eszköz egy ember kezében, mint volt Sándor, Caesar, vagy Napoleon kezében. De maga a hadsereg, föltéve, hogy az illető férfiú ügyes hadvezér, rendkívül erős lesz, először is azért, mert a katonák szeretete vezérük iránt a legerősebb érzelem, a melyet emberben képzelhetni, és bátorság és kitartásra ösztönzi őket, — azonfölül meg egy hadsereg mindig jobban vezéreltetik, ha a főhatalom egy ügyes ember kezében van egyesítve, mint mikor a vezérek váltakoznak és az államnak is joga van beleszólni a hadügyek vezetésébe. Történetesen Sándor, a ki ezt a hadsereget, a melyet Fülöp oly nagy tökéletességre emelt, vezérelte, lángeszű hadvezér volt. Mindezen okokat egybevetve, bátran lehet állítani, hogy a makedón hadsereg, élén Sándorral, a leghatalmasabb hadsereg volt, a melyet a világ akkoráig látott, és hogy nem valami rendkívüli erőfeszítésre lett volna szüksége, hogy az egész világot meghódíthassa.

6. Sándor jellemzése. — Sándor a *Nagy* melléknevet csodálatra méltó hadvezéri ügyességének és hatalmá-

nak, melyet az emberek felett tudott gyakorolni, köszönheti. Soha ember nem lépett föl olyan energiával a háboruban. Bár magát sem kimélte soha, a rendkívüli menetekben igen gyakran emberek és lovak elhullottak. Mindent, a mit tett, a legnagyobb gyorsasággal vitt végbe. A tisztek és katonák egyaránt érezték, hogy olyan emberrel van dolguk, a ki előtt nem létezik semminemű akadály. Igaz, hogy ellenfelei legnagyobbbrészt ázsiaiak voltak, és az ezek fölött kivivott győzelmei még nem jogositják föl, hogy nagy hadvezérnek tartassék. De csapatainak folytonos készültsége, a bámulatot gerjesztő hosszú és gyors menetek, a melyeket velük tétetett, a biztosság, a melylyel minden tervét kivitte, és főleg azon nagy bizalom, a melyet katonái belé helyeztek: mind bizonyítékok arra nézve, hogy nem mindennapi hadvezér volt. Római hadvezérek, oly férfiak, a kiknek itéletében bátran megbizhatni, Sándort tartották Hannibal után a világ legnagyobb hadvezérének. Bátorságban, elhatározásban és találékony-ságban soha sem multa őt felül senki. De ha mellőzzük kitűnő katonai tulajdonságait, és összehasonlítjuk őt Perikléssal, vagy más igazán nagynevű görög emberrel, bizony sokszor inkább megvetésre, mint bámulatra méltó. Ha csak az volna a büne, hogy a foglyokat leöldöste, ez még nem ártana jellemének, mert ez korában általánosan elterjedt szokás volt; de ő élve kocsijához köttette, és úgy vontatta maga után egyik tábornokát, mert, bár alázatosan, ellen mert neki mondani; kintpadra vonatta és kivégeztette merő gyanuból Philotast, lovas-sága parancsnokát, ámbár utolsó perczéig barátjának vallotta magát; ugyan ilyen gyanuból titkon megölette Parmeniót, Philotas atyját, bár egyike volt legrégebbs tábornokainak: királyi sérthetetlenségére támaszkodva állatias részességében sajátkezűleg meggyilkolta Klitost, egyikét legrégebbs barátjainak; kintpadra vonatta és fölakasztatta Kallisthenést, az író, ösz-szeesküvés színe alatt, de tulajdonképen azért, mert ez nem akarta őt isten gyanánt tisztelni. Sándort nem ritkán Görögország hőrosának nevezik, de voltaképen kevés görög jellemvonás volt benne, és nem volt más egy félbarbár királynál. Életének utolsó éveiben hódításai dicsősége elrészegítették,

és kitört vad és csökönyös természete; és ha mégis görög embernek akarjuk tartani, tetteit csak a legkegyetlenebb görög zsarnokok tetteivel lehet összehasonlítani. Határozott ellentéte volt az oly férfiaknak, mint Periklés és Epaminondas, a kik, midőn hatalmuk és befolyásuk növekedett, még inkább igyekeztek uralkodni magukon, és még aggodalmasabban iparkodtak megőrizni mások jogait.

7. Kis-Ázsia meghódítása. — 334-ben Kr. e. lépte át Sándor a Helléspontost. A legjobb csapatok, a melyeket a perzsák ellene küldhettek, fogadott görög zsoldosok voltak és vezérük rhodosi Memnon kitünően értett a hadviseléshez. Memnon azt tanácsolta a perzsa satrapáknak, hogy ne ütközzenek meg nyílt csatában Sándorral, hanem védelmezzék a hegyszorosakat és a várakat. Egyszersmind küldjék a fönicziai hajóhadat, a mely erősebb volt a Sándorénál, Görögországba, lázítsák föl a görög városokat és támadják meg magát Makedoniát. A satrapák azonban nem hallgattak Memnon tanácsára, hanem megütköztek a Helléspontos közelében a Granikos folyónál Sándorral nyílt csatában, a melyet ez kemény küzdelem után megnyert. Darius, a perzsa király most Memnonra bízta a fővezérséget. Ez a tengeren akart működni, és már el is foglalt néhány szigetet az aegaei tengerben, de hirtelen megbetegedett és meghalt. Sándor elárasztotta egész Kis-Ázsiát, és Darius föladván Memnon terveit, egy rengeteg hadsereget gyűjtött, hogy nyílt csatában ütközzenek meg ellenségével. Issus közelében, Kilikia és Syria határán ütköztek meg. Darius gyáván megszökött, és Sándor, ámbár a perzsa nemzetségbeliek bámulatos bátorsággal vívtak, teljes győzelmet aratott, sőt Darius családja is kezébe került. (333-ban Kr. e.).

8. Fönícia meghódítása. — Darius megfutott az Eufratesen keresztül, de Sándor nem üldözte, hanem délnek fordult Föniciába. Elfoglalta Damaskust, és a föniciai tengerpart, Tyrus kivételével, kardsapás nélkül meghódolt. Ennek következtében Perzsia elveszítette a föniciai flotta segítségét is, és vele együtt legfontosabb eszközét a Sándor ellen való ellenállásra. Egyedül Tyrus nem adta meg magát Sán-

dornak. A város félmérföldnyire a tengerparttól egy szigetre volt építve, és rendkívül erős bástya által védettet. Nekik voltak hajóik és Sándornak nem, és úgy látszék, hogy eredménynyel fognak ellenállhatni Sándornak. De ő elhatározta, hogy a szárazról fogja a várost megtámadni, és egy félmérföldnyi hosszú hid építéséhez fogott, így akarván a várost a szárazfölddel összekötni. A hid csakugyan épült, de midőn már közel volt a város falaihoz, a tyrusbeliek mindannyiszor lerombolták. Végül Sándor a meghódított föníciai városok flottáját vette segítségül, és ennek védelme alatt sikerült is a hidat fölépítenie. A kőhajító ostromgépek föllállítottak, és sikerült rést ütnök a várfalakon. Kegyetlen harc után a város rohammal bevétetett. Hét hónapig tartott a város ostromlása, és mind Sándor ostroma, mind a tyrusbeliek védelme a történelem legnevezetesebb eseményeinek egyike. (332-ben Kr. Kr.).

9. Egyiptom. — Alexandria. — Föniciából Sándor Egyiptomba nyomult, a hol semmi ellenállásra nem talált. A perzsák magukra haragították az egyiptombelieket, megsértvén az állatokat, a melyeket ők istenek gyanánt tiszteltek. Sándor ellenben áldozatokat mutatott be nekik, hogy megmutassa a népnek, hogy ő kész tiszteletben tartani mindenki vallását, és hogy szívesen fogadják az ő uralmát a perzsa uralom helyébe. A Nílus torkolatánál Alexandria városát alapította. Ez az Alexandria később Róma után a világ leghíresebb városa lett; de lehetetlenség, hogy ezt Sándor előre láthatta volna. Célja, alapításánál egyedül az lehetett, hogy Egyiptomot összekapcsolja birodalmának egyéb tartományával, fővárosául egy tengerparti kereskedő várost alapítván, kevert görög és egyiptomi lakossággal.

10. Arbela. — Sándor utjai. — Meglátogatván a templomot az amnóni pusztában, Egyiptomtól nyugotra Syrián keresztül éjszakkélet felé indult, és átmenvén az Euphratesen és Tigrisen, Arbelánál, nem messze Ninivétől Dariussal találkozott, a ki rengeteg nagy hadsereg élén itt várta. Darius a veszély első pillanatában, megint megfutott az ütközetből és Sándor ismét teljes győzelmet aratott (331.

Kr. e.). Most már úgy viselte magát, mint Perzsia ura, és satrapákat is nevezett ki. Nagy pompával bevonult Babylonba, áldozott az isteneknek, hogy a papok és a nép jóakarátát megnyerje, és elrendelte, hogy a lerombolt templomok újra fölépíttessenek. Egy hónapi pihenés után Susába, innen Persepolisba, a tulajdonképeni perzsa tartomány fővárosába ment. Rengeteg sok kincset talált itt, és ámbár nem talált semmi ellenállásra, a várost fölgyújtatta és a lakosság egy részét legyilkoltatta, a perzsák fővárosán akarván megboszulni Görögországnak 150 év előtt való megtámadását. (330. Kr. e.).

11. Darius halála. — Darius Arbelából Ekbatanába menekült, és Sándor most elindult üldözésére. Közeledtére Darius keletnek menekült a hegyeken át a Kaspitenger déli vidékére. Sándor éjjel-nappal üldözte, de Darius, midőn már nem volt hova menekülnie, megöletett egyik előkelő alattvalója Bessus által, hogy ne kerüljön Sándor hatalmába.

12. Sándor utja a Kaspitengeren túl. — Meghódítván a Kaspitenger déli vidékét, Sándor délkeletnek indult a mai Perzsián és Afghanistánon keresztül. Utjában Alexandria Ariont, (a mai Heratot), egy jelentékeny katonai telepet alapított Afghanistán nyugoti határán. Prophtasiában, délre innen, két hónapig tartózkodott és itt ölette meg Philotast (330-ban Kr. e.) Innen keletnek tartott és egy várost alapított állítólag a mai Kandahar helyén, azután éjszakra fordult, átment a Hindokus hegységen, egy másik várost alapítván a mai Kabul közelében. Baktriában Bessus szándékozott ellenállni Sándornak, de futás közben elfogatván megöletett. Sándor tovább folytatta utját éjszának és elfoglalta Marakandát (ma Samarkand) Bokhara fővárosát (329-ben Kr. e.). Átkelt az Iaxartes folyón, (ma Sir) a mely az Aral tóba ömlik, leverte a skythákat, de nem hatolt be országukba. Terve szerint az Iaxartes képezte volna birodalma legszélső határát éjszak felől, és egy várost alapított itt, a melyet Alexandria Eschatének nevezett el. (Ἐσχατή a. m. legszélső.). Sogdiana (ma Bokhara) meghódítása némi bajokat okozott neki, és egész 327-ig elfoglalta.

13. Sándor Indiában. — 337-ben Sándor megindult Baktriából India meghódítására. Eljutott a Felső-Indusig, és átkelvén rajta Attoknál, keletnek ment a Pendzsábon keresztül. A Hydaspés folyó (ma Jelum) mögött, Porus király útját állta; Sándor megverte őt, de királyságát hűbérben visszaadta neki. Mindig keletnek tartván, eljutott a Hyphasis folyóig; itt katonái megtagadták a tovább menetelt és megmaradtak elhatározásuk mellett minden erőlködése daczára. Sándor kénytelen volt megfordulni, de a mint a Hydaspés folyóhoz ért, seregének egy részét hajókra szállította, a másik felének meg elrendelte, hogy a parton a folyam mentében haladjon előre. A Hydaspés az Akesinésbe (ma Chenab), ez meg az Indus folyóba ömlik. Az Akesinés torkolatánál egy várost alapított és tárházakat építtetett, azután a flotta és hadsereg tovább ment az Indus mentében, mignem torkolatához, az ind tengerhez ért (325-ben Kr. e.) Sándor tehát 2000 évvel ezelőtt megjárta az utat ama folyam mentében, a hol 1875-ben angol mérnökök egy vaspályát építettek.

14. Nearchos utja. — Sándor ép úgy vágyott fölfedezéseket, mint hódításokat tenni. Azért flottáját az Indus torkolatától kiküldte Nearchos tengernagya vezérlete alatt, hogy a part mentében haladva menjen az Euphrates torkolatához. Ő maga a sereggel nyugoti irányban ment Beludzisztánon keresztül, és kimondhatatlan fáradsalmak után, miközben serege éhség és szomszussággal küzdött, megérkezett Persopolisba. (324-ben Kr. e.) Innen Susába ment, a hol néhány hónapra megállapodott, és megvizsgálta satrapái magaviseletét, néhányat közülök igen szigorúan megbüntetvén.

15. Sándor ázsiai szokásokat vesz fel. — Az arabelai ütközet óta Sándor napról napra jobban hasonlított egy perzsa királyhoz, ámbar nem türte, hogy működéséhez ilyesforma czélt fűzzenek. Perzsa módon kezdett öltözködni, és udvaránál is a perzsa szokások lettek divatosak. A katonák rendkívül fölháborodtak, látván, hogy föladja a makedón szokásokat, és Susában még jobban fölbőszté őket, nyolczvan tisztjüket kényszerítvén, hogy perzsa nőkkel lépjenek házasságra. Sándor terve az volt, hogy megszüntesse birodal-

mában a nemzetiségi és tartományi különbségeket, és hogy áthidalja ama rengeteg válaszfalat, a mely eddig a görögöket az ázsiaiaktól elválasztotta. Ez okból sok perzsát besorozott tiszta makedón hadosztályokba, azonkívül még más 30,000 embert besorozott a legharcziasabb ázsiai népekből, a kiket makedón fegyverekkel fegyverzett föl.

16. Sándor halála. — Sándor most Arabia ellen akart egy tengeri hadjáratot intézni. Elrendelte azért a föniciaiaknak, hogy építsenek hajókat, és szétszedve szállítsák szárazföldi uton Thapsakosba az Euphrates mellé. Thapsakosnál ismét összeállították őket, és a folyamon Babylonba szállították, a honnan az expedíciónak meg kellett volna indulnia. A 323. év tavaszán Sándor Susából Babylonba indult. Utjában a világ majd minden ismert népének követségével találkozott. Babylonban a hajók készen várták; új görög és ázsiai csapatok érkeztek meg, és a hadseregnek már meg kellett volna indulnia, midőn Sándor hirtelen lázba esett, és meghalt (a 323-ik év júniusában), alig harminczhét éves korában.

17. Sándor tervei. — Sokan állítják, hogy Sándor terve az volt, hogy Ázsiát göröggé tegye és hogy e czélból alapított ott annyi görög szabásu várost. Hódításainak tényleges eredménye abban állt, hogy nyugoti Ázsia részben csakugyan göröggé lett, de ez is inkább utódainak tudható be érdemül, mint neki. Alexandria kivételével az általa alapított városok csak katonai telepítvények voltak, és czéljuk nem a görögség terjesztése, hanem a meghódított népek féken tartása volt. Hogy különben Sándor csakugyan egységessé akarta tenni nagy birodalma különböző népeit, abból is kitűnik, hogy katonáit igen gyakran perzsa nőkkel egybeházasította, de más volna, azt állítani, hogy ő a görög műveltséget, tudományt és művészetet akarta terjeszteni görög városok alapítása által. Semmi sem jogosít fel bennünket azon föltevésre, hogy Sándor meg akarta volna változtatni a kormányformát a perzsa birodalomban. Megtartotta a satrapiákat, és a perzsa adórendszert, és az egyetlen különbség közte és a perzsa királyok közt csak abban állhatott volna, hogy ő hadseregére tá-

maszkodva korlátlanul szándékozott uralkodni, és szigorú rendet tartott volna a satrapiában, míg a perzsa királyok gyöngék és gondatlanok voltak, és uralmuk alatt a satrapák voltaképen független fejedelmek voltak. Magaviseletéből, a melyet Egyiptomban és Babylonban tanusított, az is kitűnik, hogy ő több figyelmet fordított volna a nép kívánságaira. — Ha új kormányformát nem is hozott volna be, mégis lényegesen megváltozott volna uralma alatt a birodalom állapota annyiban, hogy ő utakat, kikötőket, árucarnokokat épített volna a kereskedés előmozdítására, és elősegítette volna a sokféle nép kölcsönös érintkezését. A kormányzást illetőleg Sándor bizonyosan a véleményen volt, hogy a görögök többet tanulhatnak a perzsáktól, mint viszont, és határozottan jobbnak találta, hogy egy nagy birodalom perzsa mód szerint egy király uralma alatt álljon, föltéve, hogy ez energikus ember volt, mintsem a görögök módjára apró államokra és szövetségekre oszolják.

18. Sándor hódításainak eredményei. — Sándor halála után birodalmát fölosztották maguk közt hadvezérei. Nagy számú város alapították Nyugat-Ázsiában, mint például Antiochia és Seleucia, a melyeknek lakossága vegyes görögökből és ázsiaiakból állt. A görögök nagy gyakorlata a gyarmatosításban idegen földön Ázsiában is kitűnő eredményekre vezetett. Ámbár ezek a gyarmatok Sándor utódainak uralkodása alatt nem képezhettek független államokat a görög városok módjára, és ez okból nem is virágozhaték föl bennük a görög szabadság, a görög nyelvet és szokásokat igen nagy mértékben terjesztették. Külsőleg e városok egészen görögök voltak. Meg voltak bennük a görög városok templomai, szobrai, fürdői, színházai, oszlopsorai stb.; a valóságos szertartások és ünnepek görög szokás szerint tartattak meg; lakóik görögül beszéltek, görögül irtak, és görög könyveket olvastak, de a fajvegyülék folytán még mindig megmaradt köztük és a tiszta görögök közt valami különbség. Egyes vidékeken, mint például Syriában, a görög szokások nagyon gyorsan terjedtek; másutt, mint például Judeában, a legnagyobb ellenállást fejtették ki ellenük a benszülöttek. Anti-

ochus Epiphanés, Syria királya, görög isteni tiszteletet akart behozni a jeruzsálemi templomban. De a zsidók fölláztak, és a Makkabeusok vezérlete alatt kivívták függetlenségüket (160-ban Kr. e.) Mind a mellett a görög nyelv és sok görög szokás Judeában is elterjedt. Bizonyítékául szolgálhat a körülmény, hogy az új testamentom görögül iratott.

19. Ázsia. — Sándor birodalma három nagy főcsoportra oszlott, u. m. Makedoniára, Ázsiára és Egyptomra. Ázsiában a Seleukidák, Seleukus, Sándor egyik tábornagyának utódjai uralkodtak. Ezek nem voltak képesek együtttartani Sándornak Ázsiában tett hódításait. Egyik rész a másik után szakadt el a birodalomtól. Rhodos néhány más szigettel egy hatalmas tengeri szövetséget alakított és függetlenné lön. Kis-Ázsia nyugoti partján egy görög szabású új királyság keletkezett, Pergamos; ugyanitt az éjszaki partokon és belsejében még több független állam alakult, mint Pontos és Kapadócía a görög befolyás csekély nyomaival. Az Euphrátesen túl a párthusok lázadtak föl, és egy rendszeres ázsiai királyságot alapítottak. Délen a zsidók vívták ki függetlenségüket. Így a nagy ázsiai birodalom fokenként syriai birodalommá szűkült, a mely végül a fölsorolt államokkal egyetemben egész az Euphrátesig a rómaiak birtokába került, és a római birodalom tartománya lön (63-ban Kr. e.)

20. Egyptom. — Egyptomban a Ptolomeusok uralkodtak, és valamint Ázsiában, itt is a görög volt a hivatalos nyelv, és a fő-hivatalokat görög emberek bírták. A görögök és az egyiptomiak merőben különböztek egymástól. Alexandria lakossága görögök és zsidókból állt. Egy egyetemfélélt alapítottak itt és Görögország minden hírneves embere ide gyülekezett. Euklidés, a matematikus és Ptolomeios, a csillagász itt írták műveiket. Volt itt egy könyvtár, a melyben megvolt minden görög munka. De bár virágzott a tudomány és műveltség Alexandriában, mégis hiányzott a régi görög költői tehetség és az az egyszerű, természetes görög józan-ság. Nem írtak itt egyetlenegy munkát sem, a melyet az athéni írók műveivel össze lehetne hasonlítani. Itt fordították át görögre az ó-testamentumot, és tanult zsidó emberek itt is-

merkedtek meg ama görög férfiak műveivel, a kik legtöbbet gondolkoztak a vallás felől. Egyiptom utolsó görög fejedelme a híres Cleopatra királynő volt. Halála után Augustus Egyiptomot a római birodalomba kebelezte. (30-ban Kr. e.)

21. Makedonia. — Makedoniában Sándor halála után hosszú zavargások ütöttek ki, és lehetetlen itt elsorolnunk a versenytársak hosszas háboruskodását. 289-ben Kr. e. egy gall törzs berontott Makedoniába, és sok bajt okozott; innen azután átmentek Kis-Ázsiába, a hol valamikézt a görög szokásokból föllevén, egy új országot alapítottak, a melyet Galatiának, vagy Gall-Görögországnak neveztek. Végre nyugalom ált be Makedoniában is, és Antigonus, Sándor egyik tábornokának, utódjai foglalták el a trónt, míg végre Makedonia is római uralom alá került. Fülöp király, a ki a második pún háboru idejében uralkodott, Karthagóval szövetekezett, a miért a pún háboru bevégeztével a rómaiak megtámadták őt, és megverték Kynoskephalainál 197-ben. Megszüntették Makedonia főnhatóságát Görögország felett, és minden görög államot szabadnak nyilvánítottak. Perseus király uralkodása alatt 171-ben Kr. e. ismét kiütött a háboru Makedonia és Róma között. Perseus megveretett Pydnánál (168-ban Kr. e.), a monarchia fölloszlatott, és az ország öt köztársaságba osztaték. Huszonkét év mulva egy lázadás színe alatt, Maczedonia a római birodalom tartományai közé kebeleztetett.

22. A görög államok. — Az achai szövetség. — Sándor halála után Athén és még néhány állam fölkelte Makedonia ellen, de leveretett. Demosthenés kénytelen volt, megszökni Athénból, de üldöztetvén, mérget vett, hogy élve ne kerüljön a makedónok kezei közé. Az erre következő ötven év folytonos zavargásokkal telt el. A 260. év körül Kr. e. Antigonos Gonatas Spárta kivételével egész Görögország ura volt. Nemsokára azonban majd az egész Görögországban ismét helyreállítaték a szabadság, két szövetség, az achai és aitoliai, keletkezése folytán. Az achai liga eredetileg tiz a Peloponnesos éjszaki partján levő város szövetsége volt, a melynek mindeddig semmi befolyása sem volt Görögország történetére. Antigonos tyrannusokat tett az egyes városok uraivá.

és az ezek ellen irányzott törekvésük, a mely más hasonló sorsban sinlő városra is kiterjedt, tette őket Makedonia jelentékeny és veszedelmes ellenségévé. — 240. körül Kr. e. sikyóni Aratos, a ki Sikyónt megszerezte a szövetségnek, és ennek elnökévé választatott, fölszabadította Korinthost Makedonia uralma alól, a mire Spárta kivételével majd minden peloponnézosi város, sőt maga Athén és Aigina is a szövetséghez csatlakozott.

23. Az aitóliai liga. — A korinthosi öböltől éjszakra lakó aitol törzsek, a kik még nem éltek városokban, és inkább bárbaroknak mint görögöknek voltak mondhatók, szintén egyesültek, és egy igen hatalmas szövetséget alakítottak. Megszerezték a főnhatóságot Phékis, Lokris és Boiotia fellett, de rozsz hírből álltak rabló kalandjaik miatt.

24. Spárta. — Spárta megtartotta függetlenségét Makedoniával szemben is, de elveszítette régi jellegét, mert az igazi spártaiak száma 700-ra süllyedt, és az egész ország szántóföldje alig 100 család birtokában volt. 240-körül Kr. e. Agis, spártai király, megkísérelte az adók eltörlését és az ország új fölosztását, úgy hogy a polgárok száma is növekedett volna. Terveit a gazdagok ellenezték, és miattuk meg is ölték, de udódjának, Kleomenésnek, sikerült őket megvalósítani, és Spárta egy ideig ismét hatalmas állam volt. Az achaji liga és Spárta között kölcsönös féltékenységből háboru ütött ki. Kleomenés legyőzte Aratost, a mire ez föllázdozá a liga függetlenségét, és a makedon királyhoz fordult segítségért díj fejében a liga fölött való főnhatóságot biztosítván számára. Spárta megveretett, (221-ben Kr. e.), de a liga semmit sem nyert vele. Közvetetlen ezután meg az achaji és az aitoliai szövetség közt tört ki a háboru, és az achajok ismét Makedoniához fordultak segítségért.

25. Görögország római tartományyá lesz. — 211-ben Kr. e. a római szövetségre léptek az aitoliai ligával Fülöp ellen, a ki Hannibalt támogatta, és ez időtől fogva a rómaiak folyton beleavatkoztak Görögország ügyeibe, mig nem végre 146-ban Kr. e. Spárta által segítségül hivatván az

acha
róm

Gör
a m
hogy
kedi
hábc
nem
mag
jong
gyül
lens
volt.
jesen
ezt a
don
Ügy
kitű
galn
zunl
nyol
kell
tükk
meg

achai liga ellen, elfoglalták Korinthost, és Görögországot a római birodalom tartományai közé sorolták.

26. A görögök főbüne egyenetlenségük volt. —

Görögország egész történetében ugyanazon egy ok működik, a mely megtöri hatalmát, és végtelen sok bajba ejti, és ez, hogy a görögök nem voltak képesek egyakaratulag cselekedni. Ez a jelenség nemcsak a különböző városok folytonos háboruskodásában, vagy abban a körülményben látható, hogy nem bírtak állandó szövetséget alakítani, hanem legfeltűnőbb magában az egy és ugyanazon város kebelében folyton zajongó pártoskodásban. Ugyanazon város pártjai halálosabb gyűlöléssel viseltettek egymás, mint akármelyik idegen ellenség iránt. Más népeknek nagyobb kormányzó tehetségük volt, és tudtak egyesülten és egyakaratulag működni, de teljesen hiányzott a görögökben. Midőn történetüket olvassuk, ezt a nagy hibájukat tisztán látjuk, de van sok kitűnő tulajdonságuk, a melyeket lehetetlen a történetből kiolvasnunk. Ügyességükről, tudományozomjukról, a művészetben való kitűnő jártasságukról nem szerezhetünk magunknak kellő fogalmat, ha egyszerűen csak véghezvitt tetteikkel foglalkozunk. Hogy teljesen megérthessük őket, és kellőleg méltányolhassuk utólérhetetlen nagyságukat, az általuk irt műveket kell olvasnunk, és meg kell részben ismerkednünk művészetükkel. Nincs senki, a ki megbánta volna a görögök ilyenén megismerésére szánt fáradságát.

l.
—
r.
a
r.
r.
l.
t.
l.
r.
r.
o-
el.
t.
n
t.
s.
r.
é-
r.
t.
t.
d.
rt.
rt.
3
rt.
l.)
cr.
lik
rt.
cr.

Tartalom.

I. Fejezet. A görögök ős kora	1
II. Fejezet. A Peloponnésos 500-ig Kr. e. — Gyarmatok	14
III. Fejezet. Attika története 505-ig Kr. e.	31
IV. Fejezet. Az ión lázadás és a perzsá háboruk	43
V. Fejezet. Athén uralma és a peloponnésosi háboru	68
VI. Fejezet. Spárta, Thébai, Makedonia	95
VII. Fejezet. Nagy Sándor birodalma	104

ZMKA

Nyílt könyvtár

7135335

14499

Budapest, 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r. t. kiadásában megjelent:

Beöthy Zoltán
Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. 2 kötet. Minden kötet ára 2 frt 50 kr.

Beöthy Zsolt, Szinműírók és színészek. 2 frt 50 kr.

Cicero összes levelei. Fordította és jegyzetekkel, mutatókkal ellátta *Fábián Gábor*. 7 kötet. 14 frt.

Irodalomtörténeti Anthologia. Irta *dr. Radó Antal*.

I. kötet. **Latin költők.** 1 frt 80 kr.

II. kötet. **Görög költők.** 1 frt 80 kr.

Jankó János, A Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. 11 tábla rajzzal és 1 térképpel. 2 frt.

Müller és Donaldson, A régi görög irodalom története. 2 kötet. 6 frt.

Nibelung-Ének. Ford. *Szász Károly*. 2. kiadás. 2 frt 40 kr.

Porzó: Por és hamu. Barátim s jóembereim emlékezete. 2 frt 40 kr.

Salamon Ferencs, Budapest története. 3 kötet. 9 frt.

Sayous, A magyarok egyetemes története. Ford. *Molnár Antal*. Két kötet. Leszállított ára 3 frt.

Széchenyi István Naplói. Kiadta *Zichy Antal*. 4 frt.

— — **Beszédei.** Kiadta *Zichy Antal*. 4 frt.

— — **Levelei.** Kiadta *Majláth Béla*. 3 kötet. 14 frt.

— — **Önismeret.** (Döblingi kéziratából.) 2 frt 50 kr.

Vámbéry Armin Közép-Ázsiai utazása. Harmadik jav. és bőv. kiadás. Diszkötésben. 3 frt.

— — **Keleti életképek.** 2 frt 50 kr.

- IV. **A görög nép története.** Irta *C. A. Fyffe*, oxfordi tanár. Ford. Öt történeti térképpel. Kötve. 60 kr.
- V. **Az ókori művészet története.** Irta *Ménard Ede.* Francziából. Kötve Ára 90 kr.
- VI. **A görög irodalom története.** Irta *R. C. Jebb*, glasgowi egy. tanár. Angolból ford. *Fináczy Ernő.* Kötve. Ára 90 kr.
- VII. **Ó-görög élet (Görög régiségek).** Irta *Mahaffy I. P.*, dublini egy. tanár. Két képpel. Kötve. Ára 60 kr.
- VIII. **A német irodalom története.** Irta *J. Sime.* Angolból ford. *Angyal Dávid.* Kötve. Ára 60 kr.
- IX. **A német nép története.** Irta *J. Sime.* Angolból ford. *Angyal Dávid.* Kötve. Ára 60 kr.
- X. **Az olasz nép és irodalom története.** Irta *J. A. Symonds* és *A. Bartoli.* Angolból. Kötve. 60 kr.
- XI. **Izrael népének története** Jeruzsalem második pusztulásáig. Irta *J. Wellhausen.* Fordította *Kardos A.* Kötve. Ára 90 kr.
- XII. **Az őskor története.** Irta *Sebestyén Gyula.* Kötve. Ára 60 kr.
- XIII. **Ókori földrajz.** Irta *H. F. Tozer.* Ford. *Lauko Albert.* Kötve. Ára 60 kr.
- XIV. **Az észak-amerikai Egyesült-Államok története.** Irta *Higginson W. T.* Angolból. 2 rész. Egy tört. térképpel. Kötve. Ára 1 fnt 20 kr.

viszonyait, első sorban Magyarországról, a magyar genius alkotásairól, a történelem, az irodalom, a jog, a politika, művészet, gazdaság, ipar és kereskedelem, közmívelődés terén, szóval a magyar polgárosodás állapotáról fog beható tájékozást nyújtani.

E magyaros szellem és irány még **mellékleteiben** is kifejezést nyer, melyek hazai viszonyainkat tartják első sorban szem előtt és külső **kiállításuk fénye** mellett elő fogják segíteni honi viszonyaink megismertetését.

A **Kézi Lexikon** külső kiállítása is rendkívül **fényes**; minden füzet legalább **két**, a legtöbb **három önálló mellékletet** tartalmaz. Ezek közt számos **remek színes kép, 30 térkép** és más a legnagyobb műgonddal készült **tábla és melléklet** van. Így a **Kézi Lexikon** minden magyar család igazi **házi könyvtára**, tájékoztatója lesz, kiállításának fényével diszére fog válni minden magyar háznak, hol befogadásra talál.

A **Kézi Lexikon** összesen 120 nagy ivből fog állani, s **40 háromives füzetben, két kötetben** jelenik meg. Minden kötethez annak idején diszes és jutányos **bekötési táblák** készülnek. **Egy-egy füzet ára csak 30 krajczár.**

Az **első füzet 1891 október 15-én** adatott ki s azóta a további füzetek **minden két héten** pontosan megjelentek. A negyvenedik füzetrel a munka befejezést nyer s a kiadóhivatal kezekedik róla, hogy a vállalat az előre meghatározott **negyven füzetnél nagyobb semmi esetre sem lesz.**

Előfizetés 10 füzetre **3 firtal**, 20 füzetre **6 firtal**, az egész műre **12 firtal** teljesíthető minden hazai könyvkereskedőnél vagy az alulírt kiadóhivatalnál.

Az ATHENAEUM

könyv-kiadóhivatala

Budapest IV. Ferencziek-tere (Athenaeum-épület).

GOTTERMAYER N. KÖNYVKÖTŐ BUDAPESTEN